

Załącznik do Uchwały Nr XIII/97/2019
Rady Gminy Sanok z dnia 24 października 2019 r.

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY SANOK
NA LATA 2019-2022**

Sanok, maj 2019

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	3
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa	9
a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju	9
b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa	13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	24
6. Ogólna charakterystyka zasobu dziedzictwa kulturowego	29
a. Zarys historii obszaru gminy Sanok	29
b. Krajobraz kulturowy	31
c. Zabytki nieruchome	32
d. Zabytki ruchome	67
e. Zabytki archeologiczne	72
f. Rejestr zabytków	94
7. Ocena zasobu zabytkowego. Analiza szans i zagrożeń	97
8. Założenia programowe	100
a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy	101
b. Zabytki ruchome	104
c. Zabytki archeologiczne	104
d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	110
9. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	112
10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	114
11. Aneksy	
1. Wykaz zabytków nieruchomych gminy Sanok ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	116
2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze gminy Sanok, na podstawie badań powierzchniowych realizowanych w ramach programu badawczego Archeologiczne Zdjęcie Polski	122

1. Wstęp.

Program opieki nad zabytkami jest dokumentem wprowadzonym przez Ustawę z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawodawca biorąc pod uwagę zmiany ustrojowe, a w ich ramach coraz większą rolę władz samorządowych, wprowadził dla nich nowe obowiązki odnoszące się do opieki nad zabytkami, przez co zwiększył częściowo odpowiedzialność miasta za zachowanie narodowego dziedzictwa na poziomie lokalnym. Obowiązek sporządzenia Programu został nałożony na gminy, miasta, ale także na powiaty czy też województwa. Jego podstawowym celem jest przybliżenie samorządom tematyki dotyczącej ochrony dziedzictwa na danym terenie administracyjnym.

Przedmiotem niniejszego Gminnego Programu jest gmina Sanok, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji objętych programem zabytków, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Program ten jest drugim z kolei tego typu opracowaniem powstałym na obszarze gminy Sanok.

Program pomóc powinien w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe. Wskazane w nim działania, ukierunkowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów pozwolą na zwiększenie atrakcyjności gminy, podniesienie konkurencyjności oferowanych produktów turystycznych, a także szersze od dotychczasowego wykorzystanie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym. Niezwykle istotnym obszarem działań samorządu jest także edukacja lokalnej społeczności, właścicieli i użytkowników zabytków oraz dokumentowanie i ewidencjonowanie zabytków. Program służyć też może właścicielom i posiadaczom obiektów zabytkowych, a także osobom zainteresowanym kulturą i dziedzictwem kulturowym.

Wskazane w Programie opieki nad zabytkami działania są zgodne z krajowymi, wojewódzkimi i gminnymi dokumentami programowymi i odpowiadają ustawowym regulacjom ochrony zabytków w Polsce.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

Podstawę prawną opracowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.). Art. 87 pkt. ustawy określa obowiązek gminy dotyczący sporządzania i uchwalania Gminnego programu opieki nad zabytkami, który:

- winien być opracowywany na okres 4 lat;
- służy celom określonym w ustawie;
- przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Z realizacji Gminnego Programu wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

W art. 87 pkt. 2 wyżej cytowanej ustawy zawarte są najważniejsze cele opracowania programu opieki nad zabytkami, tj.:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

Przy sporządzaniu niniejszego Gminnego Programu brane były pod uwagę następujące akty prawne:

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz. U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (j.t. Dz. U. z 2018 r., poz. 994 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (j.t.: Dz. U. z 2017 r., poz. 862 z późn. zm.).

W świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (zwanej dalej ustawą): „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury” (art. 5).

Ponadto ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony. W myśl tejże ustawy ochronie i opiece podlegają (bez względu na stan zachowania):

- „1) zabytki nieruchome będące w szczególności:
- a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,

- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (j.t.: Dz. U. z 2012 r. poz. 642 z późn. zm.),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej” (art. 6.1.).

Ponadto „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej” (art. 6.2.).

Ustawa określa także formy i sposób ochrony zabytków. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 7).

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków gminy należy w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22);
- sporządzanie (na okres 4 lat) gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87);
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (art. 18, 19 i 20).
- sporządzanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowywany zgodnie z właściwym Rozporządzeniem Ministra Kultury.

Szczegółowo określone obowiązki gminy w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których gmina jest właścicielem lub posiadaczem zapisane są w ustawie w art.: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 36, 71 i 72.

Do najistotniejszych (i co ważne: jej tylko przypisanych) kompetencji gminy w zakresie ochrony zabytków należy możliwość utworzenia (na mocy uchwały rady gminy) parku kulturowego, stanowiącego jedną z form ochrony zabytków (art.16 i 17).

Ustawa o samorządzie gminnym określa zadania własne gminy. Wymienione w ustawie zadania obejmują także zagadnienia odnoszące się wprost bądź pośrednio do ochrony zabytków. Należą do nich w szczególności zadania, które obejmują kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;

- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- kultury fizycznej i turystyki;
- zieleni gminnej i zadrzewień;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- promocji gminy.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej precyzuje, iż działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1, ust. 1); działalność kulturalna instytucji kultury nie stanowi przy tym działalności gospodarczej w rozumieniu odrębnych przepisów (art. 3, ust. 2). Mecenat nad nią sprawuje państwo oraz organy jednostek samorządu terytorialnego w zakresie ich właściwości; polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opiece nad zabytkami (art. 1, ust. 2 i 4).

Ustawa precyzuje, iż formami organizacyjnymi działalności kulturalnej są w szczególności: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, instytucje filmowe, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki oraz ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury (art. 2). Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym, przy czym prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9). Organizator (w tym np. jednostka samorządu terytorialnego) zapewnia instytucji kultury środki niezbędne do rozpoczęcia i prowadzenia działalności kulturalnej oraz do utrzymania obiektu, w którym ta działalność jest prowadzona (art. 12).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa.

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Dokumentem o fundamentalnym znaczeniu dla kwestii ochrony zabytków w Polsce są Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami, opracowane przez zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W dokumencie tym czytamy m.in.:

„Na dziedzictwo kulturowe człowieka składają się dobra kultury i dobra natury. Zabytki – dawne materialne i niematerialne dobra kultury są ważną częścią składową tego dziedzictwa. Ich ochrona zadeklarowana została jako konstytucyjny obowiązek Państwa (art. 5 Konstytucji RP – Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Zabytki w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym, nad którym pieczę kodyfikuje artykuł 82 Konstytucji stanowiący: obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne.

„Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia. (...) Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki”.

„Celem Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce”. Bardzo istotne jest przypomnienie w tym miejscu podstawowych zasad konserwatorskich:

„Celem jest także stworzenie wykładni porządkującej sferę ochrony poprzez wskazanie siedmiu podstawowych zasad konserwatorskich:

- 1) zasady *primum non nocere*,

- 2) zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- 3) zasady minimalnej niezbędnej ingerencji,
- 4) zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- 5) zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
- 6) zasady odwracalności metod i materiałów,
- 7) zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów-architektów, urbanistów, pracowników budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych – codziennych konserwatorów zabytkowych świątyń”.

Do opracowania Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przyjęto następujące tezy:

- 1) Uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami: stan zabytków nieruchomych, stan zabytków ruchomych, stan zabytków archeologicznych, stan zabytków techniki, pomniki historii i obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO, stan służb konserwatorskich, stan opieki nad zabytkami, stan uregulowań prawnych.
- 2) Działania o charakterze systemowym:
 - powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa. Realizacja powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzenia pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące dobra kultury i natury.
 - wypracowanie strategii ochrony dziedzictwa kulturowego i wprowadzenie jej do polityk sektorowych.
- 3) System finansowania: stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.
- 4) Dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania – ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych.

- 5) Kształcenie i edukacja: kształcenie profilaktyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników.
- 6) Współpraca międzynarodowa: współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca w obszarze Europy Środkowej.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami uchwalony przez Radę Ministrów Uchwałą nr 125/2014 z dnia 24 czerwca 2014 roku obejmuje lata 2014 – 2017, do chwili obecnej (maj 2019 rok) nie przyjęto jeszcze jego nowej wersji. W programie tym omówiono ramy prawne funkcjonowania ochrony zabytków w Polsce, a także opisano organy administracji zajmujące się opieką i ochroną zabytków. W dalszej części opracowania podniesione zostały zagadnienia dotyczące w szczególności stanu zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych, stanu zabytków techniki, pomników historii, obiektów z Listy Dziedzictwa Światowego UNESCO, stanu służb konserwatorskich, opieki nad zabytkami i wreszcie stanu uregulowań prawnych. Następnie omówione zostały „Działania o charakterze systemowym”, mówiące o powiązaniu ochrony zabytków z polityką ekologiczną, dotyczącą ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa oraz o wypracowaniu strategii ochrony dziedzictwa i wprowadzeniu jej do polityk sektorowych. W części dotyczącej finansowania omówione zostały aspekty stworzenia sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej. Istotne miejsce w omawianym programie zajęło wskazanie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze oraz edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji. W programie wskazano na konieczność uporządkowania sfery ochrony zabytków, m.in. poprzez uporządkowanie wpisów do rejestru zabytków, często bardzo niejednoznacznych, a także na podniesienie jakości służb konserwatorskich zajmujących się ochroną zabytków. Kolejnym zagadnieniem zawartym w dokumencie jest konieczność dostosowania prawa i praktyki ochrony zabytków do standardów międzynarodowych, a także podkreślenia roli parków kulturowych, jako istotnej formy ochrony zabytków. Duży nacisk położono na konieczność ustalenia form pomocowych zwłaszcza dla inicjatyw realizowanych przy zaangażowaniu obywateli, bądź skierowanych bezpośrednio do nich. Jeden z rozdziałów programu poświęcono merytorycznemu wsparciu jednostek samorządu terytorialnego w odniesieniu do ochrony zabytków, m.in. poprzez zwiększenie ich zaangażowania na tym polu.

Ogólne wytyczne do konstruowania programów opieki nad zabytkami zawiera przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. Narodowa Strategia Kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020, będąca rządowym dokumentem tworzącym ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury. Strategia została stworzona centralnie dla obszaru całej Polski. Określa spójne działania horyzontalne, realizowane w regionach. Stąd celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, a celami częściowymi są m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków, wzrost efektywności zarządzania sferą kultury itd. Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest Narodowy Program Kultury Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020, który za cel strategiczny przyjął intensyfikację i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksową poprawę stanu zabytków nieruchomych.

Cele częściowe programu to:

- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego,
- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Cele Narodowego Programu realizowane są w ramach 2 priorytetów i 5 działań, z których istotne znaczenie dla konstruowania zadań na poziomie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami mają przede wszystkim:

Priorytet I. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.

W ramach działania realizowane będą projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne. Projekty muszą posiadać znaczący wpływ ekonomiczny na rozwój regionalny, w tym szczególnie przyczyniać się do wzrostu dochodów, jak i zwiększać ilość miejsc pracy.

Priorytet II. Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ramach działania przewiduje się między innymi zrealizowanie zadań mających na celu podniesienie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego oraz podniesienie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków. Ponadto planuje się promowanie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi poprzez aktywizację społeczności wiejskich, a także ochronę i popularyzację kultury ludowej.

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem i przewozem przez granice.

Działanie realizowane będzie poprzez wdrożenie Programu „Absent Patrymonium” - sieci informacji wirtualnej o zabytkach wywożonych i zaginionych. Program wpisuje się w cele i założenia MF EOG.

b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa.

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020 wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Jak stwierdzono w części wstępnej „Nadrzędnym celem Strategii jest zapewnienie województwu podkarpackiemu partnerskiej i konkurencyjnej pozycji w Polsce i Europie, w oparciu o geograficzne położenie, potencjał demograficzny, tradycje przemysłowe, walory środowiskowe, historyczne i kulturowe”.

Ramy strategii wyznacza 8 głównych obszarów strategicznych, tj.:

- Gospodarka regionu
- Infrastruktura techniczna
- Obszary wiejskie i rolnictwo

- Ochrona środowiska
- Kapitał społeczny
- Współpraca międzynarodowa
- Ochrona zdrowia
- Zabezpieczenie społeczne.

W części I Strategii dotyczącej Diagnozy w rozdziale zatytułowanym „Diagnoza sektorowo-przestrzenna kształtowania się procesu rozwoju regionu” w podrozdziale dotyczącym turystyki i rekreacji wskazano na znaczenie dziedzictwa kulturowego w rozwoju tej dziedziny gospodarki: „Województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni (...). Wyróżniającym województwo potencjałem jest wielowątkowe dziedzictwo kulturowe, wpisane w konteksty religijne i zachowane, częstokroć, w unikalnej formie (np. architektura drewniana) oraz zasoby współczesnej kultury regionu: twórcy, środowiska artystyczne i intelektualne, imprezy, instytucje, organizacje pozarządowe, etc.” Wymieniono także najważniejsze powstałe w ostatnich latach tematyczne szlaki turystyczne: „Szlak Architektury Drewnianej (łączna długość tras – 1200 km), szlak rowerowy „Zielony Rower” (ponad 900 km), Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich (całkowita długość szlaku w Podkarpackim i na Słowacji – 488 km), Szlak Dobrego Wojaka Szwejka (długość szlaku w Polsce – 200 km), Szlak „Śladami Aleksandra Fredry” (o długości 450 km), Szlak Garncarski, Polsko – Słowacki Szlak Świątyń Karpackich, Szlak Naftowy (prowadzący z Jasła do Lwowa), Szlak Forteczny, liczne szlaki rowerowe, ścieżki przyrodniczo-edukacyjne”.

W tej samej części Strategii w podrozdziale dotyczącym Kapitału społecznego dokonano oceny i analizy istniejących instytucji i placówek kulturalnych (w tym muzeów), ważnych cyklicznych wydarzeń artystycznych i kulturalnych odbywających się na terenie województwa.

W części II Strategii zatytułowanej: „Cele strategiczne, priorytety, kierunki działań i przedsięwzięcia” konkretne działania odnoszące się z znacznym stopniem do problematyki ochrony i opieki nad zabytkami znalazły się m.in.:

- w rozdziale dotyczącym Gospodarki regionu:
 - w Priorytecie 3: Działania na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu dla rozwoju inwestycji

- w Kierunku działania 2: Tworzenie korzystnego klimatu dla inwestorów, gdzie wskazano, że „...rolą samorządu województwa jest optymalne wykorzystanie położenia geograficznego, środowiska naturalnego, walorów kulturowych regionu, kapitału ludzkiego itp. dla stworzenia konkurencyjnej oferty w celu przyciągnięcia inwestora...”
- w Priorytecie 4: Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego województwa
 - w Kierunku działania 1: Podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego, gdzie stwierdzono, że „Niezbędna jest modernizacja szlaków turystycznych, dalsza rewaloryzacja zabytkowych, a często unikatowych, obiektów sakralnych i świeckich (w tym obiektów architektury pałacowo-zamkowej oraz budownictwa drewnianego)”
 - w Kierunku działania 3: Współpraca i współdziałanie podmiotów i instytucji związanych z turystyką, w tym rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego oraz służącego pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich i innych zewnętrznych źródeł wspierających bezpośrednio lub pośrednio rozwój turystyki wskazano, że „Należy przyjąć ustalenie, że wojewódzkie programy obejmujące rozwój transportu, budowę zbiorników wodnych, rewaloryzacje zabytków i ochronę dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego, rozwój terenów wiejskich i inne związane z podróżami i usługami świadczonymi odwiedzającym, będą opiniowane przez specjalistów z zakresu turystyki. Podstawa sukcesu w realizacji przedsięwzięć rozwijających turystykę będzie montaż środków finansowych współdziałających podmiotów oraz sięganie po fundusze zewnętrzne, zwłaszcza z Unii Europejskiej. W oparciu o przepisy prawne regulujące partnerstwo publiczno-prywatne przygotowywane będą projekty turystyczne, których efektem będą nowe miejsca pracy lub zwiększenie dochodów ludności regionu”.
- w rozdziale dotyczącym Obszarów wiejskich i rolnictwa:
 - w Priorytecie 2: Odnowa wsi oraz modernizacja przestrzeni wiejskiej
 - w Kierunku działania 2: Zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego wskazano, że: „W ramach tego kierunku wspierane będą przedsięwzięcia służące właściwemu gospodarowaniu naturalnym dziedzictwem wsi. Powinny one być

ukierunkowane na zachowanie walorów krajobrazu geograficznego i kulturowego, przejawiające się wykorzystaniem walorów przyrodniczych i krajobrazowych na potrzeby plenerów artystycznych, prowadzenie konkursów na innowacyjne formy zagospodarowania określonych terenów, tworzenie punktów kultywowania tradycji wiejskich w postaci skansenów, izb tradycji itp. Wspierane przedsięwzięcia powinny skupiać się również na upowszechnianiu regionalnego dziedzictwa kulturowego wsi poprzez kultywowanie tradycyjnych wartości, muzyki charakterystycznej dla danego regionu, tradycyjnych strojów, zawodów i potraw, eksponowania charakterystycznej architektury, miejsc historycznych i kulturowych. Niezmiernie ważnym zagadnieniem jest wspomaganie przedsięwzięć z zakresu projektów architektonicznych, nawiązujących do charakteru budownictwa regionalnego”.

- w rozdziale dotyczącym Ochrony Środowiska uznano, że celem strategicznym w tej dziedzinie jest poprawa jakości środowiska oraz zachowanie i ochrona zasobów przyrodniczych i wartości krajobrazowych
 - w Priorytecie 4: Zachowanie oraz ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej zwrócono uwagę, że „Warunki przyrodnicze dają możliwość rozwoju rolnictwa (szczególnie ekologicznego), leśnictwa, turystyki (w tym agroturystyki), a także lecznictwa uzdrowiskowego. Stan środowiska przyrodniczego ma ogromne znaczenie dla turystyki, a dodatkowym, sprzyjającym rozwojowi tej dziedziny elementem jest zachowanie autentycznych zasobów kulturowych”.
- w rozdziale zatytułowanym Kapitał społeczny:
 - w Priorytecie 3: Rozwój kultury uznano, że: Główną ideą polityki kulturalnej na lata 2007-2020 na poziomie regionu jest dążenie do uzyskania odczuwalnej społecznie poprawy w zaspokajaniu potrzeb kulturalnych, a jej kluczowe cele to: - przeciwdziałanie nadmiernym, społecznie nieakceptowanym dysproporcjom w poziomie rozwoju i warunków uczestnictwa kulturalnego ludności w województwie (zwłaszcza między stolicą regionu a jej otoczeniem), - pielęgnowanie (ochrona) tożsamości kulturowej regionu, w tym tożsamości narodowych i etnicznych, wzmocnienie procesów integracyjnych w społeczności regionalnej, - poprawa jakości środowiska kulturowego Podkarpacia”
 - w Kierunku działania 2: Kształtowanie kulturowej tożsamości regionalnej zawarto bardzo istotne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami

wskazania i cele. „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia ochronę dziedzictwa kulturowego i dostępu do wartości kulturowych, przy kierowaniu się zasadą równoważonego rozwoju społeczeństwa. Wymaga to: - ugruntowania zasady zrównoważonego rozwoju jako podstawy trwałej polityki społecznej, kulturalnej i przestrzennej Podkarpacia, - zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, a także rewaloryzacji i rewitalizacji kulturowo zdegradowanego środowiska. Wychodząc z tych założeń, jako jeden z głównych celów rozwoju kultury województwa podkarpackiego przyjęto kształtowanie jego kulturowej tożsamości. Oznacza to budowanie - wokół istniejącego tutaj dziedzictwa kulturowego i tradycji - podkarpackiej świadomości regionalnej. Dokonywać się ono powinno poprzez zachowanie i odbudowę dziedzictwa kulturowego, wspieranie twórczości artystycznej oraz ochronę krajobrazu kulturowo-przyrodniczego wsi i miast”. Uznano też, że: „Wzmacnianiu regionalnych więzi kulturowo-społecznych mieszkańców województwa podkarpackiego będą służyć m.in.:

- „propagowanie wiedzy o regionie i „małych ojczyznach” - zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej (organizacja wycieczek turystyczno-krajoznawczych, wyznaczenie „szlaków kulturowo - historycznych”),
- promocja korzyści ze współpracy kulturalnej społeczności i władz w ramach regionu,
- ochrona dóbr kultury materialnej (w szczególności zabytków nieruchomych, tak architektury miejskiej jak i wiejskiej, oraz zabytków ruchomych - wytworów sztuki czy rzemiosła),
- zachowanie innych wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń,
- wspieranie twórczości artystycznej znaczeniu ogólnonarodowym, regionalnym i lokalnym, której źródła tkwią w dziedzictwie regionu,
- ochrona krajobrazu kulturowego wsi podkarpackiej i małych miast,

- w Kierunku działania 3: Poprawa jakości środowiska kulturowego „Dobry stan szeroko rozumianego środowiska kulturowego oznacza zapewnienie przyszłym pokoleniom życie w otoczeniu dóbr o wysokich standardach oraz zachowanie i pomnażanie dziedzictwa kulturowego. Zrównoważony rozwój Podkarpacia musi stawiać za nadrzędny cel zachowanie wartości środowiska kulturowego oraz poprawę jego jakości”.
- w rozdziale dotyczącym Współpracy międzynarodowej za cel strategiczny uznano wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochronę wartości przyrodniczo – krajobrazowych
 - w Priorytecie 2: Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego stwierdzono, że: „Współpraca międzynarodowa zorientowana na wzajemne poznawanie się, rozwijanie więzi społecznych i gospodarczych, to istotny czynnik rozwoju podróży między krajami (...) W rozwoju turystyki w regionie szczególną rolę powinno odgrywać dziedzictwo i życie kulturalne regionu, gdyż kultura w istotnym stopniu inspirowała rozwój turystyki, zaś ruch turystyczny wspiera i promuje dobra kultury. Należy podkreślić, iż dziedzictwo kulturowe Podkarpacia, oparte na wielonarodowej, wielokulturowej i wielowyznaniowej historii regionu, stanowi składową kultury europejskiej, godną różnorodnych działań promocyjnych, a także rozwoju wymiany kulturalnej. Korzystając z doświadczeń krajów o rozwiniętej gospodarce turystycznej oraz ze wsparcia europejskich i innych funduszy celowych, podejmować należy działania służące ochronie, jak i ekspozycji turystycznej dóbr kultury, tworzeniu nowych produktów turystycznych oraz podnoszeniu poziomu obsługi międzynarodowego ruchu turystycznego”.
 - w Kierunku działania 1: Współpraca w zakresie informacji i promocji turystyczno-kulturalnej przyjęto, że: „Współpraca międzynarodowa województwa powinna obejmować działania w zakresie upowszechniania informacji turystycznej i kulturalnej, realizowane na poziomie międzynarodowym, międzyregionalnym i transgranicznym”.
 - w Kierunku działania 2: Podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego wskazano, że „Nieodzowne jest również podejmowanie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

- inicjowanie i wspieranie wspólnych projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe, w tym pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego (programy edukacyjne, trasy turystyczne, imprezy folklorystyczne, festyny archeologiczne itp.),
 - zagospodarowanie, popularyzację i promocje obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie,
 - realizację programu ochrony unikatowej drewnianej architektury sakralnej: rzymskokatolickiej, greckokatolickiej i prawosławnej jako obiektów będących dla regionu i pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego wyznacznikiem tożsamości kulturowej, specyficznym przykładem wielowiekowej linii rozwojowej tradycyjnych świątyn drewnianych, obiektów dokumentujących lokalną tożsamość religijno-kulturową,
 - przygotowanie programu ochrony zabytkowych cmentarzy, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy wojskowych z okresu I wojny światowej oraz kirkutów jako ważnych elementów dziedzictwa kulturowego- wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów,
 - publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo i krajobraz kulturowy.”
- w Kierunku działania 3: Podejmowanie działań na rzecz rozwoju turystyki wskazano m.in. na potrzebę – tworzenia transgranicznej infrastruktury turystycznej, a zwłaszcza szlaków turystycznych uwzględniających wspólne dziedzictwo kulturowe, przyrodnicze, historyczne, a także przemysłowe.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego perspektywa 2030 przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 r.

Autorzy Planu podnoszą, iż województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe. Przyznając niekwestionowany prymat w kategorii zabytkowych układów urbanistycznych i ośrodków kulturotwórczych Rzeszowowi, Dębicy, Przemyślowi, Jarosławowi, Łańcutowi, Krosnu i Sanokowi.

Kierunki polityki przestrzennej zawarte w tym Planie zostały powiązane z określonymi w strategii rozwoju województwa polami strategicznymi, priorytetami, celami i kierunkami działań. Wśród nich trzecie pole strategiczne to Kultura, turystyka i ochrona środowiska. W ramach tego pola za priorytet przyjęto Rozwój kultury i ochronę walorów przyrodniczych i krajobrazowych regionu, jako warunek podniesienia konkurencyjności produktu turystycznego. Za jeden z trzech przyjętych w jego ramach celów strategicznych uznano wzbogacenie istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym i unikatowych wartościach przyrodniczo-kulturowych. Jednym ze sposobów realizacji tego celu winna być rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturowej jako podstawy tworzenia produktu turystycznego.

Ważne dla ochrony dziedzictwa kulturowego są przyjęte w Planie zasady, wśród których istotne znaczenie dla ochrony i opieki nad zabytkami mają przede wszystkim:

- ochrona zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego,
- przeznaczanie obszarów predysponowanych do ochrony przyrodniczej i krajobrazowej oraz obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe o różnym reżimie ochronnym, oparte o dokładne rozpoznanie zasobów, waloryzację terenu i określenie odporności środowiska na antropopresję,
- tworzenie spójnego systemu ekologicznego poprzez rozwój wielkoprzestrzennych obszarów ochrony środowiska naturalnego i kulturowego,
- promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania,
- zasada maksymalnej integracji działań na rzecz ochrony środowiska, w szczególności walorów krajobrazowych, przyrody, ochrony bioróżnorodności przyrody i krajobrazu kulturowego w sferze badawczej, społeczno-gospodarczej

- i ekonomicznej oraz w wojewódzkich programach sektorowych, na obszarach transgranicznych i na obszarach stykowych z sąsiednimi województwami,
- ograniczanie negatywnych skutków działalności urządzeń infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe.

W Planie zawarto też Ustalenia w zakresie ochrony, kształtowania i racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego, w których określono i wymieniono m.in.: obszary szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, obszary rezerwatów kulturowych, obiekty zabytkowe i zespoły obiektów zabytkowych przewidziane do szczególnej ochrony i wykorzystania turystycznego (m.in. jako Pomniki Historii). Wskazano także na obiekty i zespoły obiektów wymagające stałej ochrony konserwatorskiej, istniejące i projektowane Szlaki kulturowe oraz określono zasady ochrony i zagospodarowania przestrzennego na obszarach szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, jak również zasady ochrony układów urbanistycznych objętych szczególną ochroną.

Wykonana metodą SWOT synteza uwarunkowań wśród mocnych i słabych stron województwa uwzględnia także problemy dotyczące dziedzictwa kulturowego.

Plan wskazuje także na konieczność wykonania studiów programowo-przestrzennych dla: wskazanych stref koncentracji walorów turystycznych, projektowanych parków i rezerwatów kulturowych, projektowanych szlaków kulturowych. Opracowanie ww. studiów określone zostało jako zadanie władz województwa. Uznano także za konieczne sporządzenie przez inne jednostki samorządowe miejscowych planów rewitalizacji, rewitalizacji i zagospodarowania przestrzennego wybranych zabytkowych centrów miast historycznych oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów proponowanych Pomników Historii.

W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego zawarto także wykaz działań i zadań, w ujęciu przedmiotowym i podmiotowym (między innymi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego), których realizacja jest niezbędna dla osiągnięcia założonych w Planie celów.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego ważnym dokumentem jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021 przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr XI/966/18 z dnia 24 września 2018 roku.

Znajdujące się tam zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochrony każdej kategorii zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego. Ustalenia tam zawarte wynikają wprost z zapisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, kreślą główne kierunki i priorytety dla działań związanych z ochroną dziedzictwa.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego, ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego, integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody, rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych, ochrona układów ruralistycznych. Powyższe zapisy mają głównie na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzacje obszarów wartościowych, jednakże przekształconych w wyniku działalności człowieka. Wśród kierunków działań wyznaczonych w priorytecie istotne jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategie i plany zagospodarowania przestrzennego będące domeną lokalnego samorządu. Dla gminy Sanok ważny jest również zapis dotyczący ochrony układów urbanistycznych i ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, m.in.: ochrona historycznie ukształtowanych układów miast i wsi, wraz z zapobieganiem rozproszaniu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa.

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa to kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie. Zawarto tam wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet związany z badaniem i dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącym budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające przede wszystkim służyć szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienia się tu, m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu

zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochrona kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument w kilku miejscach odnosi się do zabytków zlokalizowanych na terenie gminy Sanok. Rzymskokatolicki kościół pw. św. Antoniego w Lisznej przedstawiony jest, jako wartościowy przykład architektury okresu międzywojennego, gdzie architekt Kazimierz Osieński pogodził tradycję z językiem architektury nowoczesnej. Cerkiew w Międzybrodziu wymieniana jest pośród innych obiektów powstałych podczas wzmożonego ruchu budowlanego przypadającego na lata drugiej połowy XIX wieku aż do okresu międzywojennego. Cerkiew w Trepczy wymieniona jest, jako najstarsza na terenie województwa podkarpackiego. Świątynie w Czerteżu i Łodzinie oraz dzwonnica bramna w Dobrej przedstawione zostały, jako niezwykle cenne przykłady powstałe w okresie staropolskim. Cerkiew w Tyrawie Solnej wymieniona została pośród innych wzniesionych w stylu józefińskim, zaś cerkiew w Dobrej obok innych świątyń powstałych na przełomie XIX i XX wieku. Drewniana zabudowa małomiasteczkowa w Mrzygłodzie wymieniona jest, jako wyjątkowo interesujący przykład tego typu architektury.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

Gmina Sanok posiada Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sanok, które zostało zatwierdzone Uchwałą Nr XXXV/227/98 Rady Gminy Sanok w dniu 16 czerwca 1998 roku. Od czasu jego zatwierdzenia nastąpiło kilkanaście zmian opracowania.

W części *Studium* pt. Kształtowanie i ochrona środowiska przyrodniczego i kulturowego Gminy Sanok, w rozdziale Struktury zasobów kulturowych scharakteryzowano w skrótowy sposób zasób zabytków znajdujących się na terenie Gminy. Następnie stwierdzono, że zasób kulturowy Gminy będzie bardzo ważny dla uatrakcyjnienia cech turystycznych regionu, które będą jednym z podstawowych kierunków rozwoju Gminy. Będzie on zagospodarowany w formie szlaków turystycznych, a proponowane jest utworzenie Szlaku Wykopalisk. Kolejną częścią tej części *Studium* są załączone wykazy zabytków w rozbiciu na zabytki nieruchome, parki, cmentarze oraz zabytki archeologiczne.

W tomie I *Studium* pn. Diagnoza stanu istniejącego i uwarunkowania, zabytkom poświęcono rozdział czwarty "Środowisko kulturowe", w którym po raz kolejny wymieszono wspomniane wyżej wykazy zabytków i w kilku zadaniach opisano układ urbanistyczny Mrzygłodu.

Tom II Kierunki zagospodarowania przestrzennego i polityka przestrzenna gminy Sanok rozpoczyna się m.in. scharakteryzowaniem uwarunkowań rozwoju Gminy. W tej części, jako silne strony Gminy wymieniono także atrakcje w postaci zabytków architektury i przyrody dając im wartość 5 (w skali 0-5) przy tendencji wzrostowej. Wnioski po analizie uwarunkowań pozwoliły na wyznaczenie intencyjnych celów strategicznych Gminy, wśród których nie znalazły się takie, które wprost dotyczą dziedzictwa kulturowego. W celach II rzędu znalazł się zapis pośrednio odnoszący się do interesującej nas tematyki - 1.3 Wykorzystanie walorów terenu dla rozwoju turystyki

i wypoczynku, a w nim szlaki turystyczne, czy drogi z atrakcjami. W Rozdziale IV. Kierunki i zasady ochrony dóbr kultury i krajobrazu zawarto punkty:

- 1) Zasady ochrony dóbr kultury - w bardzo lapidarny sposób (w porównaniu np. do zapisów odnoszących się do przyrody) określa się zasady ochrony tj. podano liczbowo zasób zabytków, określono że na ochronę i uwagę zasługuje układ urbanistyczny Mrzygłodu (brak jest wskazań na czym ta ochrona ma polegać). Następnie wskazano ówczesne ustawy odnoszące się do ochrony dziedzictwa kulturowego oraz kolejny raz zamieszczono wykazy zabytków.
- 2) Kierunki i rodzaje ochrony dóbr kultury – postuluje utworzenie dla zespołów cerkiewnych w Czerteżu, Łodzi i Międzybrodziu oraz stanowisk archeologicznych w Trepczy rezerwatów i parków kulturowych. Ze względu na ewentualną budowę zbiornika Niewistka należy przeprowadzić inwentaryzację zabytków Mrzygłodu, a najcenniejsze obiekty przenieść.
- 3) Ochrona krajobrazu – w pośredni sposób odnosi się do ochrony zabytków zwracając uwagę na estetyczne kształtowanie krajobrazu i zabudowy.

Zasób zabytków został praktycznie wykorzystany w kolejnym rozdziale – Kierunki i zasady rozwoju turystyki rekreacji w wąskim zakresie – przy tworzeniu szlaków i tras turystycznych.

Należy zaznaczyć, że wprowadzane do *Studium* zmiany nie odnosiły się do zasobu dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie Gminy, a zasób ten z upływającym czasem uległ redefinicji. Od czasu opracowania *Studium* zasadniczo zmienił się kontekst prawny ochrony zabytków w związku z nową *ustawą o ochronie zabytków* z 2003 r. Nieaktualne są już wykazy poszczególnych rodzajów zabytków - m.in. brakuje zabytków wpisanych do rejestru po opracowaniu *Studium*, niektóre z wymienionych obiektów już nie istnieją. Opracowanie nie uwzględniało zasobu zabytków ruchomych.

Na mapach będących częścią graficzną *Studium* tylko wybrane zabytki zostały oznaczone w sposób umowny (symbole), w większości przypadków nie wskazując ich konkretnej lokalizacji. Zaznaczono stanowiska archeologiczne, ale nie zaznaczono terenów objętych ochroną poprzez wpis do rejestru. W związku z tym, że *Studium* powstało bez wcześniejszego opracowania *Studium* wartości kulturowych i krajobrazowych i *Studium* historyczno-urbanistycznego brak w nim zapisów niezmiernie ważnych dla ochrony i właściwego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego – np. wyznaczających strefy ochrony konserwatorskiej itp.

Strategia Rozwoju Gminy Sanok na lata 2016-2023 jest szerokim dokumentem, który ma na celu minimalizowanie niepewności w funkcjonowaniu oraz zapewnienie, obok realizacji doraźnych celów, długofalowego rozwoju gminy.

Interesujący nas temat odnoszący się do opisanie zasobu dziedzictwa kulturowego Gminy rozwija w rozdziale „Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej Gminy Sanok”, w podpunkcie „Raport stanu. Analiza i diagnostyka strategiczna”, w punkcie „Przestrzeń i środowisko” – 1.4. „Walory kulturowe”. Przedstawiona tu została historia gminy Sanok oraz bardzo lakonicznie zaprezentowano zasób zabytków z terenu gminy. Wpierw wymieniono zespoły dworsko-parkowe, następnie wspomniane zostały schrony tzw. „Linii Mołotowa” w Załużu oraz cmentarz żołnierzy słowackich w Załużu. Kolejno scharakteryzowane zostało miasteczko Mrzyglód, wraz z jego zabudową i najważniejszymi zabytkami. Wymieniono tu również w punktach cerkwie znajdujące się na terenie gminy. Na końcu tej części opracowania wskazano na unikatowe w skali Polski południowo-wschodniej dwa grodziska w Trepczy oraz cmentarzysko kurhanowe tamże. Tekst wzbogacony jest fotografiami niektórych zabytków.

W punkcie „Infrastruktura społeczna” – 5.3. „Wypoczynek” autorzy opracowania scharakteryzowali istniejące szlaki turystyczne, biegnące w granicach gminy Sanok. Został zaprezentowany Szlak Ikon – Dolina Sanu, Szlak architektury drewnianej, Szlak „Śladami Dzielnego Wojaka Szwejka”, Szlak naftowy, Szlak „Prawem i lewem po ziemi sanockiej”, Szlak Nadszańskich Umocnień „Linia Mołotowa”, Schrony tzw. „Linii Mołotowa” w Załużu. Zaprezentowano piesze szlaki górskie oraz ścieżki przyrodnicze, a także inne miejsca służące wypoczynkowi. Tekst wzbogacony jest w elementy graficzne, mapy z zaznaczonymi opisanymi szlakami i ścieżkami oraz niektórymi zabytkami.

W części opracowania dotyczącej analizy SWOT / TOWS autorzy wykazali, że gmina Sanok posiada bogate zasoby kulturalno-historyczno-przyrodnicze.

W rozdziale „Implementacja Strategii Rozwoju”, w punkcie „Priorytety oraz kierunki interwencji” wskazana została potrzeba rewitalizacji obiektów dziedzictwa kulturowego poprzez utworzenie lokalnych centrów kultury na bazie gminnych obiektów. Zwrócono również uwagę na potrzebę rewitalizacji terenów zielonych, w tym zabytkowych parków.

Tereny gminy zostały objęte kilkunastoma funkcjonującymi w chwili obecnej miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, a zgodnie z uzyskanymi informacjami obejmują 431 ha powierzchni gminy. Spośród wszystkich miejscowych

planów uchwalonych w latach 2015-2018 jedynie jeden Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Falejówka 8” obejmuje obszary, na których występują obiekty zabytkowe. Natomiast we wcześniejszych latach cztery Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego zawierały zapisy dotyczące ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych. Są to: Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla obszaru przebiegu Gazociągu Wysokiego Ciśnienia relacji Hermanowice – Strachocina, Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Strachocina”, Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Pisarowce 7”, Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Załuż 11”.

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Pisarowce 7” obejmuje obszar o łącznej powierzchni 13,82 ha, położony w miejscowości Pisarowce, znajdujący się na południe od drogi krajowej nr 28 relacji Zator – Przemyśl, obejmujący tereny w odległości 150 m od granic cmentarza. Uchwałę o przyjęciu planu podjęto 25 marca 2011 roku. Przedmiotem planu są ustalenia dotyczące przeznaczenia terenów, zasad ochrony i kształtowania ładu przestrzennego, zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków odnoszą się do ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego nr 7 (AZP 113-77/118).

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Strachocina” został przyjęty uchwałą Rady Gminy w Sanoku z dnia 28 lipca 2011 roku. Plan obejmuje obszar o powierzchni 3,9 ha, położony we wschodniej części Gminy Sanok w miejscowości Strachocina. Głównym zadaniem tego planu było wyznaczenie terenu zabudowy usługowej oraz mieszkaniowej jednorodzinnej, ustalenie ich przeznaczenia oraz zasad zagospodarowania. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej zostały określone w paragrafie 4. Zapisy planu obejmują ochroną konserwatorską stanowisko archeologiczne nr 8 Strachocina (AZP 112-77/41) oraz stanowisko archeologiczne nr 9 Strachocina (AZP 112-77/42).

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla obszaru przebiegu Gazociągu Wysokiego Ciśnienia relacji Hermanowice – Strachocina obejmuje teren przeznaczony pod budowę gazociągu DN 700, MOP 8,4MPa wraz z urządzeniami infrastruktury technicznej, stanowiący inwestycję celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, o długości około 17,3 km, o powierzchni 0,5536 km². Uchwałę o przyjęciu planu podjęto 21 listopada 2011 roku. Najistotniejszymi, z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisami planu są ustalenia dotyczące ochrony następujących stanowisk archeologicznych: Mrzyglód – stanowisko archeologiczne nr 4

(AZP 112-79/67), nr 10 (AZP 112-79/73), nr 11 (AZP 112-79/74), nr 12 (AZP 112-79/75), Tyrawa Solna – stanowisko archeologiczne nr 6 (AZP 112-79/6), nr 16 (AZP 112-79/16), nr 21 (AZP 112-79/21), nr 33 (AZP 112-79/33), Strachocina – stanowisko archeologiczne nr 17 (AZP 112-77/50), nr 19 (AZP 112-79/52), nr 21 (AZP 112-79/54), nr 25 (AZP 112-79/58), Pakoszówka – stanowisko archeologiczne nr 3 (AZP 112-79/85), nr 27 (AZP 112-79/109), Srogów Górny – stanowisko archeologiczne nr 1-2 (AZP 112-77/133), Falejówka – stanowisko archeologiczne nr 15 (AZP 112-78/25), nr 21 (AZP 112-77/31), nr 24 (AZP 112-77/34), nr 27 (AZP 112-78/37), Raczkowa – stanowisko archeologiczne nr 10 (AZP 112-78/29), nr 17 (AZP 112-78/36).

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Załuż 11” został przyjęty uchwałą Rady Gminy w Sanoku z dnia 25 czerwca 2014 roku. Przedmiotem planu jest obszar o powierzchni 3,65 ha, położony w miejscowości Załuż, na południe od drogi krajowej nr 28 relacji Zator-Medyka. W zapisach planu zostało ustalone przeznaczenie terenu zabudowy jednorodzinnej oraz usługowej. Rozdział 2 planu ustala ochronę konserwatorską terenów o udokumentowanych wartościach kulturowych, tj. fragmentu stanowiska archeologicznego nr 10 (AZP 114-79/68).

- Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Falejówka 8” obejmuje obszar o powierzchni 19,11 ha, położony w miejscowości Falejówka. MPZP „Falejówka 8” związany jest z ustaleniem przeznaczenia terenu pod poszerzenie cmentarza. Uchwałą o przyjęciu planu podjęto w dniu 10 marca 2015 roku. Plan ustala zasady kształtowania zabudowy, wskaźniki zagospodarowania terenu oraz zasady kształtowania przestrzeni. Przyjęte rozwiązania zapewniają możliwość sukcesywnego zagospodarowywania terenów, zgodnego z wymogami ładu przestrzennego. Przedmiot ustaleń planu dotyczy przeznaczenia terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej oraz usługowej, terenów dróg publicznych, ciągów pieszo – jezdnych, parkingów, cmentarza, terenów zieleni izolacyjnej, lasów, terenów rolniczych, terenów wód powierzchniowych i śródlądowych. Najistotniejszymi, z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisami planu są ustalenia dotyczące ochrony konserwatorskiej dla czterech stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach terenu objętego MPZP „Falejówka 8”. Zapisy planu obejmują ochroną konserwatorską stanowisko archeologiczne nr 20 (AZP 112-78/30) zewidencjonowane jako ślad osadnictwa z neolitu oraz okresu prahistorycznego, stanowisko archeologiczne nr 21 (AZP 112-78/31) zewidencjonowane jako ślad osadnictwa z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu, okresu prahistorycznego oraz średniowiecza, stanowisko archeologiczne nr 22 (AZP 112-78/32) zewidencjonowane

jako ślad osadnictwa z okresu prahistorycznego, okresu wpływów rzymskich oraz okresu nowożytnego, stanowisko archeologiczne nr 24 (AZP 112-78/34) zewidencjonowane jako punkt osadniczy z okresu prahistorycznego oraz przełomu średniowiecza i okresu nowożytnego. Ustalono, iż wszelkie zamierzenia inwestycyjne planowane w obszarze stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wymagają uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. Ogólna charakterystyka zasobu dziedzictwa kulturowego.

a. Zarys historii obszaru gminy Sanok.

Gmina Sanok może poszczycić się bardzo długą historią. Według badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie gminy, została potwierdzona hipoteza, że ziemie te zamieszkane były już w epoce kamienia. Świadczą o tym liczne znaleziska, takie jak: kamienne motyki z Bykowiec i toporek z Prusieka. Inne znaleziska pochodzą z epoki neolitu i wczesnego brązu, natomiast monety rzymskie i celtyckie wskazują na późniejsze kontakty handlowe z Cesarstwem Rzymskim i plemionami celtyckimi. Pierwsza wzmianka o gminie wiejskiej Sanok, w czasach nowożytnych, pochodzi z XII-wiecznego ruskiego „Latomisu hipackiego”. Wtedy to tereny te, będące we władaniu książąt ruskich, zostały zdobyte przez księcia węgierskiego Gejzę II. W XIV wieku tereny Rusi Halickiej zostały przyłączone do Polski przez Kazimierza Wielkiego, który rozpoczął na nich akcję kolonizacyjną. W XIV i XV wieku powstało na tych terenach wiele nowych osad, m.in.: Trepcza, Czerteż, Prusiek, Nowotaniec, Kostarowce, Stróże Wielkie i Małe, Hłomcza, Płowce, Sanoczek, Międzybrodzie. Osady te były własnością rodów szlacheckich i rycerskich. Znaczne dobra skupili w swych rękach władający na zamku Sobień – Kmitowie. Obok nich liczącymi się wtedy rodami byli także: Oleśnicy, Matiaszowie, Tarnawscy i Czeszykowie.

Bogactwem tej ziemi stała się sól pozyskiwana ze źródeł solankowych. Wiek XVI przyniósł nasilenie konfliktów powodowanych pogorszeniem sytuacji na wsi. Dochodziło do buntów chłopstwa przeciw pańszczyźnie. Cały XVII wiek pogrążony był w ogniu wojen i najazdów, które dodatkowo pogorszyły sytuację gospodarczą. Szczególnie dotkliwy był najazd tatarski w 1624 roku. Spowodował on spustoszenie, wiele wsi uległo spaleni, a ich mieszkańcy dostali się w jasyr. W 1772 roku nastąpił pierwszy rozbiór Polski. Gmina znalazła się w zaborze austriackim. Zaborca zlikwidował dotychczasowy

podział administracyjny, przyporządkowując tereny gminy na krótko do cyrkułu leskiego, a następnie sanockiego. Koniec XVIII wieku przyniósł znaczne ożywienie gospodarcze. Pomimo niewoli rozwijało się rzemiosło. Szczególny rozkwit przeżywa kołodziejstwo, bednarstwo, stolarstwo i kamieniarstwo. Powstawały cegielnie (Mrzygłód), młyny i browary (Markowce, Jurówce i Sanoczek). Rok 1848 przyniósł zniesienie pańszczyzny. Poprawiła się sytuacja ludności wiejskiej, nastąpił wzrost produkcji rolnej i postęp techniczny. Wprowadzono nowe metody uprawy roli, we wsiach zakładano warsztaty tkackie, olejarnie i tartaki napędzane siłą wody. Druga połowa XIX wieku stanowiła czas dla dynamicznego rozwoju przemysłu naftowego. Złóża ropy zostały odkryte m.in. w Tyrawie Solnej. Kolejny potężny bodziec do rozwoju gospodarczego dała zbudowana w 1872 roku linia kolejowa Przemyśl – Łupków i Zagórz – Sanok – Jasło oddana do użytku w 1884 roku. W końcu XIX wieku zaczął rozwijać się ruch spółdzielczy. Powstawały kasy gminne służące pomocą mieszkańcom wsi. Rozwój gospodarczy został nagle zahamowany przez wybuch I wojny światowej. Jesienią 1918 roku otworzyły się nowe perspektywy. Po wieloletniej niewoli wróciła tu Rzeczypospolita. Jednak dopiero lata 30-te XX wieku przyniosły znaczne ożywienie gospodarcze. Nastąpiła poprawa ekonomiczna wsi, zmalała liczba analfabetów, powstawały uniwersytety wiejskie, np. w Dobrej. W 1939 roku wybuchła II wojna światowa. Rozpoczął się terror i bezwzględna systematyczna gospodarka rabunkowa ziem okupowanych. Okupacja zbierała okrutne żniwo, śmierć poniosło 10 tysięcy Polaków i 8 tysięcy Żydów. Pozostały po niej zdewastowane zakłady przemysłowe i ogromne zniszczenia materialne. Wysiedlenia związane z konfliktem polsko-ukraińskim doprowadziły do znacznego zmniejszenia się liczby ludności. W czasie okupacji niemieckiej podczas II wojny światowej, na terenach Sanoczczyzny działały Armia Krajowa i Bataliony Chłopskie, walczące zarówno z Niemcami, jak i z bandami ukraińskimi. Teren dzisiejszego powiatu sanockiego został wyzwolony w 1944 roku. Problem ukraiński został rozwiązany dopiero w 1947 roku, poprzez akcję „Wisła”. W wyniku okupacji niemieckiej lokalna gospodarka została całkowicie zniszczona, a liczba ludności w powiecie spadła ze 120 do 55 tysięcy mieszkańców.

Po II wojnie światowej teren gminy należał do powiatu sanockiego, będącego częścią województwa rzeszowskiego. W 1972 roku utworzono gminę wiejską Sanok. W następstwie reformy samorządowej w 1999 roku gmina znalazła się w województwie podkarpackim i weszła w skład powiatu sanockiego, będącego jednym z 20 powiatów ziemskich województwa podkarpackiego.

Gmina Sanok liczy obecnie 17 906 mieszkańców; w jej skład wchodzi trzydzieści dwie miejscowości: Bykowce, Czerteż, Dębna, Dobra, Falejówka, Hłomcza, Jędruszkowce, Jurowce, Kostarowce, Lalin, Liszna, Łodzina, Markowce, Międzybrodzie, Mrzygłód, Niebieszczany, Pakoszkówka, Pisarowce, Płowce, Prusiek, Raczkowa, Sanoczek, Srogów Dolny, Srogów Górny, Strachocina, Stróże Małe, Stróże Wielkie, Trepcza, Tyrawa Solna, Wujskie, Zabłotce, Załuż.

b. Krajobraz kulturowy.

W rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami „krajobraz kulturowy to przestrzeń, historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”. Ta definicja krajobrazu kulturowego może prowadzić do szeregu nieporozumień, ponieważ dzisiaj niemal każdy krajobraz jest w jakimś stopniu przetworzony przez człowieka, a zatem ma charakter kulturowy. O zabytkowym krajobrazie kulturowym mówimy wówczas, gdy na pewnym obszarze zachowała się jedna z historycznych postaci środowiska naturalnego, dopełniona zabudową, dziełami inżynierskimi, czy też innymi elementami właściwymi dla danego typu gospodarki i dla epoki. W zasadzie krajobraz taki nigdy nie jest jednorodny, bowiem konstytuują go elementy nawarstwiający się przez wieki. Jeśli w otaczającym nas krajobrazie nie jesteśmy w stanie dostrzec takich elementów historycznych lub historycznie nawarstwiających się, możemy wówczas mówić o krajobrazie kulturowym zdegradowanym. Punktami węzłowymi krajobrazu kulturowego są osady miejskie i wiejskie, w których działalność człowieka wyraża się najdobitniej. Na terenie woj. podkarpackiego osady takie powstawały najczęściej w wyniku działalności planistycznej uwzględniającej zastane elementy ukształtowania terenu, sieci wodnej itp. i rozwijały dalej w oparciu o to pierwotne rozplanowanie. Analiza map historycznych i współczesnych w konfrontacji z wizjami terenowymi pozwala w większości przypadków na stwierdzenie, że na terenie gminy Sanok osadnictwo kształtowało się w podobny sposób. Dodać jednak trzeba, że historyczne układy wielu miejscowości (np. Bykowce, Jędruszkowce, Hłomcza, Jurowce, Kostarowce, Międzybrodzie, Płowce, Stróże Małe i Wielkie, Tyrawa Solna, Trepcza, Zabłotce) najprawdopodobniej rozwijały się początkowo spontanicznie i dopiero średniowieczne akcje osadnicze porządkowały zastane, od dawna funkcjonujące struktury, dostosowując je do nowych, korzystniejszych rozwiązań, nadając im nowe ramy. Osadnictwo średniowieczne posuwało się wzdłuż większych dolin potoków, zajmując nowe, niejednokrotnie niezbyt dogodne dla rolnictwa

nieskolonizowane jeszcze tereny. Miejscowościami, które ewidentnie powstały „na surowym korzeniu” są np. Liszna i Wujskie, czy też położona na grzbiecie górskim Łodzina. Inne wsie łanowe o czytelnym, średniowiecznym układzie i dogodniejszym położeniu to Lalin, Niebieszczany, Pakoszówka, Prusiek, Sanoczek, Strachocina, Srogów Górny i Dolny. Czytelnością średniowiecznego układu planistycznego charakteryzuje się również dawne miasteczko Mrzygłód, rozłożone tuż przy łagodnym brzegu szeroko rozlanego w tym miejscu Sanu, zajmując płaski obszar najbardziej urodzajnych gleb pradoliny Sanu.

W krajobrazie gminy Sanok zachowały się także rozpoznawalne jednoznacznie elementy świadczące o koegzystencji dwóch grup narodowościowych i wyznaniowych. Najczytelniejszym tego do dowodem są zachowane w sąsiadujących ze sobą wsiach świątynie obrządku wschodniego i zachodniego, cmentarze, ale też elementy małej architektury, jak np. krzyże wieńczące kapliczki. Dominanty krajobrazowe jakimi są cerkwie ze swoimi kopułami i baniastymi wieżyczkami, czy też kościoły, czasem poprzedzone wysoką wieżą, są też obiektami-znakami rozpoznawczymi danej miejscowości.

Czytelnymi elementami krajobrazu kulturowego pozostają również zespoły dworskie, dworsko-folwarczne w Jurowcach, Pakoszówce, Pisarowcach, Załużu; osłonięte okazałymi jeszcze pozostałościami parków oraz pozostałe po nieistniejących już dworach parki w Kostarowcach, Niebieszczanach, czy „Bobolówka” w Strachocinie.

Rzadkie są natomiast przykłady budowli o przeznaczeniu przemysłowym. Zachowanym obiektem tego typu jest gorzelnia w Jurowcach.

c. Zabytki nieruchome.

Architektura sakralna.

Ze względu na strukturę wyznaniową, która jeszcze do końca II wojny światowej istniała na terenie gminy Sanok, architektura sakralna na jej obszarze charakteryzuje się dominacją architektury cerkiewnej obrządku greckokatolickiego. Budowle te powstawały głównie z drzewa (oprócz Mrzygłodu). Jest ono w tych okolicach łatwo dostępne i występuje często jako budulec cerkwi, które powstawały do końca XIX wieku. W późniejszym okresie wiele drewnianych cerkwi rozebrano, a nowe budowano już

murowane. Ten proces jednak nie wystąpił na większą skalę na omawianym terenie. Dotyczył on tylko cerkwi w Międzybrodziu.

Architektura w rycie rzymskokatolickim jest mniej liczna i znacznie młodsza od występujących na tym obszarze cerkwi. Najstarszym kościołem na omawianym terenie, jest skromna w swoim wyrazie architektonicznym świątynia w Mrzygłodzie (XV w.). Ramy czasowe architektury kościelnej Gminy to jednak zasadniczo 1 poł. XX w. i na jej przykładzie możemy częściowo prześledzić główne tendencje stylistyczne jakie występowały w tym okresie. Począwszy od realizacji neostylowych czerpiących z ówczesnego zrozumienia gotyku i romanizmu jakimi były świątynie w Strachocinie, Jędruszkowcach (Parafia w Dudyńcach¹), Niebieszczanach, Falejówce czy Prusieku. Nowsze trendy prezentuje natomiast ciekawa świątynia znajdująca się w Załużu, zaś tendencje modernistyczne znajdujemy w architekturze kościoła w Pakoszówce. W przeciwieństwie do cerkwi jest to zasadniczo architektura murowana, za wyjątkiem drewnianego kościoła w Lisznej, który jest interesującym przykładem poszukiwania stylu narodowego w polskiej architekturze sakralnej i nawiązuje do wzorców średniowiecznych.

Osobnym i wyjątkowym, bo bardzo rzadko występującym przykładem budowli sakralnej jest świątynia w Trepczy; ponieważ obecny kościół był wybudowany jako zbór. W czasie kiedy religia protestancka rozprzestrzeniała się na terenie obecnego województwa podkarpackiego częstszymi przypadkami było przejmowanie przez jej wyznawców kościołów rzymskokatolickich niż budowanie własnych zborów.

Ubogi zasób kaplic grobowych (ogranicza się do ruiny w Załużu) i wyjątkowych artystycznie nagrobków jest wynikiem braku dużych i majątnych właścicieli ziemskich, którzy w głównej mierze byli fundatorami tego typu obiektów.

Kluczem wg jakiego opisano zasób jest wyszczególnienie budowli najbardziej wartościowych wśród znajdujących się na obszarze Gminy.

Cerkwie.

Cerkiew grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego w Czerteżu. Parafia wzmiankowana już w 1448 r. Obecnie istniejąca cerkiew zbudowana została w 1742 r. staraniem miejscowego ks. Jana Paclawskiego. W 1836 r. przeprowadzono remont,

¹ Należy wyjaśnić dlaczego w opracowaniu dotyczącym zabytków Gminy Sanok opisuje się kościół parafii w Dudyńcach. Jest to szczególny przypadek, dość sporadycznie spotykany, kiedy świątynia dla danej parafii powstaje na terenie sąsiedniej miejscowości. Tak to zaistniało w przypadku kościoła parafii w Dudyńcach, który powstał na gruntach leżących obok Jędruszkowic. Natomiast ta ostatnia miejscowość znajduje się w granicach Gminy Sanok.

podczas którego w znacznym stopniu zmienił się wygląd tej pierwotnie trójkopułowej cerkwi. Likwidacji uległy wówczas kopuły nad prezbiterium i babińcem, w miejsce których wprowadzono dachy dwuspadowe. We wnętrzu, w prezbiterium i babińcu (w związku z likwidacją kopuł) wykonano sklepienia kolebkowe. Niewykluczone, że podczas tego remontu dobudowano zakrytą na przedłużeniu prezbiterium od wschodu. W 1887 r. zbudowana została dzwonnica a jej budowniczym był cieśla Seńko Kikta (informuje o tym inskrypcja wyryta na portalu wewnątrz dzwonnicy). Podczas remontu w 1921 r. (wg innych źródeł w 1924 r.) przekształcono elewację zachodnią i zmieniono daszki okapowe (wykonano m.in. nowe rysie i zmieniono kąt nachylenia daszków), a chór muzyczny przeniesiono z nawy do babińca. W 1924 r. wykonana została polichromia, której autorem był prawdopodobnie Paweł Zaporozsky. Od 1946 r. do 1995 r. cerkiew była użytkowana przez kościół rzym.-kat. W 1967 r. przeprowadzono remont generalny świątyni (m. in. zrekonstruowano okna w ich pierwotnym kształcie). Ostatni remont przeprowadzono pod koniec 1. 90. XX w. Obecnie świątynia ponownie służy społeczności grekokatolickiej. Usytuowana jest we wschodniej części wsi, na niewielkim wzniesieniu. Przy cerkwi, od zachodu drewniana dzwonnica, od północy nowy murowany dom katechetyczny. Wokół cerkwi kilka starych nagrobków. Na północny-wschód od cerkwi rozciąga się cmentarz.

Cerkiew drewniana, zrębowa, trójdzielna, z obszerną nawą na rzucie kwadratu oraz dostawionymi do niej o połowę węższymi: babińcem i prezbiterium na rzutach zbliżonych do kwadratu. Na przedłużeniu prezbiterium prostokątna zakryta równą szerokością prezbiterium. Ściany zwęgłowane na obłap z ostatkami przechodzącymi w rysie podtrzymujące konstrukcję daszku okapowego, który obiega całą cerkiew. Nawa niemal dwukrotnie wyższa od pozostałych głównych członów budowli zwieńczona ośmiobocznym tamburem nakrytym ośmiopółową, sferyczną kopułą z ślepą latarnią. Dachy nad babińcem i prezbiterium z zakrytą dwuspadowe. Ściany i połacie dachowe powyżej daszku okapowego w całości kryte gontem, poniżej pozostawiony zrąb. Otwory drzwiowe i okna prostokątne. W prezbiterium i babińcu sklepienia kolebkowe. W nawie powyżej tamburu strop belkowy. W zakrytym strop płaski. Chór muzyczny w babińcu wsparty na dwóch słupach. We wnętrzu resztki polichromii zachowane głównie w prezbiterium i zakrytym. Wyposażenie pierwotne nie zachowane.

Na osi cerkwi od strony zachodniej znajduje się drewniana dzwonnica, wzniesiona na rzucie kwadratu. Jest ona złożona z dwóch kondygnacji szalowanych deskami w pionie o odmiennej konstrukcji: w dolnej zrębowa, w górnej słupowo-ramowa. W dolnej kondygnacji dwa prostokątne otwory drzwiowe z przejściem na przestrzał, w górnej

niewielkie otwory głosowe. Kondygnacje wydzielone gontowym daszkiem okapowym. Dzwonnicę kryje dach namiotowy kryty gontem, zwieńczony czworoboczną latarnią. Wewnątrz portal z wrytymi rozetami, datą budowy i nazwiskiem cieśli.

Zespół cerkiewny w Dobrej. Cerkiew greckokatolicka pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (wcześniej Św. Mikołaja), obecnie kościół rzymskokatolicki. Cerkiew bramna pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (?), z dzwonnica w izbicy, obecnie dzwonnica kościoła rzymskokatolickiego.

Pierwsza wzmianka o popie w Dobrej pochodzi z 1433 roku. Obecnie istniejący zespół cerkiewny złożony jest z cerkwi, dzwonnicy (dawna cerkiew bramna) oraz plebanii. Dokładna data powstania cerkwi bramnej (dzwonnicy) jest nieznana. Cerkiew bramna jest datowana na XVII w. W XIX wieku została zmodyfikowana (wzniesiono dolną, murowaną z kamienia kondygnację bramną i oparto na jej cokole starą, drewnianą konstrukcję cerkwi-dzwonnicy). Drugi obiekt - cerkiew pw. Podwyższenia Krzyża Świętego - wzniesiona została w 1879 r. Najmłodszym elementem zespołu jest plebania wzniesiona w 1903 r. W cerkwi bramnej, tuż przed II wojną składowany był XVII-wieczny ikonostas (być może stanowił on jej wyposażenie, lub też przeniesiono go z drugiej cerkwi po wykonaniu w latach 1899-1904 nowego wyposażenia, autorstwa Antoniego i Mikołaja Bogdańskich i Mikołaja Demkowycza). W izbicy, ponad cerkwią bramną, dwa dzwony (jeden z nich z datą 1625 i herbem Sas). W 1944 roku w wyniku działań wojennych uszkodzeniu uległo sklepienie nawy cerkwi z 1879 r. Po wysiedleniu ludności ukraińskiej cerkiew przejęta została przez kościół rzym.-kat. Dzisiaj jest użytkowana jako kościół filialny parafii w Mrzygłodzie. Cerkiew bramna w Dobrej jest jedynym tego typu zabytkiem w Polsce, reliktem średniowiecznej tradycji budowlanej sytuującej świątynię ponad bramą w fortyfikacji.

Zespół cerkiewny usytuowany w centrum wsi, na wzniesieniu, otoczony resztkami starodrzewu. Teren cerkiewny ogrodzony kamiennym murem (od zach. wzmacniającym stromą skarpe). Obie świątynie orientowane. Cerkiew bramna w ogrodzeniu od strony wschodniej, na osi cerkwi usytuowanej w centrum zespołu. Plebania znajduje się na pd. od zespołu cerkiewnego, poza ogrodzeniem. Cerkiew bramna drewniana, konstrukcji mieszanej, złożona z trzykondygnacyjnej wieży słupowo-ramowej, na cokole z dzikiego kamienia, z murowaną z kamienia dolną kondygnacją bramną wmurowaną pomiędzy drewniane słupy nośne. Drugą kondygnację stanowi dwudzielna, zrębowa cerkiew z małą nawą na planie zbliżonym do kwadratu, sklepioną zrębową kopułą czteropolową z złomem i stężeniem krzyżowym. Prezbiterium prostokątne, węższe i niższe od nawy, sklepione

kolebkowo. Pomiędzy nawą a prezbiterium pełna ściana ikonostasowa. Wokół cerkwi obejście. Trzecią kondygnację stanowi pomieszczenia dzwonowe w formie izbicy. Całość nakryta dachem namiotowym. Ściany oszalowane pionie, połączenie dachowe pobite gontem. Cerkiew p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego to świątynia drewniana, konstrukcji zrębowej, na kamiennym podmurowaniu, trójdzielna, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Nawa i babińca na planach zbliżonych do kwadratu. Nawa obszerniejsza od prezbiterium i babińca. Zrąb ścian głównych członów budowli równej wysokości. Dachy kalenicowe, wielopołaciowe (najwyższy nad nawą). W dachu ponad każdym z pomieszczeń baniaste pseudolatarnie na wysokich, ośmiobocznych tamburach (największa nad nawą). Ściany oszalowane pionowo. Połączenie dachowe pobite blachą. Wewnątrz stropy belkowe. Chór śpiewaczy nadwieszony, o prostym parapecie. Ściany pokryte polichromią z XIX/XX. Wielostrefowy ikonostas z lat 1899-1904.

Zespół cerkiewny w Hłomczy. Cerkiew greckokatolicka pw. Soboru Przenajświętszej Bogurodzicy i Proroka Eliasza.

Parafia prawosławna w Hłomczy istniała prawdopodobnie już w 1439 r. Obecnie istniejącą cerkiew w Hłomczy wybudowano w 1859 r. W tym samym czasie wzniesiono też murowaną dzwonnice. W latach 1947-1960 cerkiew użytkowana była jako kościół rzymskokatolicki, a następnie do 1990 r. jako cerkiew prawosławna. Od roku 1990 funkcjonuje ponownie jako cerkiew greckokatolicka. Remontowana w latach 1991 i 1997.

Zespół cerkiewny usytuowany na wysokim wzgórzu, ponad drogą Dobra-Mrzygłód, w centrum wsi. W pobliżu cerkwi od zach. kamienna dzwonnica. Teren cerkiewny ogrodzony częściowo rozebrany murem z dzikiego kamienia. W otoczeniu cerkwi pozostałości cmentarza oraz pomnikowe dęby. Cerkiew orientowana, drewniana, konstrukcji zrębowej, trójdzielna, z prezbiterium zamkniętym ścianą prostą, nawą na rzucie prostokąta, z krótkim babińcem nie wyodrębnionym w bryle korpusu, wydzielonym wewnątrz ścianką działową. Naroża ścian nawy od wsch. ścięte. Przy prezbiterium od północy kwadratowa zakrystia. Zrąb ścian prezbiterium, nawy, babińca równej wysokości. Dach nad nawą i babińcem dwuspadowy, o wspólnej kalenicy, z półszczytem od zachodu. Nad prezbiterium i zakrystią dachy trójspadowe. W kalenicy dachu nad nawą duża baniasta wieżyczka na sygnaturkę zwieńczona latarnią. Dach prezbiterium niższy od wspólnego dachu nawy i babińca. W kalenicach dachów ponad prezbiterium i babińcem niewielkie makowice. Ściany szalowane deskami pionowo, dachy kryte blachą. Otwory drzwiowe zamknięte łukiem odcinkowym, otwory okienne prostokątne z półkolistym nadświetlem, w prezbiterium okulus.

Wewnątrz stropy płaskie. Prezbiterium oddzielone od nawy ścianą ikonostasową. Chór muzyczny wsparty na czterech kolumnach. We wnętrzu polichromia ornamentalno-figuralna. Z dawnego wyposażenia zachowany m. in. ikonostas współczesny cerkwi oraz ołtarz za ikonostasem.

Dawna cerkiew parafialna grekokatolicka pw. św. Jura, obecnie kościół parafialny rzymskokatolicki pw. śś. Piotra i Pawła w Jurowcach. Cerkiew zbudowana została w 1873 r. Taka data znajduje się na nadprożu drzwi frontowych babińca. W 1892 r. wykonano ikonostas i być może również polichromię we wnętrzu. W 1905 r. wzniesiono murowaną dzwonnice. Podczas remontu w 1924 r. boczne kaplice nawy pokryto blachą (wcześniej był gont), a przy prezbiterium od strony pd. dobudowano kaplicę. W 1946 roku cerkiew została przejęta przez kościół rzymskokatolicki. Podczas kolejnych remontów (w 1970 r. i 1981 r.) wzmocniono fundamenty cerkwi i wymieniono pokrycie dachu oraz szalunek ścian, a także podwyższono przedsionek do wysokości ścian cerkwi. W 1989 r. wykonano posadzkę lastrykową w nawie i babińcu, kaplicę pd. obito boazerią i przeprowadzono renowację polichromii.

Cerkiew jest położona na niewielkim wzniesieniu w pn.-wsch. części wsi, przy drodze Rzeszów-Sanok, w pobliżu zespołu dworsko-folwarcznego. Od strony pd. znajduje się plebania, od pn. murowana dzwonnica, od wsch. nowa salka katechetyczna.

Cerkiew orientowana, drewniana, na kamiennej podmurówce, konstrukcji zrębowej, trzykopolowa. Trójdzielna, założona na planie krzyża greckiego. Prezbiterium na planie zbliżonym do kwadratu, zamknięte trójbocznie, przy nim od pd. trójbocznie zamknięta kaplica kolatorska, od pn. zakrystia na planie zbliżonym do kwadratu. Nawa szersza od prezbiterium, na rzucie kwadratu, z trójbocznie zamkniętymi kaplicami transeptowymi od pn. i pd. Od zach. do nawy przylega węższy od niej kwadratowy babiniec poprzedzony prostokątnym przedsionkiem. Prezbiterium, nawa, kaplice transeptowe, babiniec i przedsionek równej wysokości, nakryte są dachami o tej samej wysokości kalenic. Nad prezbiterium i kaplicami dachy wielopołaciowe, nad babińcem i przedsionkiem wspólny, dwuspadowy, nad nawą daszki koszowe. Kaplica i zakrystia niższe, nakryte dachami dwu- i trójpołaciowymi. Cerkiew szalowana deskami w pionie, wszystkie dachy kryte blachą. Nad prezbiterium, nawą i babińcem kopuły różnej wielkości (największa nad nawą, najmniejsza nad babińcem) posadowione na stosunkowo wysokich ośmiobocznych tamburach, zwieńczone niskimi pseudolatarniami nakrytymi cebulastymi hełmami. Otwory drzwiowe prostokątne. Otwory okienne prostokątne, zamknięte łukiem półkolistym.

Wewnątrz nad prezbiterium, nawą i babińcem kopuły na bębnoch, w zakrystii i kaplicy pozorne sklepienia kolebkowe, w kaplicach transeptowych sklepienia zwierciadlane. Chór nadwieszony, parapet w środkowej części wybrzuszony. Polichromia geometryczno-ornamentalna i figuralna głównie w tamburach i kopułach.

Na pn. od cerkwi murowana i otynkowana dzwonnica w typie parawanowych, dwukondygnacyjna, z otworem wejściowym w dolnej kondygnacji i trójjarkadową galerią w górnej, otwartą w kierunku cerkwi. Dolna kondygnacja w formie spłaszczonego łuku triumfalnego, z otworem wejściowym zamkniętym półkoliście na osi środkowej oraz parą wnęk arkadowych po bokach. Wnęki i otwór wejściowy flankowane są parami zdwojonych, niskich półkolumniek na wysokich cokołach. Arkady galerii w górnej kondygnacji wsparte są na kolumniekach posadowionych na wysokich cokołach. Galeria zabezpieczona jest balustradą z tralek. W tylnej ścianie drugiej kondygnacji trzy wąskie, arkadowe otwory, w których zawieszono dzwony.

Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Bogarodzicy, obecnie kościół filialny rzymsko-katolicki pw. Narodzenia NMP w Łodzi. Parafia prawosławna w Łodzi istniała prawdopodobnie już w 1515 r. Obecna cerkiew wybudowana została w 1743 r. (wg innych danych w 1773 r.), na miejscu istniejących. W XIX i XX w. cerkiew w Łodzi była filialną parafii w Hłomczy. W 1875 remontowana przez Timofieja Sabczaka. Kolejne remonty przy cerkwi przeprowadzono w 1900, 1965 i 1977 r. Po 1947 r. cerkiew została przejęta przez kościół rzym.-kat. Podczas remontu w l. 80. XX w. wnętrze cerkwi (polichromie) zasłonięto boazerią. Dzisiaj jest filią parafii rzym.-kat. w Mrzygłodzie.

Cerkiew orientowana, usytuowana na skraju wsi, na krawędzi wzniesienia, otoczona starodrzewem. Teren wokół cerkwi ograniczony drewnianym płotem. Tuż przed cerkwią olbrzymi, kilkuwiekowy dąb. Na wsch. od cerkwi pozostałości dawnego cmentarza.

Jest to cerkiew drewniana, konstrukcji zrębowej, trójdzielna, z prezbiterium na planie prostokąta zamkniętym trójbocznie, kwadratową nawą oraz wąskim, prostokątnym babińcem. Nawa obszerniejsza od przylegających do niej pomieszczeń. Nad babińcem niska wieża konstrukcji słupowej. Zrąb ścian prezbiterium, nawy i babińca równej wysokości. Ściany kondygnacji wieżowej uskokowo cofnięte i wydzielone od babińca pokaznym daszkiem okapowym kryjącym górną partię zrębu babińca. Wieża nakryta daszkiem półszczytowym o kalenicy wspólnej z dwuspadowym dachem nawy i połaciach stanowiących przedłużenie połaci dachowych nawy. Nad prezbiterium dach kalenicowy, pięciopółaciowy o niższej niż nawa kalenicy. W centralnej części dachu nad nawą pokazna

baniasta wieżyczka z ślepą latarnią. W kalenicy prezbiterium, u zbiegu połączeń dachowych niewielka makowica. Podwalina osłonięta niskim fartuchem. Ściany i połączenia dachowe obite gontem. Okna prostokątne zamknięte łukiem odcinkowym. Wewnątrz ściany i stropy obłożone boazerią. Wnętrze świątyni zdobi ikonostas zapewne z 1875 r.

Cerkiew filialna greckokatolicka pw. Zaśnięcia Matki Bożej w Mrzygłodzie (parafia w Hłomczy). Powstała między latami 1770 i 1789 prawdopodobnie na miejscu wcześniejszej pw. Podwyższenia Krzyża Św. Do pocz. XIX w. miasteczko posiadało parafię grekokatolicką i jej filię w Hłomczy. Po regulacjach administracyjnych w pocz. XIX w. tj. po 1813 r. sytuacja się zmieniła - parafią została Hłomcza, a cerkiew mrzygłódzka została jej obiektem filialnym. W początkach XIX w. nie posiadała jeszcze ikonostasu. W 1891 r. została przebudowana i ponownie konsekrowana, a w 1901 r. odnowiona. Opuszczona po II wojnie światowej, została zniekształcona w latach 50-tych XX w., gdy pełniła funkcję magazynów GS. W okresie międzywojennym wyposażenie cerkwi było dość ubogie. Inwentarz cerkiewny z 1938 r. wymienia jedynie dolną część ikonostasu z ikonami namiestnymi, kiwot i ołtarz.

Położona za pn. kątem rynku jest obecnie obiektem opuszczonym i coraz bardziej popadającym w ruinę.

Cerkiew orientowana, murowana z kamienia i częściowo cegły (przebudowy), pierwotnie otynkowana (obecnie z znacznym stopniem pozbawiona tynku), trójdzielna, złożona z krótkiego, prostokątnego prezbiterium, wydłużonej prostokątnej nawy i krótkiego prostokątnego babińca. Nawa szersza o połowę od pozostałych członów budynku. Ściany tej samej wysokości. Oryginalne dachy nie zachowane, obecne prowizoryczne przekrycie stanowią płaskie dwuspadowe dachy - niższe nad babińcem i prezbiterium oraz wyższy nad nawą. Dachy kryte eternitem falistym, szczyty osłonięte deskami w pionie. Otwory okienne i drzwiowe pierwotnie zamknięte półkolem, obecnie prostokątne.

Dawna cerkiew parafialna grekokatolicka pw. św. Jana Chrzciciela, obecnie kościół filialny rzymskokatolicki pw. Św. Piotra i Pawła w Tyrawie Solnej. Pierwsza znana informacja świadcząca o istnieniu w Tyrawie parafii prawosławnej pochodzi z 1523 r., a wzmiankę o tutejszej cerkwi zanotowano w 1679 r. Obecnie istniejąca świątynia wzniesiona została w 1837 r. z fundacji kapłana tyrawskiego Mejnickiego przez cieśli: Wasyla Bułkstrimiła (?), Gabriela Mlachowskiego i Andrzeja Dudę. Informacje te zostały wyryte na portalu wejściowym do babińca. Poświęcenia dokonano w 1843 r. W 1898 r.

wykonano prawdopodobnie zadaszanie głównego wejścia do cerkwi od zach. w formie portyku kolumnowego (data 1898 r. znajduje się na tympanonie tego portyku). W 1927 r. dokonano remontu świątyni. Dach pokryto blachą, a we wnętrzu odnowiono wyposażenie (m. in. ikonostas) i wykonano polichromię. Prace malarskie wykonał znany malarz sanocki Władysław Lisowski. Od 1946 użytkowany przez kościół rzym.-kat. Remontowany był w l. 70. (m. in. wymieniono kamienną posadzkę na betonową kostkę). Ostatnie większe prace przy obiekcie objęły jego otoczenie (wykonano parking, ścieżkę z kostki betonowej).

Cerkiew położona jest w pd.-wsch. części wsi. Teren cerkiewny wyznaczony jest metalowym ogrodzeniem. Świątynia orientowana, drewniana, na kamiennej podmurówce, wzniesiona w konstrukcji zrębowej, z wieżą konstrukcji słupowej. Cerkiew trójdzielna, o układzie prezbiterium-nawa-babiniec z przedsionkiem pod wieżą poprzedzającą babiniec. Poszczególne człony na rzutach zbliżonych do kwadratu. Prezbiterium zamknięte trójbocznie, z dwiema niemal kwadratowymi zakrystiami po bokach. Nawa najszersza, prezbiterium i babiniec węższe, wieża z przedsionkiem w przyziemiu najwyższa. Ściany trzech głównych członów budowli tej samej wysokości, zakrystie znacznie niższe, wieża najwyższa, dwukondygnacyjna; kondygnacje wieży wydzielone gzymsem założonym na wysokości gzymsu koronującego ścian cerkwi. Do wieży dostawiony przed drzwiami od zach. portyk dwukolumnowy. Dachy o zróżnicowanej wysokości - najwyższy nad nawą, nieco niższe nad prezbiterium i babiniec. Dachy nad nawą, babiniec, zakrystią i portykiem dwuspadowe, nad prezbiterium pięciopłociowy, na wieży namiotowy. W dachu nad nawą duża, sześcioboczna wieżyczka na sygnaturkę z cebulastym hełmem zwieńczonym latarnią; analogiczny hełm na wieży. W kalenicy dachu prezbiterium mała makowica. Wszystkie ściany oszalowane deskami w pionie z listwowaniem, dachy oraz wieżyczki i hełmy kryte blachą. Okna prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym, w prezbiterium okulus, otwory drzwiowe prostokątne. Wewnątrz babiniec otwarty do nawy na całej szerokości i wysokości. Stropy płaskie. Chór muzyczny nadwieszony. Ściany oraz strop dekorowane polichromią figuralno-ornamentalną. Zachowane wyposażenie współczesne budowie cerkwi, m.in. ikonostas, ołtarz za ikonostasem, ołtarze boczne, ambona.

Cerkiew grekokatolicka pw. św. Szymona Słupnika, ob. kościół rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP w Kostarowcach. Obecna świątynia wzniesiona została w 1872 roku na miejscu wcześniejszych cerkwi (pierwsza znana wzmianka o parafii w Kostarowcach pochodzi z 1440 r.). W 1931 r. cerkiew została przebudowana (przekształcono dachy

i pokryto je dachówką). Od 1946 r. pełni funkcję kościoła filialnego rzymskokatolickiego. Podczas remontu, który miał miejsce w k. lat 80. XX w. cerkiew została przedłużona w kierunku zachodnim, przy prezbiterium od pd. wzniesiono salkę katechetyczną z przedsionkiem oraz zmieniono pokrycie dachu z dachówki na blachę.

Cerkiew wzniesiona z drewna w konstrukcji zrębowej, z wieżą nad babińcem o konstrukcji słupowo-ramowej. Pierwotna część cerkwi jest budowlą trójdzielną, złożoną z prezbiterium, nawy i babińca. Prezbiterium i nawa na rzutach zbliżonych do kwadratu, babiniec na rzucie prostokąta. Prezbiterium jest zamknięte trójbocznie, od strony pn. przylega do niego zakrystia z przedsionkiem, a od pd. do prezbiterium i częściowo do nawy dostawiona w 1988 r. salka katechetyczna. Do babińca od zach. dostawiony (również w 1988 r.) przedsionek. Dachy dwuspadowe z okapami, z których dach nad nawą najwyższy, z umieszczoną centralnie niewielką kopułą na ośmiobocznym tamburze zwieńczoną baniastą wieżyczką. Podobna kopuła, znacznie mniejsza wieńczy dach nad prezbiterium. W dachu nad babińcem niewysoka, czworoboczna wieża nakryta dachem namiotowym zwieńczonym niewielką banią. Ściany cerkwi szalowane deskami w pionie, dachy pokryte blachą. We wnętrzu zachowana polichromia figuralna z I poł. XIX w. oraz niekompletny ikonostas.

Cerkiew grekokatolicka pw. Narodzenia Bogarodzicy, obecnie kościół filialny pw. Matki Boskiej Królowej Polski w Sanoczku parafii w Sanoku-Dąbrówce. Cerkiew wzniesiona została w 1863 r. na miejscu starszej świątyni (pop z Sanoczka wzmiankowany już w 1424 r.). Po 1946 r. została przejęta przez kościół rzymskokatolicki. Remontowana w k. lat 60. i pocz. 70. XX w. Usunięto wówczas zwieńczenie wieży, tj. baniasty hełm okazałych rozmiarów i zastąpiono wieloboczną, strzelistą latarnią. Podczas kolejnej modyfikacji obiektu usunięto wieżę, zastępując ją czworoboczną, strzelistą wieżyczką sygnaturkową zwieńczoną latarnią, a szalunek pionowy zastąpiono poziomym.

Cerkiew jest orientowana, drewniana, wzniesiona w konstrukcji zrębowej, dwudzielna, złożona z prezbiterium na rzucie zbliżonym do kwadratu oraz nawy na rzucie prostokąta. Prezbiterium od wschodu zamknięte ścianą prostą, z zakrystią dostawioną od strony pn. Nawę poprzedza niewielki przedsionek na rzucie kwadratu. Ściany szalowane wąskimi deskami w poziomie. Dachy dwuspadowe, kryte blachą. Nad częścią zach. nawy czworoboczna, strzelista wieżyczka sygnaturkowa zwieńczona latarnią. Okna w nawie, prezbiterium i zakrystii prostokątne, zamknięte półkoliście. Wewnątrz stropy płaskie, chór muzyczny wsparty na dwóch arkadach słupowych zamkniętych łukiem segmentowym. Przed wejściem do zakrystii płyta wtórnie wmontowana, z napisem cyrylicą i datą 1674.

Wyposażenie m.in. ikonostas istniało jeszcze w pocz. lat 70. XX w, obecnie brak, oprócz przekształconych małych ołtarzy bocznych.

Cerkiew parafialna grekokatolicka pw. Trójcy Świętej, ob. filialny kościół rzymskokatolicki pw. Trójcy Świętej w Międzybrodziu (parafii w Trepczy). Cerkiew ufundowana przez Aleksandra Wajcovicza, lekarza sanockiego pochodzącego z Międzybrodzia, wzniesiona została w latach 1899-1900 na miejscu dwóch wcześniejszych, drewnianych cerkwi. W 1900 r. powstał ikonostas wykonany przez Bohdanowicza ze Lwowa oraz polichromia wnętrza wykonana prawdopodobnie przez Feliksa Bogdańskiego. Po II wojnie światowej miejscowa ludność została wysiedlona, a cerkiew zamknięta dla wiernych. Od 1966 r. użytkowało ją Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. W 1973 r. została przekazana kościołowi rzymskokatolickiemu. W latach 90. XX w. miał miejsce remont cerkwi i konserwacja wyposażenia.

Jest to budowla murowana z cegły, otynkowana, wzniesiona na rzucie krzyża greckiego, trójdzielna, z nawą na rzucie kwadratu, do której od pn. i pd. dostawione płytkie, prostokątne aneksy tworzące transept. Prezbiterium na rzucie kwadratu zamknięte z zewnątrz trójbocznie, wewnątrz półkolistą absydą. Od pd. i pn. do prezbiterium przylegają dwa kwadratowe pomieszczenia – prothesis i diakonikon (ob. zakrystia i skarbczyk). Babiniec z przedsionkiem na rzucie kwadratu, we wnętrzu wydzielone grubą ścianą podchórza na dwa prostokątne pomieszczenia. Wejście na chór w przedsionku. Bryła cerkwi zwarta, addycyjna, z dominującą częścią centralną, zwieńczoną tamburem, na którym kopuła o spłaszczonym, cebulastym kształcie. W bryle wyraźnie wydzielona jest część absydialna prezbiterium – jest niższa i nakryta odrębnym dachem. Szczyty ścian prezbiterium, aneksów nawowych i części zachodniej o kształcie zbliżonym do półkola, powtarzają kształt przekrywających te pomieszczenia walcowatych dachów. Podział ścian ramowy, gzymsy wieńczące poszczególne człony budowli profilowane. Nad półkolistymi zamknięciami okien profilowane opaski tynkowe. Okna prostokątne zamknięte półkolem, w tamburze okna wąskie i wysokie. Dachy pokryte blachą. We wnętrzu przestrzeń wydzielają od zach. chór muzyczny, od wsch. ściana ikonostasu. Ściany wnętrza pokryte malowidłami figuralno-ornamentalnymi. Z wyposażenia zachowane m. in. ikonostas i presteł z 1900 r.

Kilka metrów na zach. od cerkwi znajduje się murowana z kamienia i cegły dzwonnica, wzniesiona na planie regularnego ośmioboku. Budowla posiada dwie kondygnacje, przy czym podział zewnętrzny gzymsami kordonowymi sugeruje trzy kondygnacje. W pierwszej kondygnacji otwór wejściowy zamknięty półkoliście. W drugiej

kondygnacji w trzech zachodnich ścianach trzy ślepe okna, w pozostałych ścianach otwory okienne – wszystkie zamknięte półkoliście. Nad półkolistymi zamknięciami okien profilowane opaski tynkowe. Powyżej tych okien, w części wydzielonej gzymsem kordonowym we wszystkich ośmiu ścianach, okulusy w profilowanych opaskach. Dzwonnicę przekrywa cebulasta kopuła, analogiczna do kopuły cerkwi.

Cerkiew parafialna grekokatolicka pw. św. Jerzego, ob. filialny kościół rzymskokatolicki pw. św. NMP Królowej w Lalinie parafii Grabówka. Cerkiew wzniesiona została w 1835 r. W latach 1924-26 remontowana (m. in. ściany oszalowano gontem, dach pokryto blachą). Od 1946 r. użytkowana przez kościół rzymskokatolicki.

Cerkiew jest orientowana, drewniana, wzniesiona w konstrukcji zrębowej, trójdzielna, złożona z prezbiterium na rzucie prostokąta zbliżonego do kwadratu, znacznie szerszej nawy na rzucie wydłużonego prostokąta oraz wąskiego babińca poprzedzonego przedsionkiem na rzutach prostokątów. Do prezbiterium zamkniętego od wschodu ścianą prostą, przylega od strony pn. prostokątna zakrystia. Ściany nawy wzmocnione lisicami, pokryte gontem. Dachy dwuspadowe, kryte blachą. Ściany nawy, prezbiterium i babińca równej wysokości, nakryte odrębnymi dachami - wyższym, wspólnym dla nawy i babińca, dwuspadowym, nad babińcem przechodzącym w wielopołaciowy, nad prezbiterium niższym, trójspadowym. Nad znacznie niższym przedsionkiem dach dwuspadowy, nad zakrystią pulpitowy, dwupołaciowy. W środkowej części dachu nawy masywna, sześcioboczna wieżyczka sygnaturkowa z latarnią. Okna w nawie, prezbiterium i zakrystii prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym. Wewnątrz stropy płaskie, chór muzyczny wsparty na dwóch słupach drewnianych. Ściany pokryte polichromią ornamentalno-figuralną. Wyposażenie to m.in. ikonostas i presteł oraz ołtarze boczne.

Cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Zaśnięcia Bogurodzicy, obecnie kościół fil. rzym.-kat. pw. Wniebowzięcia NMP w Trepczy. Wcześniejsza drewniana cerkiew wzmiankowana w 1753 r. spaliła się w 1801 r. Obecna cerkiew to przebudowany w 1807 r. zbór socyniański z XVII w. Rozbudowana została w poł. XIX w. Przedłużono wówczas nawę w kierunku zachodnim. Podczas następnych rozbudów, pod koniec XIX w. i w pocz. XX w. dobudowano przedsionek, a następnie wzniesiono wieżę. W 1893 r. wykonana została we wnętrzu polichromia. Podczas kolejnego remontu w 1914 r. powiększono okna. Od 1946 użytkowana przez kościół rzymskokatolicki. Obecnie, po wzniesieniu nowego kościoła nieużytkowana.

Położona w centrum wsi tuż przy drodze Mrzyglód-Sanok, na skraju wysokiej skarpy, otoczona murem z dzikiego kamienia. Cerkiew jest orientowana, murowana

z kamienia i niewielkiej ilości cegły, obecnie częściowo nie otynkowana, złożona z prezbiterium na rzucie prostokąta, nieznacznie szerszej nawy na rzucie wydłużonego prostokąta (zachodnia część nawy szersza od wschodniej) oraz kwadratowego babińca/wieży. Do wschodniej części nawy przylega od strony pn. niemal kwadratowa zakrystia, a od pd. składzik również na rzucie zbliżonym do kwadratu. Nawa nieznacznie wyższa od prezbiterium. Nad całością dominuje trzykondygnacyjna wieża o ściętych narożnikach w trzeciej kondygnacji, kryta ostrosłupowym hełmem przechodzącym w dolnej części w daszki dwuspadowe. Dachy na nawę i prezbiterium, składzikiem i zakrystią dwuspadowe. W kalenicy dachu nawy ośmioboczna wieżyczka na sygnaturkę kryta hełmem analogicznym jak na wieży. Wszystkie dachy kryte blachą. Okna w nawie oraz zamurowane okno w prezbiterium prostokątne, zamknięte półkolem, w wieży zamknięte łukiem odcinkowym, w zakrystii i składziku okna prostokątne. Wewnątrz, w prezbiterium sklepienie kolebkowe, w nawie i babińcu sufity z fasetami. Tęcza zamknięta półkoliście. Chór muzyczny o pełnej balustradzie wsparty na dwóch drewnianych słupach.

Cerkiew grekokatolicka pw. św. Kosmy i Damiana, ob. kościół par. rzymskokatolicki pw. Kosmy i Damiana w Wujkiem. Obiekt został wzniesiony w 1804 r. jako kościół rzym.-kat. dla robotników manufaktury tkackiej. Ok. 1839 r. przekazany przez właścicieli wsi na cerkiew. Użytkowany przez grekokatolików do 1947 r., a następnie z powrotem zamieniony na kościół. Remontowany był m.in. w latach 1922 i 1976.

Świątynia usytuowana jest na pd. skraju wsi, w pobliżu drogi Sanok-Przemyśl. Jest to budowla klasycystyczna, orientowana, murowana z cegły, otynkowana, na kamiennych fundamentach, jednoprzestrzenna, na rzucie prostokąta, złożona z prezbiterium i nawy tej samej szerokości. Prezbiterium jednoprzęsłowe, wydzielone od trójprzęsłowej nawy ścianą tęczą. Do ściany prezbiterium od pn. przylega zbliżona do kwadratu zakrystia, a od strony pd. prostokątny składzik. Ściany artykułowane pilastrami, których głowice tworzy gierowanie profilowanego gzymsu wieńczącego. Fasada trójpolowa, z otworem wejściowym w polu środkowym, ponad którym otwór okienny. Fasada zwieńczona jest trójkątnym szczytem lekko załamany, powtarzającym kształt dachu. W szczycie dwie odcinkowo zamknięte płyciny i dwa okulusy. Okna prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym, w zakrystii półkolistym. Dach dwuspadowy, wysoki o lekko wklęsłych połaciach, nad zakrystią pulpitowy. Dachy kryte blachą. W kalenicy dachu wieżyczka na sygnaturkę dużych rozmiarów. We wnętrzu przeszła nawy wydzielone masywnymi filarami przyściennymi, sklepienie kolebkowo-krzyżowe na gurtach. Prezbiterium wyodrębnione

ścianą tęczową zamkniętą półkoliście. Wejście na ambonę w grubości muru, sklepienie. Wyposażenie wnętrza późnobarokowe, zapewne współczesne kościołowi, m.in.: ołtarz główny i dwa ołtarze boczne, ambona, kropielnica kamienna.

W pobliżu, na osi kościoła, od zach. usytuowana jest współczesna kościołowi murowana i otynkowana dzwonnica, wzniesiona na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjna. W dolnej kondygnacji szeroka przelotowa brama, w górnej kondygnacji, o podziałach pilastrów-ramowych, dwa duże otwory dzwonowe, zamknięte półkoliście. Górna kondygnacja zwieńczona profilowanym gzymsem. Dzwonnica przekryta dachem dwuspadowym o załamanych, lekko wklęsłych połaciach. Szczyty (od wsch. i zach.) powtarzają kształt dachu, w szczytach po dwa okulusy.

Pomimo, że już nie istnieją warto także wspomnieć miejsca po nieistniejących już świątyniach; są to cerkwiska w Bykowcach, Prusieku, Stróżach Wielkich.

Kościół rzymskokatolickie.

Najciekawszą realizacją sakralną rzymskokatolicką na terenie Gminy Sanok jest niewątpliwie zespół kościelny w Strachocinie, składający się z kościoła pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej oraz towarzyszącej mu dzwonnicy. Świątynia ta została wybudowana w 1900 roku pod kierunkiem inż. Wilhelma Szomka z Sanoka. W niektórych opracowaniach spotyka się informację, że był on także projektantem strachocińskiego kościoła. Nie potwierdza tego analiza porównawcza z innymi świątyniami autorstwa Szomka - w Grabownicy Starzeńskiej czy Niebieszczanach - gdzie widzimy, że używał on dość schematycznych i uproszczonych form architektonicznych. Sposób rozwiązania fasady w Strachocinie z najbardziej charakterystycznym elementem - to jest dużych rozmiarów krucyfiksem, następnie zaprojektowanie wzajemnego przenikania się poszczególnych części kościoła składających się na jego bryłę, także finezyjny detal, a w szczególności sygnaturka wskazuje jako autora projektu na krakowskiego architekta Teodora Talowskiego.

Jak już wspomniano ta nie dużych rozmiarów świątynia zaprojektowana została w finezyjny sposób i charakteryzuje się dużą dbałością o detal. Powstała świątynia na planie krzyża łacińskiego, jednonawowa z transeptem. Interesujące, że pomimo braku przeciwwskazań terenowych nie jest ona orientowana, tylko skierowana prezbiterium na pd.-wsch. Kościół w Strachocinie cechuje wyniosła bryła z dominującym nad całością korpusem nawowym. Ceglany mur, w którego wążku zastosowano ciemniejsze cegły

tworząc geometryczne wzory, został ozdobiony kamiennymi detalami w postaci m.in. gzymsów, kluczy, opasek, okapników. Jak w każdej tego rodzaju budowli akcent został położony na fasadę, o której charakterze stanowi dużych rozmiarów krucyfiks z płaskorzeźbioną postacią Ukrzyżowanego. Został on umieszczony nad maswerkowym oknem. Całość budowli wieńczy wyniosła sygnaturka. Kościołowi towarzyszy zlokalizowana na pn. od niego architektoniczna, parawanowa, trójarkadowa dzwonnica. Została ona wybudowana w 1932 r. (data umieszczona w niewielkiej płycinie w górnej części dzwonnicy) i poprzez wykonanie w cegle, ostrołukowe arkady oraz zdobiący ją kamienny detal nawiązuje stylistycznie do architektury kościoła.

Innym interesującym przykładem architektury sakralnej rytu łacińskiego jest niewielka świątynia pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Załużu. Ten wybudowany w latach 1929-31 r. kościół (wówczas filialny parafii farnej w Sanoku, a dziś parafii w Wujkiem) poprzez duże analogie stylistyczne z kościołem w Krośnie-Polance wiążemy z Marianem Osińskim, wybitym polskim architektem. Reprezentuje ona tendencje mające na celu wypracowanie nowego stylu w Polskiej architekturze sakralnej będącego wypadkową nowoczesności i dotychczasowej tradycji. W Krośnie-Polance, a na mniejszą skalę w interesującym nas Załużu zrealizowało się to w połączeniu elementów pochodzących z architektury drewnianej, jak stylizowana izbicowa wieża, z prostymi bryłami dekorowanymi ostrymi łukami płycin czy otworów okiennych.

Kolejną wartościową realizacją odzwierciedlającą podobne tendencje jak w kościele w Załużu tylko zrealizowane w innym materiale jest świątynia w leżącej nieco na uboczu wsi Liszna. Drewniany kościół p.w. św. Antoniego w Lisznej powstał w l. 30. XX w., będąc filialnym parafii w Mrzygłodzie, a obecnie jest kościołem filialnym parafii w Sanoku-Olchowcach. Został on zaprojektowany przez przemyskiego architekta Kazimierza Osińskiego (zasłużony konserwator zabytków, założyciel Towarzystwa Przyjaciół Nauk i twórca Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej). W tym przypadku projektant w bardziej dosłowny sposób czerpał z architektury drewnianej o proveniencji średniowiecznej. Jednonawowy, zrębowy kościół w Lisznej posiada wyniosłą wieżę z izbicą, która poprzedzona jest zredukowaną formą sobót w kształcie frontowego podcienia. Dach tego zadaszienia przechodzi wzdłuż ścian bocznych w przydach oparty na wydatnych rysiach. To rozwiązanie jest również formą archaizującą.

Wśród wspomnianych już powyżej realizacji sanockiego inżyniera Wilhelma Szomka wyróżnia się postawiony w l. 1908-1914 kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Falejówce. Był to pierwotnie kościół filialny, ponieważ w czasie jego budowy

wieś należała do parafii w Grabownicy. Możliwe, że dobra współpraca z Szomkiem w Falejówce zaowocowała zaangażowaniem go do budowy kościoła parafialnego w Grabownicy. Omawiana Falejówka usamodzielniała się w strukturze kościelnej w 1927 r. Świątynia wybudowana została podobnie jak strachocińska na planie krzyża łacińskiego. Murowana z cegły, w większości nieotynkowana (dolna kondygnacja wieży jest dekorowana kamienną okładziną, podobnie jak środkowa, która w części jest również otynkowana). W tym bardzo strzelistym kościele widoczna jest addycyjność w poszczególnych składowych części bryły. Mocnym akcentem jest smukła wieża w fasadzie, która dodatkowo flankowana jest przez dwie wieżyczki boczne. Dopełnia je sygnaturka umieszczona na skrzyżowaniu korpusu nawowego i transeptu. Masyw wysokich ścian rozbijają liczne ostrołukowe otwory okienne, które dodatkowo wzmagają wertykalizm budowli. Interesujące, że podobnie jak w Strachocinie, kościół w Falejówce nie jest orientowany tylko zwrócony fasadą na południe. Analogiczna sytuacja wystąpiła w opisywanym poniżej kościele w Pakoszówce, od tej zasady odstąpiono także wznosząc inne opisywane świątynie w Niebieszczanach, Prusieku czy Załużu. Dlaczego nie respektowano tej liturgicznej zasady ? Tylko w przypadku Pakoszówki zdecydowały zapewne warunki terenowe.

Natomiast przykładem architektury XIX-wiecznej jest zespół kościelny pw. Wszystkich Świętych parafii w Dudynicach, jak już zaznaczono leżący na terenie należącym do pobliskich Jędruszkowic. Kościół został wybudowany w l. 1871-76, a mocno zniszczony w czasie II wojny światowej. Świątynia wybudowana w polach w oddaleniu od zabudowy posiada duże walory krajobrazowe. Neogotycka, jednonawowa świątynia została założona na planie krzyża łacińskiego, z transeptem mieszczącym boczne kaplice. Widoczna postępująca gradacja addycyjnych brył tworzących tę budowlę począwszy od wysokiej masywnej wieży, niższego od niej korpusu nawy, jeszcze niższego prezbiterium i ramion transeptu, a kończąc na niewielkich pomieszczeniach po bokach prezbiterium. Zapewne w tym samym czasie co kościół, powstała wybudowana obok dzwonnica. Duża, przysadzista dwukondygnacyjna budowla z trzema arkadami na dzwony. W 1881 r. powstało otaczające zespół ogrodzenie z kamiennych słupków i metalowych przęsł.

Kolejną omawianą świątynią jest najstarszy kościół znajdujący się na terenie Gminy Sanok wchodzący w skład zespołu kościelnego w Mrzygłodzie. Kościół powstał zapewne w 1 ćw. XV w. jednak od tego czasu był wielokrotnie przebudowywany. Kościół jednonawowy, poprzedzony niedużym przedsionkiem. Prezbiterium niższe od nawy

z dostawioną od pn. zakrystią. Nad całością świątyni góruje sygnaturka zlokalizowana na wsch. krańcu kalenicy. Kościół otoczony został kamiennym ogrodzeniem, w którego ciągu umieszczono cztery wnękowe kapliczki oraz dzwonnice/bramę w północnym odcinku. Dzwonnica (1836 r.) dużych rozmiarów, architektoniczna, parawanowa, trójarkadowa, z bramką na osi. Do jej wsch. krawędzi dostawiono drugą bramkę większych rozmiarów.

Rozwiązaniem typowym dla kościoła powstałego w 1 ćw. XX w. jest świątynia pw. św. Mikołaja w Niebieszczanach (1924-26), którego projekt wykonał wymieniany już inż. Szomek z Sanoka. Poprawnie skonstruowana budowla nie epatuje oryginalnością rozwiązań. Jest to kościół halowy, nietynkowany, założony na osi pd.-zach. - pn.-wsch. Bryła ściśle odzwierciedla zastosowany podział wnętrza. Od frontu nad kościołem dominuje wieża wtopiona w część odpowiadającą kruchcie i chórowi. Następny jest korpus nawowy i prezbiterium flankowane przez dwa pomieszczenia pomocnicze. Elewacje świątyni, o skromnym wystroju architektonicznym, wyróżnia wprowadzenie pełnoplastycznych rzeźb usytuowanych w parach nisz umieszczonych po obu stronach osi fasady. Od pd. Serca Pana Jezusa, a nad nim św. Mikołaja oraz od pn. Gorejące Serca Marii i nad nią także św. Mikołaja (?).

Warto także zwrócić uwagę na niewielką świątynię pw. św. Jana Chrzciciela w Pakoszówce, która pomimo swoich niewielkich rozmiarów, góruje nad tą miejscowością wykorzystując dogodne położenie. Powstała ona w czasie kiedy wieś przynależała do parafii w Strachocinie. Obecnie, od 1981 r. jest już samodzielną parafią. Wybudowano ją w l. 1937-48. Jest to kościół jednonawowy, o niższym od nawy, półkoliście zakończonym prezbiterium, flankowanym przez dwa niskie i prostopadłe do prezbiterium pomieszczenia. Prostota budowli pozbawionej właściwie dekoracji świadczy o czerpaniu przez architekta wzorców z architektury modernistycznej. Akcentem świątyni jest parawanowa fasada o prostopadłościennej uskokowej strukturze oraz smukła, wysoka sygnaturka.

Rzymskokatolicka zabytkowa świątynia znajduje się także w Prusieku, jest to kaplica pw. NMP Królowej Polski. W momencie kiedy powstawała w l. 1912-14 miejscowość wchodziła w skład rozległej parafii farnej w Sanoku, jej budowę wspierało czynnie stowarzyszenie księży "Bonni Pastoris". Zniszczona w czasie I wojny światowej była remontowana do 1920 r. Obecnie pełni m.in. funkcję kaplicy przedpogrzebowej młodej parafii w Prusieku (istnieje od 1992 r.). Jest to budowla dużych rozmiarów jak na kaplicę, a właściwie można mówić o małym kościele. Świątynia poprzedzona jest smukłą, wysoką wieżą, którą dostawiono do jednonawowego korpusu. Niższe i węższe od niego prezbiterium ma dobudowaną od pn. niewielką zakrystię. Kościół jest nietynkowany,

o skromnym detalu. Charakterystyczne jest rozwiązanie fasady, gdzie nad wejściem umieszczono ślepy portal w formie wimpergi na parze kolumn, w którym umieszczono niewielką niszę na rzeźbę NMP.

Kaplica grobowa i kapliczki kubaturowe.

Na omawianym terenie znajdujemy średnią ilość kapliczek kubaturowych i tylko jedną kaplicę grobową. Kaplica ta, a właściwie ruina kaplicy znajduje się na terenie założenia dworskiego w Załużu. W 1880 r. w południowej części parku, na skraju wzniesienia Adam Wiktor buduje kaplicę grobową dla swojej rodziny. Niestety została ona zniszczona w czasie II wojny światowej. Wywłaszczenie Wiktorów spowodowało, że nikt nie zabezpieczył i nie odbudował kaplicy w wyniku czego popadała ona w coraz większą ruinę.

Wśród kapliczek kubaturowych znajdujących się na omawianym obszarze należy wymienić kapliczkę w Mrzygłodzie (przy wjeździe do miejscowości od strony Hłomczy), która charakteryzuje się parawanową fasadą na kamiennym cokole, zwieńczoną trójkątnym szczytem flankowanym sterczynami. Zachowała się jeszcze jej drewniana stolarka, w tym charakterystyczne trójkątne nadświetle nad drzwiami. Kolejna ważna realizacja tego typu to kapliczka znajdująca się w Dobrej (przy wjeździe to tej miejscowości od strony Hłomczy), o narożach podkreślonych pilastrami, półkolistym nadświetlem nad wejściem, obiegającym ściany gzymsem. W kalenicy umieszczono niewielką wieżyczkę zwieńczoną cebulastym hełmem. Zapewne jedną ze starszych kapliczek na terenie Gminy jest ta przy głównej drodze przechodzącej przez Srogów Dolny, na której elewacji frontowej umieszczono dwie tablice związane z jej fundacją. Informują one, że budynek ten został postawiony w 1849 roku staraniem Jana Davida. Skromna kapliczka znajduje się w Falejówce (nr 108), w której trójkątnym szczycie umieszczono wnękę na figurkę Chrystusa Ecce Homo. Podobne kapliczki znajdują się także w Lalinie (na dz. 323, o ścianach dekorowanych lizenami i arkadowym obramieniu wejścia), w Niebieszczanach (nr 230), w Wujkiem (nr 31), niewielkie w Tyrawie Solnej (przy wyjeździe ze wsi w kierunku Tyrawy Wołoskiej); obok siebie stoją dwie kapliczki - mowa jest o kapliczce od wschodu, gdyż ta od zachodu to realizacja współczesna) czy w Dobrej (naprzeciw nr 28).

Architektura rezydencjonalna.

Dwór w Jurowcach wzmiankowany był już w XV w. Przypuszcza się, że został on wzniesiony w 1 poł. XIX w. (na piwnicach starszej budowli z XVIII w.) gdy właścicielem wsi był Aleksander Weryha Darowski (1874-1829). Jego syn, Mieczysław Weryha Darowski [1810-1889] (powstaniec listopadowy, spiskowiec galicyjski, organizator kół rzemieślniczych), po rabacji, której skutki dotkliwie odczuł, sprzedał majątek w Jurowcach Antoniemu Jaruntowskiemu, właścicielowi pobliskiej Jabłonki. Córka Jaruntowskiego, Marcelina (1830-1882), wyszła za mąż za Zenona Słoneckiego (1842-1912), naczelnika obwodu sanockiego w powstaniu styczniowym, posła do Sejmu Krajowego Galicji III, IV, V i VI kadencji (1870-1895), członka Komitetu Galicji Wschodniej, później dyrektora Towarzystwa Ubezpieczeń we Lwowie. W rękach Słoneckich (Jana Duklana [1859-1896], i Stanisława [1890-1971]) majątek pozostawał do 1944 r. Pod koniec XIX w. Zenon Słonecki znacząco rozbudował istniejący dwór (wzniesiono wówczas piętrowe skrzydło od pn. oraz portyk kolumnowy i ryzalit ogrodowy a także drewniany taras boczny), oraz wznosił murowane gumno (stajnie, wozownia [?]). Jego wnuk Stanisław kontynuował i dokończył rozbudowę dworu m. in. poprzez dobudowę klatki schodowej. Po II wojnie jurowiecki majątek został przejęty przez państwo i rozparcelowany, a tereny dworu z parkiem i folwarku przejęła Spółdzielnia Produkcyjna „Zgoda”. W dworze rozebrano piece i kominki. Przekształcono częściowo układ pomieszczeń przystosowując obiekt do nowych funkcji (siedziba gromadzkiej rady narodowej, urząd pocztowy i świetlica na parterze, pomieszczenia sanitarne na piętrze, później także ośrodek zdrowia). Obecnie zabytkowy dwór i zabudowania gospodarcze są nieużytkowane, pozbawione opieki i popadające w ruinę. Od 1993 r. właścicielem dworu z parkiem jest gmina Sanok, a części folwarcznej Spółdzielnia Produkcyjna „Zgoda”.

Zabytkowy zespół dworsko-folwarczny w Jurowcach położony jest w centrum wsi, przy drodze relacji Sanok-Brzozów, w pobliżu dawnej cerkwi gr.-kat. Kompleks składa się z dworu, gumna tj. budynków stajni, obory i wozowni, gorzelni, kapliczki oraz parku. Dwór wzniesiony jest na rzucie wydłużonego prostokąta z portykiem w elewacji frontowej i ryzalitem w elewacji ogrodowej. Jest to budynek murowany z cegły i kamienia (piwnice pod częścią parterową obiektu) z drewnianym tarasem bocznym. Część parterowa przekryta jest dachem dwuspadowym z wysuniętym okapem opartym na dekoracyjnie wycinanych wspornikach. Nad piętrowym skrzydłem i i portykiem dachy dwuspadowe, poprzeczne w stosunku do głównego członu budynku. Na pn. od dworu położony jest zespół folwarczny stanowiący zwartą całość złożoną z trzech murowanych, historycznych budynków połączonych ze sobą okazałym, kamiennym murem ogrodzeniowym

i tworzących w planie czworobok (wraz z murami ogrodzeniowymi i przylegającymi do nich wiatami). Ten zabytkowy zespół wyraźnie wyodrębnia się od pozostałych obiektów gospodarczych zlokalizowanych na terenie majdanu gospodarczego, a wzniesionych już po II wojnie światowej. W skład tego zabytkowego zespołu wchodzi dwa wielkie, zabytkowe, murowane budynki, które pełniły funkcję stajni lub obory. W narożniku pd.-wsch. tego kompleksu usytuowana jest wozownia. Wszystkie te obiekty wzniesiono na planie wydłużonych prostokątów i przekryto dachami dwuspadowymi. Szczyt elewacji bocznej wozowni dekorowany jest zębatym fryzem. Park o cechach krajobrazowych otaczający dwór ukształtowany został w II poł. XIX w. Na szczególną uwagę zasługują tu zachowane pojedyncze egzemplarze dębów o charakterze pomnikowym. Przy wjeździe na teren zespołu zachowała się kamienna figura Matki Boskiej z 1882 r. Na wschód od zespołu, poza granicami parku zachował się mocno przekształcony budynek dawnej gorzelni.

Obecnie istniejący dwór w Bykowcach wzniesiony został zapewne w II poł. XIX w. przez Marcelego Tarnawieckiego, adwokata lwowskiego i członka Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego. Budynek ten powstał na miejscu wcześniejszego, na co wskazują zachowane pod częścią dworu piwnice. Niektórzy badacze sugerują, że tradycja wznoszenia w tym miejscu siedziby właścicieli wsi sięga jeszcze średniowiecza, argumentując to naturalnymi walorami obronnymi tego miejsca (tereny podmokłe). Dwór wzniesiony przez Tarnawieckiego został w pocz. XX w. przekształcony, w wyniku czego powstał twór o urozmaiconej bryle z oryginalnym drewnianym detalem architektonicznym. W latach 20. XX w. właścicielem dóbr w Bykowcach był Ludwik Ramułt (być może tożsamy z architektem lwowskim Ludwikiem Baldwin-Ramułtem). W 1944 r. majątek przeszedł na własność Skarbu Państwa. W budynku urządzono przedszkole i mieszkania pracowników PGR. Podczas użytkowania obiektu przez PGR zlikwidowano taras przed elewacją pd. oraz drewniany ganek przy elewacji zach. Obecnie obiekt jest własnością prywatną, nieużytkowany, nieremontowany. Budynek usytuowany jest w zach. części wsi, ok. 500 m. na pd. od drogi relacji Sanok-Kuźmina. Prowadzi do niego dawna, mocno przetrzebiona aleja dojazdowa. W okolicach dworu pozostałości starodrzewu parkowego, a na zach. od dworu zabudowania byłego PGR powstałe na terenie dużego folwarku. Budynek jest murowany z cegły i otynkowany, parterowy, na planie zbliżonym do prostokąta z trójbocznym ryzalitem i drewnianym gankiem z krytym, kolistym tarasem w części pn.-wsch. Korpus główny nakryty jest w części środkowej stosunkowo niskim dachem dwuspadowym, a w częściach bocznych wysokimi łamanymi dachami dodającymi

bryle dużej malowniczości. Bogaty i skomplikowany detal snycerski zdobi ganek, szczyty i podokapy dachu.

Niewielki budynek dworu w Falejówce wzniesiony został prawdopodobnie jeszcze przed 1852 r. (budynek o podobnym rozplanowaniu i tym samym położeniu został oznaczony na mapie katastralnej z tego właśnie roku). Istniejąca jeszcze do niedawna w facjatce elewacji zach. data „1924” mogła świadczyć o przeprowadzeniu w tym czasie remontu obiektu. Właścicielami dworu w XIX i w pocz. XX w. była rodzina Janowskich, a następnie Wolińskich. Ostatnim właścicielem dworu był prof. Ludwik Ehrlich, wykładowca na Uniwersytecie Jagiellońskim i Lwowskim. W 1945 r. dwór został przekształcony na szkołę i mieszkanie dyrektora. Od lat 80. XX w. dwór jest nieużytkowany, popada stopniowo w coraz większą ruinę (obecnie stan obiektu jest bardzo zły - w środkowej części budynku mocno uszkodzone zadaszenie powodujące stopniowe zapadanie się dachu, wewnątrz jest zdewastowane, stolarka okienna i drzwiowa zniszczona). Budynek usytuowany jest w środkowej części wsi przy drodze do Raczkowej. Jest to budynek murowany z cegły, otynkowany, wzniesiony na planie prostokąta, parterowy z użytkowym poddaszem z drewnianą ścianką kolankową, kryty dachem dwuspadowym. Na osiach elewacji frontowej i tylnej w partii poddasza facjatki przekryte dachami dwuspadowymi. Na zach. i pn. od dworu rozciągają się pozostałości parku krajobrazowego z zachowanym pomnikowym starodrzewem.

Zespół dworsko parkowy w Markowcach znajduje się w środkowej części wsi. Z dawnego założenia dworsko-parkowo-folwarcznego do dzisiaj zachował się budynek dworu, budynek inwentarsko-gospodarczy, spichlerz, brama wjazdowa na teren zespołu, a także pozostałości parku krajobrazowego. Poświadczony źródłowo dwór w Markowcach wzmiankowany jest już pod datą 1425. W 1818 r. wieś należała do rodziny Truskolaskich. W 1858 r. dzięki małżeństwu Felicji Truskolaskiej z Hieronimem Romerem majątek w Markowcach przeszedł w posiadanie rodziny Romerów. W 1889 r. Maria Romer wyszła za mąż za Kazimierza Jachimowskiego, który w 1890 r. rozpoczął budowę nowego dworu ukończoną w 1894 r. Spadkobiercy Jachimowskich jeszcze przed II wojną światową (w 1938 r.) musieli sprzedać majątek. W 1941 r. w budynku stacjonowało wojsko niemieckie a następnie żandarmeria. W 1945 r. dwór został przejęty przez Skarb Państwa. Mieściła się w nim szkoła, a później także urząd pocztowy. Od 1984 r. zespół znajduje się w rękach prywatnych. Obecnie jest opuszczony (rozpoczęte były prace remontowe, które nie są kontynuowane). Jest to budynek murowany z cegły, otynkowany, podpiwniczony w części środkowej. Wzniesiony został na planie zbliżonym do prostokąta, z głębokim

tarasem od pd.-wsch. oraz kwadratową wieżą w narożniku pn.-zach. Budynek jest zestawiony z kilku brył zróżnicowanych wysokościowo i przestrzennie. W części pn.-zach. jest to obiekt dwukondygnacyjny z trzykondygnacyjną wieżą o zróżnicowanej wysokości kondygnacji. Przy wieży dwukondygnacyjna loggia o szerokich prześwitach arkadowych. W części pd.-zach. parterowy, z poddaszem mieszkalnym. W narożniku pd.-wsch. taras na piętrze. Poszczególne bryły kryte zróżnicowanymi dachami (graniastym, trójspadowym, mansadowym i pulpitowym). Na całym obszarze zespołu zachowały się pozostałości parku krajobrazowego z zachowanymi okazami starodrzewu - głównie jesionowego i lipowego. Ok 50 m na zachód od dworu położony jest dawny budynek inwentarsko-gospodarczy wzniesiony w k. XIX w. Obiekt ten został mocno przekształcony z utraceniem cech stylowych w latach 1997-2002 podczas generalnego remontu i adaptacji na cele mieszkalne. Na północny zachód od dworu, w pobliżu nowego kościoła zachował się murowany z cegły, wzniesiony zap. w k. XIX w. spichlerz. Jest to prosty budynek na planie prostokąta, kryty dachem dwuspadowym. W szczycie budynku zastosowano element dekoracyjny w postaci fryzu ząbkowego. Budynek znajduje się w bardzo złym stanie technicznym - jedna z ścian szczytowych już się zawaliła, w budynku widoczne są spękania konstrukcyjne ścian, dach jest nieszczelny a bezpośrednio przy murach rośnie liczny samosiew.

Inny zachowany częściowo zespół dworsko-parkowy znajduje się w Pisarowcach. Usytuowany jest on w środkowej części wsi po pd. stronie drogi Sanok-Krosno. Pierwszymi właścicielami wsi byli Pobiedzińscy. Zapewne oni też wzniesli tu pierwszy obronny dwór, opisany już w 1645 r. Od XVIII w. do k. XIX w. Pisarowce należały do Rylskich. Po śmierci Zygmunta Rylskiego (1898) i jego żony Józefy z Tchórznickich (1901) majątek w Pisarowcach otrzymał w spadku Aleksander Mniszek Tchórznicki, a po nim dobra odziedziczył syn Henryk. Obecny budynek murowanego dworu powstał z pewnością dopiero po poł. XIX w. lub nawet pod k. XIX w. W 1942 r. majątek zarekwirowali Niemcy, a w 1944 nastąpiła jego parcelacja. Budynek dworu użytkowany był jako mieszkania do 1964 r. kiedy to adaptowano go dla potrzeb szkoły. Podczas użytkowania przez szkołę obiekt został gruntownie przebudowany. Przebudowa objęła nie tylko wnętrze, ale zmieniła też bryłę obiektu. Nadbudowano część parterową i zlikwidowano taras od strony pd. oraz namiotowe, strzeliste zadaszenie wieży. Zlikwidowano ponadto niemal w całości detal architektoniczny. Skalę przekształceń obrazują zachowane fotografie dworu z pocz. XX w. i lat 40. XX w. Dwór wzniesiony został na rzucie zbliżonym do prostokąta z ryzalitami w elewacji wsch., zach. i pn.

Obecnie jest to budynek parterowy z nadbudowanym piętrem w części pn.-wsch. Dodatkowo, ze względu na znaczny spadek terenu w kierunku pn. podpiwniczenie od strony pn. stanowi dolną kondygnację budynku. W ryzalicie od strony wsch. ponad oknami dolnej kondygnacji zachowały się oryginalne gzymsy nadokienne. Na pd. od dworu zachował się niewielki murowany spichlerz, adaptowany na budynek mieszkalny. Teren zespołu otoczony jest pozostałościami parku z pojedynczymi okazami starodrzewu oraz bardzo licznymi samosiewami.

Z dawnego zespołu dworskiego w Załużu do dzisiaj zachował się dwór, stajnie, ruina kaplicy oraz pozostałości parku i ogrodu. Miejscowość należała kolejno do Kmitów, Stadnickich, Ossolińskich, Miszczów, Krasickich i Maksymiliana Zatorskiego. Ok. 1840 r. córka Maksymiliana, Apolonia wyszła za mąż za Jakuba Maurycego Apolinarego Wiktora i od tego czasu do 1939 r. majątek załuski pozostawał w rodzinie Wiktorów. Ostatnim właścicielem dóbr był Paweł Wiktor (1893-1940), syn Adama Wincentego (1847-1907).

Dwór znajduje się przy wschodniej partii założenia. Wzniesiony został pod k. XIX w. przez rodzinę Wiktorów z wykorzystaniem starszych piwnic (datowanych na XVII w.). Ok. 1920 r. został rozbudowany i przebudowany. W latach 60. XX w. obiekt został ponownie przebudowany na ośrodek wypoczynkowy. Jest to budynek murowany z cegły ceramicznej i kamienia (piwnice, fundamenty), otynkowany, na rzucie wydłużonego prostokąta, częściowo parterowy, częściowo piętrowy, z dwiema basztami - od pn.-wsch. kolistą i od pd.-wsch. kwadratową. Obok dworu zachowały się murowane stajnie z XIX w. Częściowo czytelny jest jeszcze układ dawnych dróg dojazdowych w obrębie założenia. Dwór otoczony jest parkiem i ogrodami rozplanowanymi w II poł. XIX w. z wykorzystaniem wcześniejszej kompozycji parkowo-ogrodowej pochodzącej zapewne jeszcze przed poł. XIX w. W nowszej części założenia parkowo-ogrodowego, ok. 0,5 km na zachód od dworu, na wysokiej skarpie wzniesienia (obecnie mocno zarośniętego) usytuowana jest kaplica grobowa Wiktorów. Kaplica została wzniesiona ok. 1880 r. przez Adama Wiktora i oprócz funkcji kaplicy grobowej rodziny Wiktorów pełniła też, do czasu budowy kościoła, funkcję świątyni rzym.-kat. w Załużu. Ściany kaplicy zostały wzniesione z cegły, a elementy konstrukcyjne kopuły i sama kopuła z żel-betonu. Była to budowla neobarokowa na planie centralnym przekryta kopulastym hełmem, na zewnątrz i w środku otynkowana. Dawniej wewnątrz kaplicy zdobiła polichromia a w absydzie znajdował się ołtarz. Obecnie obiekt ten znajduje się w stanie ruiny, z dużą dziurą w kopule, jest pozbawiony tynków, zadaszenia, okien, drzwi wejściowych. Krypta grobowa została sprofanowana jeszcze podczas stacjonowania w Załużu żołnierzy

sowieckich w latach 1939-41 (linia Mołotowa), a sama kaplica ucierpiała podczas działań wojennych w 1944 r. Zespół jest obecnie mocno zaniedbany, oprócz obiektów zabytkowych znajduje się tu kilka budynków wzniesionych po II wojnie światowej. Park i stawy wymagają pielęgnacji.

Dwór w Pakoszówce wzmiankowany był już w 1465 r. Nazwa wsi pochodzi od jej pierwszego właściciela – Pakosza. Właścicielami wsi do XVII w. byli Pakoszowscy - potomkowie Pakosza. Później należała do Baranowskich, Słupeckich, Balów, Leszczyńskich i Bułakowskich, a w XIX w. Giebułtowskich. W 1868 r. właścicielką majątku była Wiktoria Tyszkowska a następnie Paweł Tyszkowski, który w 1912 r. podarował swe dobra Akademii Umiejętności w Krakowie. Obecnie istniejący obiekt został wzniesiony w 1930 r. jako budynek administracyjno-mieszkalny PAU. Po wojnie w majątku powstała Stacja Hodowli Roślin, a później Państwowy Ośrodek Hodowli Zarodowej. Z dawnego założenia dworsko-folwarcznego pozostały do dzisiaj dwór, spichlerz i park. Budynek określany jako dwór w Pakoszówce jest murowanym z cegły, otynkowanym budynkiem parterowym z użytkowym poddaszem. Wzniesiony został na planie prostokąta z ryzalitami w elewacjach dłuższych. W ryzalicie w elewacji frontowej – południowej – dwie kondygnacje. W ścianie ryzalitu zastosowano wielki porządek, z dwiema parami półkolumn po bokach. Dach nad budynkiem wysoki, łamany, w elewacjach bocznych facjatki użytkowego poddasza. Położony na zach. od dworu spichlerz powstał zap. w I poł. XIX w. utrzymany jest w stylistyce eklektycznej - klasycystyczno-neogotyckiej. Jest to budynek dwukondygnacyjny, murowany z cegły i otynkowany, wzniesiony na planie prostokąta, z centralnie usytuowanym otworem wejściowym ujętym półkolistą arkadą, wspartą na zdwojonych pilastrach. W elewacjach niewielkie otwory okienne o wykroju półkolistym w pierwszej kondygnacji i ostrołukowym w drugiej. Narożniki drugiej kondygnacji z „wtopionymi” kolumnami. Dach dwuspadowy ze ściankami ogniowymi. Z dawnego parku pozostało kilkanaście cennych pomnikowych dębów oraz jesionów. Park został zdewastowany podczas użytkowania przez POHZ. Na jego terenie powstał szereg dysharmonizujących z otoczeniem barakowych budowli.

Kolejny obiekt określany jako dwór zachował się w środkowej części Trepczy, tuż przy drodze Sanok-Mrzygłód, w pobliżu dawnej cerkwi. Majątek ziemski w tej dawnej wsi królewskiej znajdował się od lat 30. XIX w. w rękach Koźmów, którzy nabyli go od rządu austriackiego. Omawiany obiekt został wzniesiony zapewne pod k. XIX w. Jest to budynek drewniany, otynkowany (z wyjątkiem elewacji bocznej zachodniej - oszalowanej deskami

w pionie). Wzniesiony został na planie prostokąta z dwoma ryzalitami (gankami) od strony pn. i nakryty dachem dwuspadowym, z dwuspadowymi dachami poprzecznymi kryjącymi ryzalitty.

Inny obiektem, określanym jako dwór jest budynek, który zachował się na północnym krańcu wsi Sanoczek. Obiekt ten powstał w pocz. XX w. na terenie dawnego, dużego założenia folwarcznego. W tym czasie majątek w Sanoczku należał do Tchórznickich. Wzniesiony budynek pełnił zapewne funkcję administracyjną (rządcówka?) wspomnianego folwarku, na terenie którego funkcjonowała m.in. gorzelnia. Po Tchórznickich własność dworska przeszła w ręce rodziny Rappe. Z dawnego założenia folwarcznego do dzisiaj zachował się jedynie dwór oraz pozostałości stawu gorzelnianego, usytuowanego na wschód od opisywanego budynku. Jest to budynek murowany z cegły, na planie zbliżonym do kwadratu, parterowy z kwadratową, dwukondygnacyjną wieżą w narożu pn.-zach. Budynek kryją dachy wielospadowe, a wieżę strzelisty dach namiotowy.

Z dawnego założenia dworskiego w Łodzinie, usytuowanego w środkowej części wsi pozostały do dzisiaj jedynie pozostałości parku oraz brama wjazdowa zap. z I poł. XIX w. w formie kamiennych obelisków na wysokich cokołach. XVIII-wieczny alkierzowy dwór przetrwał wprawdzie wojnę, został jednak zniszczony w 1946 r. przez UPA, a następnie rozebrany. Dopełnieniem dewastacji terenu podworskiego była budowa w latach 70. XX w. wielkich, nigdy nie dokończonych obór.

Wzniesiony przez Wiktorów w I poł. XIX w. dwór w Niebieszczanach istniał do lat 80. XX w. Przed jego frontem wzniesiono nowy dom mieszkalny (być może jest to bardzo mocno przekształcony budynek oficyny). Dzisiaj z dawnego założenia zachowały się jedynie piwnice dworu oraz pozostałości parku z resztkami alejki dojazdowej. Warto wspomnieć jeszcze, że w Niebieszczanach istniał w średniowieczu dwór obronny określony w 1448 r. jako „fortalicium”. Ziemne ślady tego obiektu zachowały się do dzisiaj ok. 250 m w linii prostej na pd. parku i ok. 400 m na zach. od kościoła.

Z dawnego założenia dworskiego w Strachocinie do dzisiaj zachował się jedynie park z alejami dojazdowymi (kasztanową i pozostałościami alei lipowej). Park z zachowanymi licznymi okazami starodrzewu - głównie dębowego - usytuowany jest w na pd.-wsch. krańcu wsi, na wzniesieniu zwanym „Bobolówka”, na którym w latach 20. XX w. ówcześni właściciele majątku w Strachocinie - Dydyńscy - wzniesli drewniany dwór. Obiekt ten nie przetrwał II wojny światowej. Warto wspomnieć, że dwór

w Strachocinie wzmiankowany był już w 1442 r. Niewątpliwie usytuowany był na terenie dzisiejszego parku, na miejscu o dużych walorach obronnych.

Nie istnieje także dwór w Kostarowcach z I poł. XIX w. W okresie staropolskim Kostarowce były wsią królewską, należącą do starostwa sanockiego. W k. XIX w. majątek nabyli Urbańscy, a od l. 70. XIX w. do 1944 r. dobra w Kostarowcach dzierżyli Słoneccy. Po wojnie obiekt użytkowała spółdzielnia produkcyjna. Z tego założenia do dzisiaj pozostały dwa budynki – murowana z cegły i otynkowana oficyna zap. z k. XIX w. i ceglany, dwukondygnacyjny spichlerz wzniesiony w 1933 r. Na uwagę zasługuje park krajobrazowy ze stawami z dwiema wyspami. Z dawnego drzewostanu zachowały się pomnikowe dęby, klony, lipy, topole białe i wiąz. Do zespołu prowadzi aleja lipowa.

Budynki użyteczności publicznej.

Omawiając budynki użyteczności publicznej Gminy Sanok należy mieć na uwadze, że oprócz byłego miasteczka Mrzygłodu, które jednak nawet w czasie posiadania praw miejskich nie było dużym ośrodkiem, analizujemy tereny o charakterze typowo wiejskim. Głównym budynkiem we wsi była cerkiew lub kościół, a następnym pod względem ważności była i jest szkoła. Kolejnym typem budynku użyteczności publicznej, jednak mniej licznie występującym, był dom ludowy.

Zabytkowe szkoły zachowały się jeszcze w około 1/3 miejscowości wchodzących w skład Gminy Sanok. Zazwyczaj są to budynki stawiane na przełomie XIX/XX w., początku wieku XX w. Nieduże, parterowe, murowane, o skromnym detalu architektonicznym. Z tego okresu pochodzi szkoła w Załużu wybudowana w 1890 r. oraz najprawdopodobniej szkoła w Jurówcach (budynek położony obok zespołu cerkiewnego), rozbudowywana obecnie szkoła w Bykowcach (czy Dom Ludowy ?), szkoła w Trepczy (cegłany budynek z charakterystycznymi odcinkowymi szczytami nad centralnym ryzalitem i gankiem). Z około 1918 r. pochodzi natomiast niewielki, drewniany budynek szkoły w Płowcach. Na ich tle skalą wyróżnia się piętrowa szkoła w Mrzygłodzie, o której brak jest jednoznacznych informacji odnośnie daty budowy (l. 20. XX w. ?). Kolejny okresem, w którym nastąpił rozwój budownictwa oświatowego na omawianym terenie były lata 30. XX w. Wtedy też powstała szkoła w Niebieszczanach – budynek o zwartej bryle, charakterystycznych facjatach w połaciach dachowych oraz kamiennym, arkadowym portalu; czy też szkoła w Lalinie. Przymuszczalnie także w okresie międzywojennym powstała szkoła w Tyrawie Solnej. Jest to duży, drewniany budynek, z facjatomami w trzech połaciach, o zachowanej drewnianej stolarce, oszalowany.

W miejscowości Dobra zachował się drewniany Dom Ludowy. Wybudowany został przez społeczność ukraińską w 1 ćw. XX w. był m.in. siedzibą towarzystwa Proświta. Budynek powstał z drewna i został oszalowany. W jego dużej bryle zwraca uwagę trójkątny szczyt w elewacji frontowej zdobiony motywem słoneczka. Inny, także wykonany z drewna Dom Ludowy zachował się we wsi Dębna. Powstał on już po II wojnie światowej, ale jego architektura świadczy, że był budowany przez majstra wykształconego jeszcze w czasach II RP.

Budownictwo mieszkalne – architektura drewniana.

W Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Sanok ujętych zostało kilkadziesiąt obiektów drewnianego budownictwa mieszkalnego i gospodarczego. Datowane są one na II poł. XIX w., na 3 ćw. XIX w., na przełom XIX/XX w., na 1 ćw. XX w., na lata 20. XX w. oraz na lata 30. XX w. GEZ w zakresie budownictwa drewnianego opiera się w głównej mierze na budynkach znajdujących się w Mrzygłodzie oraz w Lalinie.

Zasób drewnianego budownictwa mieszkalnego i gospodarczego gminy Sanok nie jest już zbyt pokaźny, a dodatkowo z roku na rok ulega uszczupleniu, głównie przez rozbiórki starych budynków oraz poprzez ich częściowe przekształcanie podczas remontów, co wiąże się często ze zmianą funkcji budynku na całkowicie gospodarczą. Jest to jednak proces nieuchronny i nieunikniony, wobec którego stajemy bezradni i praktycznie jedyną szansą na przetrwanie pamięci o lokalnych, ludowych tradycjach budowlanych jest przenoszenie najciekawszych przykładów tego budownictwa do istniejących skansenów, tworzenie lokalnych miniskansenów, dokumentacja istniejącego jeszcze zasobu w postaci kart ewidencyjnych czy nawet w najprostszej formie dokumentowania – fotografii. Warto jeszcze w tym miejscu podać dane ze spisu powszechnego z 1960 r., z którego wynika, że w ówczesnym powiecie sanockim aż 97,3% wszystkich budynków mieszkalnych wzniesionych było z drewna. W tym miejscu należy jednak dokonać pewnego rozróżnienia drewnianego budownictwa gminy Sanok na ludowe, łatwo odróżnialne, związane z dawną, miejscową tradycją budowlaną oraz ponadregionalne, powszechne dla dużego obszaru województwa, nie posiadające już charakterystycznych znamion dawnego budownictwa ludowego, a rozpowszechnione w latach 20.-30. XX w. i następnie kontynuowane, głównie w latach 40.-60. XX w. Stwierdzić jednak trzeba, że tego drugiego, ponadregionalnego w GEZ w nie ujęto.

Zastanawiając się nad przyczynami szczupłości omawianego zasobu należy ponadto pamiętać o burzliwych dziejach tego regionu, zwłaszcza o okresie II wojny światowej i wydarzeniach, które miały miejsce tuż po wojnie.

Drewniane budownictwo mieszkalne (tak ludowe jak i ponadregionalne) gminy Sanok charakteryzuje się dużą różnorodnością w zakresie rozplanowania. Obok podstawowych układów jednotraktowych: izba-sień-komora, izba-sień-komora-stajnia, występują także układy półotraktowe izba-sień-komora i stajnia, zagrody jednobudynkowe, czy wreszcie układy dwutraktowe. Należy tu podkreślić liczne występowanie zagród jednobudynkowych, które wydają się być dla omawianego obszaru najbardziej rozpowszechnionym typem architektonicznym, charakteryzującym ten region. Najstarsze zachowane zagrody jednobudynkowe można podzielić na kilka typów podstawowych: zagrody jednobudynkowe z podcieniem wnątkowym, charakterystyczne w przeszłości dla tych terenów, stąd też określane jako typ sanocki, zagrody jednobudynkowe o rozplanowaniu mniej lub bardziej rozbudowanym z węglami na obłap lub jaskółczy ogon, także zagrody wzniesione w konstrukcji sumikowo-łątkowej. Określenie najstarsze odnosi się tutaj do obiektów datowanych na II poł. XIX i pocz. XX w. Ze spotykanych układów można tu wymienić następujące: izba-sień-stajnia-boisko, izba-sień-boisko-stajnia, izba-sień-komora-stajnia-boisko, izba-sień-stajnia-boisko-drewutnia, izba-sień-stajnia-boisko-wozownia, a nawet izba-sień-stajnia-boisko-komora itp.

Zagrody jednobudynkowe z podcieniem wnątkowym mają bardzo starą genezę (eksponowana w sanockim skansenie chałupa z Dąbrówki datowana jest na 1681 r.). Etnografowie przyjmują, że była to cecha charakterystyczna dla budownictwa Dolinian. Podcień wnątkowy występował przed stajnią (frontowa ściana stajni była cofnięta o ok. 1,5 m w stosunku do ścian całego budynku) i pozwalał na przejście z izby mieszkalnej do stajni bez konieczności wychodzenia poza obręb budynku. Budynki takie były rozpowszechnione kiedyś w okolicach Sanoka i określane jako sanocki dom z wnątką. Obiekty takie odnotowano już tylko w dwóch miejscowościach - Dobrej i Lisznej (Dobra nr 88, Liszna nr 52).

W przeciwieństwie do rozplanowania budownictwo to cechuje stosunkowo duża jednorodność pod względem bryły i formy. Najliczniejszą, dominującą zdecydowanie grupę budownictwa tradycyjnego stanowią zrębowe domy lub zagrody jednobudynkowe, o prostej, krokwiowo-jętkowej konstrukcji dachu, dwu lub bardzo rzadko już dzisiaj spotykanego - czterospadowego.

Rzadkością są natomiast domy z podcieniem wzdłużnym utworzonym poprzez znaczne wysunięcie dachu przed frontową ścianę budynku. Krokwie opierają się tutaj najczęściej na płatwi nałożonej na ostatki belek stropowych, wysuniętych przed ścianę na długość ok. 1,5 m. Takie znaczne wysunięcie ostatek belek dźwigających dach zmusza w konsekwencji do podparcia tych belek słupami. Między słupami wstawiona jest prosta balustrada z desek. Budynek taki zachował się w Lalinie (nr 43), miejscowości graniczącej z gminą Brzozów, gdzie typ ten był rozpowszechniony. Jeszcze innym (również sporadycznie występującym), niewątpliwie starszym i prostszym rozwiązaniem, wynikającym z potrzeby osłony przed deszczem frontowej ściany budynku a tym samym uzyskania wysuniętego obszernego okapu bez konieczności wspierania go na słupach jest wsparcie konstrukcji dachu na dwóch-trzech stopniowo wysuwanych górnych belkach zrębu ściany szczytowej oraz wysuwanych tak samo górnych belkach ścian sieni. Najwyższe, najbardziej wysunięte belki, podtrzymują płatew, na której opierają się krokwie (np. Srogów Dolny nr 48).

Konstrukcja domów mieszkalnych na całym omawianym obszarze jest w większości zrębowa, aczkolwiek odnotowano też zagrodę jednobudynkową wzniesioną w konstrukcji sumikowo-łatkowej (Kostarowce nr 1). W starszych budynkach powszechnie stosowanym połączeniem ciesielskim było łączenie belek w węglach budynków na obłap z charakterystycznymi ostatkami. Takie rozwiązanie można spotkać nawet w budynkach wznoszonych w I ćw. XX w. Wyjątkiem jest tutaj zabudowa drewniana Mrzygłodu, gdzie niemal wszystkie domy łączone są w węglach na jaskółczy ogon. W pozostałych miejscowościach połączenie na jaskółczy ogon występuje (poza sporadycznymi przypadkami) dopiero w budynkach wzniesionych w I ćw. XX w. i późniejszych. Jako budulca w najstarszych zachowanych domach mieszkalnych używano połowizn, w większości nieco podciosanych (np. Bykowce, ul. Przemyska 50), a także okrągłaków. Ściany młodszych domów wykonane są najczęściej z belek tartacznych.

Wydaje się, że starsze chałupy, podobnie jak w innych rejonach, przekryte były zwykle wysokim dachem czterospadowym. Wg literatury tego typu formy przekrycia występowały np. w Dobrej czy Dębnej. W terenie stwierdzono jedynie kilka takich obiektów (większość w Mrzygłodzi). Powszechnie stosowane są natomiast dachy dwuspadowe o dwojakim rozwiązaniu szczytów - nadwieszonych nad ścianami szczytowymi, bądź też usytuowanych w linii ściany szczytowej z niewielkimi daszkami przyzbowymi chroniącymi ściany szczytowe przed zamakaniem. Trudno jednoznacznie stwierdzić bez dokładnej analizy archiwalnych materiałów, kiedy dach dwuspadowy

upowszechnił się na tym terenie. W niektórych miejscowościach (Niebieszczany, Prusiek, Mrzyglód) był on stosowany powszechnie. Być może taka forma przekrycia związana była z popularnym tu typem długiej zagrody jednobudynkowej. Słoma jako materiał przekrycia już w zasadzie nie występuje. W terenie stwierdzono jedynie pojedynczy obiekt przekryty słomą, która dawniej była w zasadzie jedynym stosowanym materiałem przekrywającym połacie dachowe.

Dekorowanie domów jest dość skromne i dotyczy właściwie jedynie młodszych domów mieszkalnych. W budynkach najstarszych dekoracja w zasadzie nie występuje (oprócz wtórnych w większości szczytów dachów), a zrąb ścian bielony jest wapnem. Dekoracja szczytów - jeśli występuje - sprowadza się zasadniczo do ozdobnego wyrzynania dolnych końcówek desek szalunku szczytów. W dwóch przypadkach zachowała się oryginalna dekoracja szczytów w postaci desek układanych w jodełkę (Mrzyglód nr 41, Lalin nr 5). W budynkach młodszych, wznoszonych w 2 ćw. XX w. i oszalowanych, oprócz ozdobnego potraktowania szczytów, dość powszechne jest stosowanie krótkich desek z koronkowo wyrzynaną dekoracją, nakładanych w zwieńczeniu ścian na szalunek i obiegających dom dookoła. Innymi dekoracyjnie potraktowanymi elementami są niezbyt na tym terenie powszechne ganki z najczęściej prostą stolarką okienną i zdobionymi szczytami.

Warto jeszcze wspomnieć o występującym w kilku miejscowościach gminy typie budynku mieszkalnego z lat 30. XX w. (Bykowce ul. Przemyska nr 69, Liszna nr 82, Srogów Dolny nr 52, Srogów Górny nr 92), o charakterze domu podmiejskiego, z dwukondygnacyjnym gankiem, z otwartą galerią w miejscu facjatkki w górnej kondygnacji. Zadaszenie galerii wsparte jest na bardzo dekoracyjnie potraktowanych słupach. Równie dekoracyjnie opracowane są szczyty zadaszenia jak i balustrada galerii. Zachowane w dobrym stanie domy w Bykowcach i Lisznej ociekają wręcz dekoracją, a ich ściany szalowane są drewnianymi płytkami imitującymi ciosy kamienne. Obiekty te powinny być włączone do GEZ.

Odrębny charakter posiada drewniana zabudowa Mrzyglodu. Wieś otrzymała prawa miejskie w 1425 r. a utraciła je po II wojnie światowej. Decydujące znaczenie w zahamowaniu rozwoju miejscowości miały plany utworzenia zalewu obejmującego m.in. jej teren oraz związany z tym urzędowy zakaz budowy nowych obiektów na planowanym obszarze zalewowym. Spowodowało to „zamrożenie” rozwiniętego do tego czasu układu przestrzennego dawnego miasteczka i tym samym przyczyniło się do zachowania tradycyjnego budownictwa. O unikalności kulturowej tej miejscowości

świadczy nie tyle ranga pojedynczych obiektów co układ zabudowy zachowany niemalże w całości, bez znaczących zmian. Zabytkowa zabudowa Mrzygłodu skupia się głównie wokół rynku, wychodzących z niego uliczek oraz wzdłuż drogi prowadzącej na północ, w kierunku Hłomczy (po jej zachodniej stronie). Zdecydowana większość obiektów zabytkowych na terenie Mrzygłodu to budynki drewniane pochodzące z k. XIX w. i pocz. XX w. Decydujące znaczenie na stan zabudowy miasteczka w XIX w. i jego dalsze losy miały pożary z pocz. XIX w., z ok. 1853 r. oraz następny z lat 90-tych XIX w., obejmujący zabudowę przyrynkową. Pożar z 1853 r. strawił niemalże całe miasto (ocalało 6 obiektów) stąd też najstarsze zachowane obiekty drewniane pochodzą z II poł. XIX w. Niemal wszystkie są obiektami o konstrukcji zrębowej z węglami łączonymi na jaskółczy ogon, wzniesione na planie wydłużonego prostokąta. W większości budynki sytuowane są szczytowo do drogi. Budynki te są obecnie oszalowane, obite płytami pilśniowymi, sidingiem oraz - coraz częściej - otynkowane. Tylko w nielicznych obiektach pozostawiono zrąb bielony wapnem. Najstarszy typ budownictwa mrzygłockiego reprezentują domy z wydatnie wysuniętym przed lico ścian okapem, wspartym na rysiach i wysuniętych na zewnątrz belkach stropowych (nr 36, 40, 105, 104, 124). W większości budynki te są kryte dachami dwuspadowymi. Jedną z bardziej charakterystycznych cech tych budynków mieszkalnych były nadwieszony szczyty przytwierdzone do płatwi wspartej na wysuniętych rysiach. Dekoracja szczytów wycinanymi, koronkowymi listwami-wiatrownicami obejmowała dolną część szczytu oraz krokwie narożne (relikty takiej dekoracji zachowane na domie nr 36). Oryginalne formy i detal szczytów występują już tylko w postaci szczątkowej - przekształceniom uległy niemal wszystkie dachy, które wydatnie obniżono, zmieniając przy tym, co oczywiste, również oszalowanie szczytów. Dawne szczyty szalowane były bardzo często w jodełkę.

Architektura militarna.

Cechą wyróżniającą zabytki Gminy Sanok jest znajdujący się na jej obszarze zespół schronów bojowych tzw. Linii Mołotowa. W ZSSR na początku 1940 r. rozpoczęto prace projektowe nad powstaniem stałych umocnień wzdłuż ówczesnej granicy z Niemcami. Jeszcze w lipcu tego samego roku rozpoczęto prace budowlane. Linia ta miała spełnić dwa zadania. Podstawowym oczywiście była funkcja obronna, a drugim propagandowa - „okopanie się” na granicy przez ZSSR sankcjonowało wyznaczoną granicę. Umocnienia tylko częściowo spełniły swoją funkcję, ponieważ Niemcy zaatakowały Związek Radziecki, zanim przeciwnik skończył budowę Linii Mołotowa. Schrony znajdujące się na

terenie Gminy Sanok wchodziły w skład południowego odcinka Przemyskiego Rejonu Umocnionego (PRU). Na tym terenie granica pomiędzy okupantami poprowadzona została Sanem, a radzieckie umocnienia linii powstały na jego wschodnim brzegu.

Schrony zostały profesjonalnie omówione w publikacji: K. Palmowski, R. Bańkosz, P. Wójcik, A. Kowski, *Linia Mołotowa. Przewodnik po rowerowym „Szlaku nadszańskich umocnień*, Nowy Sącz 2007. Wg tej publikacji w Załuzu było duże skoncentrowanie schronów, których jest 14. Kolejnych 5 znajduje się w Bykowcach, 2 w Tyrawie Solnej i 3 w Dobrej.

Wykaz schronów bojowych tzw. Linii Mołotowa znajdujących się na terenie Gminy Sanok (za K. Palmowski, R. Bańkosz, P. Wójcik, A. Kowski, *Linia Mołotowa. Przewodnik po rowerowym „Szlaku nadszańskich umocnień*, Nowy Sącz 2007)

Lp.	Nazwa	Lokalizacja GPS	opis
1.	Załuż 1	N: 49 31.59,41 E: 22 17.15,77	Półkaponiera artyleryjska, schron wielokondygnacyjny, dwustrzelnicowy
2.	Załuż 2	N: 49 31.51,85 E: 22 16.53,39	Półkaponiera artyleryjska, schron dwukondygnacyjny, dwustrzelnicowy do ognia bocznego
3.	Załuż 3	N: 49 32.1,90 E: 22 17.36,27	Półkaponiera artyleryjska na dwa stanowiska
4.	Załuż 4	N: 49 32.11,06 E: 22 17.39,94	Schron bojowy kamienno-betonowy, prawdopodobnie obserwacyjno-dowódczy
5.	Załuż 5	N: 49 31.45,33 E: 22 18.08,52	Żelbetowy schron bojowy do ognia bocznego, dwukondygnacyjny, dwustrzelnicowy
6.	Załuż 6	Trudny do znalezienia	Brak danych (zniszczony)
7.	Załuż 7	N: 49 31.54,86 E: 22 18.10,59	Żelbetowy schron bojowy do ognia bocznego, dwukondygnacyjny, dwustrzelnicowy
8.	Załuż 8	N: 49 32.18,42 E: 22 18.22,83	Schron bojowy betonowo-kamienny, jednokondygnacyjny
9.	Załuż 9	N: 49 31.36,89 E: 22 19.35,64	Żelbetowy schron bojowy do ognia bocznego, dwukondygnacyjny, dwustrzelnicowy
10.	Załuż 10	N: 49 31.33,34 E: 22 19.42,88	Półkaponiera artyleryjska, schron bojowy dwukondygnacyjny
11.	Załuż 11	N: 49 31.49,07 E: 22 18.45,77	Żelbetowy schron bojowy wielokondygnacyjny, Półkaponiera artyleryjska
12.	Załuż 12	N: 49 31.35,23 E: 22 17.23,02	Żelbetowy schron bojowy wielokondygnacyjny, Półkaponiera artyleryjska
13.	Załuż 13	N: 49 31.34,83 E: 22 17.15,67	Żelbetowy schron bojowy do ognia bocznego, dwukondygnacyjny, Półkaponiera
14.	Załuż 14	N: 49 31.48,05 E: 22 18.58,03	Żelbetowy schron bojowy jednokondygnacyjny, jednoskrzelnicowy
15.	Bykowce 1	N: 49 32.33,64 E: 22 18.58,03	Kamienno-betonowy schron bojowy, jednokondygnacyjny
16.	Bykowce 2	N: 49 32.49,00 E: 22 15.34,06	Żelbetowy schron bojowy do ognia czołowego
17.	Bykowce 3	N: 49 32.41,24 E: 22 15.01,26	Żelbetowy schron bojowy, półkaponiera artyleryjska
18.	Bykowce 4	N: 49 32.34,52 E: 22 14.50,20	Żelbetowy schron bojowy do ognia bocznego,
19.	Bykowce 5	N: 49 32.33,96	Żelbetowy schron bojowy, dwukondygnacyjny

		E: 22 15.17,99	
20.	Tyrawa Solna 1	N: 49 36.22,6 E: 22 16.43,3	Polowy schron kamienno-betonowy
21.	Tyrawa Solna 2	N: 49 35.54,0 E: 22 16.33,1	Polowy schron kamienno-betonowy
22.	Dobra 1	N: 49 38.24,16 E: 22 17.48,75	Żelbetowy schron bojowy do ognia bocznego, jednoizbowy, jednostrzelnicowy
23.	Dobra 2	N: 49 38.54,20 E: 22 17.48,75	Żelbetowy schron bojowy do ognia czołowego, jednoizbowy
24.	Dobra 3	N: 49 39.43,25 E: 22 17.54,05	Polowy schron bojowy do ognia bocznego, jednoizbowy

Cmentarze i sztuka sepulkralna.

Do czasów zaborów, a szczegółowiej do czasu edyktu cesarza Józefa zmarli byli chowani na cmentarzach, które stanowiły najbliższe otoczenie cerkwi/kościół, natomiast nieliczni - jak kolatorzy czy księża - w kryptach pod świątyniami. Edykt nakazywał zamykanie tych cmentarzy i otwieranie nowych poza daną miejscowością. Zmiana ta następowała powoli. Jednak jeszcze pod koniec XIX w. na pocz. XX w. spotyka się pojedyncze przykłady pochówków przy świątyniach (głównie proboszczów). Czasami miejscowi właściciele ziemscy budowali własne kaplice grobowe na nowych cmentarzach lub na terenie swojej posiadłości. Na terenie gminy te pierwsze nie występują, natomiast jest jeden przykład kaplicy grobowej na terenie założenia dworsko-parkowego Wiktorów w Załużu. Niestety ta neobarokowa kaplica z 2 poł. XIX w. została zniszczona i zdewastowana w czasie II wojny światowej jest obecnie w stanie ruiny.

Zabytkowe cmentarze Gminy Sanok są, oprócz Mrzygłodu, nekropoliami o charakterze wiejskim, przynależącymi do właściwych sobie świątyni. Na bardziej wyrafinowane artystycznie pomniki mogli sobie pozwolić tylko ludzie majątni, posiadacze ziemscy czy księża. Większość z zabytkowych cmentarzy na omawianym terenie to cmentarze przycerkiewne, mniej liczne są te znajdujące się przy kościołach.

Najciekawszym artystycznie nagrobkiem znajdującym się na terenie Gminy jest pomnik znajdujący się na cmentarzu parafii Dudyńce w Jędruszkowcach. Nagrobek upamiętnia Zygmunta Ścibor-Rylskiego (zm. 1898). Jest to dużych rozmiarów pomnik, gdzie na wysokim postumencie ustawiono płaczkę opartą o ścięty pień krzyża-drzewa. Po drugiej stronie krzyża towarzyszy jej niewielki aniołek. Na nagrobku zachowała się jeszcze nagrobna fotografia przedstawiająca Rylskiego.

W Czerteżu cmentarz przycerkiewny rozszerzył swój obszar poza ogrodzenie zespołu. Znajdujemy na nim przykłady znanych w Galicji zakładów kamieniarskich. W otoczeniu cerkwi zachowało się kilka nagrobków, z tego dwa ogrodzone a wśród nich jest pomnik pochodzący ze znanego lwowskiego warsztatu Ludwika Tyrowicza upamiętniający dr teologii Teofila Sembratowicza (zm. 1901). Poza zespołem zabytkowe nagrobki zgromadzone są głównie z pn.-zach. części cmentarza, wśród nich zachował się pomnik Wasyla Dyćko (?) (zm. 1906) wykonany w słynnej pracowni Ferdynanda Majerskiego, którego prace możemy spotkać na terenie całej Galicji.

Wyróżniający się wśród cmentarzy Gminy Sanok jest cmentarz w Niebieszczanach. Zachowała się na jego terenie skromna ilość zabytkowych nagrobków, ale są między nimi takie jak pomnik z czarnego granitu Olgi Eihouser (zm. 1893) w formie obelisku na postumencie. Inny interesujący to pomnik w kształcie postumentu z krzyżem pochodzący z warsztatu Wojciecha Wojtowicza z Krosna (Ksenia Danila, zm. 1901). Tego ostatniego typu jest jeszcze parę nagrobków na tym cmentarzu.

Nagrobek ze wspomnianego już warsztatu Ludwika Tyrowicza znajduje się także na cmentarzu w Strachocinie – pomnik rodziny Mermonów. Oprócz niego są na tej nekropoli typowe pomniki w postaci postumentów z krzyżami. Można przypuszczać, że z dobrego warsztatu pochodzi nagrobek Franciszka Gniewosza, jednak jest on prawie całkowicie zarośnięty.

Wartościowym pod względem zachowanego zasobu jest cmentarz w Jurowcach. Jako jedyny na terenie gminy posiada bramę, która prowadzi na jego teren. Jest to także dość rzadki przypadek wśród wiejskich nekropolii. Brama murowana, arkadowa zwieńczona trójkątnym szczytem z wydatną sterczyną. Na cmentarzu zachowało się kilka nagrobków z rzeźbami. Dobrej klasy jest pomnik Karoliny Grochman z Schoszoskich (zm. 1910) zwieńczony rzeźbą NMP NP. Należy także wymienić wykonany w dobrym zakładzie pomnik Anny Sobolak (zm. 1907) w formie steli z krucyfiksem powstały w pracowni Franciszka Kusa z Drohobycza, którego prace są rzadko spotykane na tym terenie. Sygnowany jest także nagrobek z postacią Chrystusa Zmartwychwstałego jednak napis wykonany cyrylicą jest słabo czytelny (M. Bolejko ?). Na cmentarzu w Jurowcach zachowało się wiele nagrobków w czytelny sposób odwołujących się do przynależności ukraińskiej pochowanych. Napisy wykonywano cyrylicą, na nagrobkach umieszczano stosowne krzyże. W Jurowcach czytelny jest jeszcze cmentarz przycerkiewny, na którym zachowały się dwa nagrobki - jeden w postaci masywnego krzyża, drugi, starannie wykonany, miejscowego parocha Mikołaja Grynda (?) (zm. 1890).

Niewielki jest cmentarz przy cerkwi w Międzybrodziu, ale znajduje się na nim niezmiernie rzadko występujący grobowiec w formie piramidy rodziny Kulczyckich, powstały zapewne pod koniec l. 30. XX w. Natomiast przy cerkwi został pochowany jej fundator Aleksander Wajcovicz (zm. 1901) upamiętniony skromnym pomnikiem z niewielkim krucyfiksem.

Znaczną ilość przykładów sztuki sepulkralnej, jak na zasób znajdujący się na terenie Gminy, znajdujemy na cmentarzu rzymskokatolickim w Mrzygłodzie. Są to pomniki o zróżnicowanych formach: obelisków (Niedzielskich), postumentów z krzyżami, a także już coraz rzadziej spotykane, bogato dekorowane, żeliwne krucyfiksy (np. Jędrzeja Biega, zm. 1905).

Dość duża liczba przedwojennych nagrobków zachowała się także na terenie cmentarza w Trepczy. W większości przypadków są to nieskomplikowane wyroby rzemieślnicze w formie zróżnicowanych postumentów z krzyżami. Prostotą, ale jednocześnie starannością wykonania wyróżnia się nagrobek z czerwonego piaskowca, zwieńczony masywnym krzyżem. Około kilkudziesięciu zabytkowych nagrobków jest również na terenie cmentarza w Tyrawie Solnej, pochodzą one z lokalnych, rzemieślniczych warsztatów.

Natomiast mniej niż w Trepczy jest interesujących pomników na nekropolii we Wujkiem. Warto wymienić dużych rozmiarów nagrobek Marii Gąsiorowskiej (zm. 1918) oraz relikwiarz nagrobka metalowego w postaci bogato dekorowanego, żeliwnego postumentu (tego rodzaju nagrobki są bardzo rzadko spotykane).

Kilka zabytkowych nagrobków zachowało się na cmentarzu przycerkiewnym w Dobrej. Wśród nich jest niestety zdekompletowany ciekawy pomnik w postaci śpiącego dziecka. Także niewiele zabytkowych nagrobków przetrwało na cmentarzu grekokatolickim w Mrzygłodzie, w tym jeden ze starszych - pomnik Józefy Sabat (zm. 1879), czy też na cmentarzu w Prusieku. W tej też miejscowości jest mocno zaniedbany cmentarz będący ostatnim fizycznym świadectwem cerkwiska w Prusieku. Na jego terenie jest jeszcze parę nagrobków (przynajmniej tyle odnaleziono – może jest ich więcej, ale teren ten jest bardzo zarośnięty), np. pomnik rodziny Wasilkowskich. Pojedyncze zabytkowe nagrobki są także na cmentarzu w Sanoczku – pomnik rodziny Towarnickich stojący na północ od cerkwi.

Niewielkie wartości artystyczne posiadają cmentarze w Falejówce, Kostarowcach, Lalinie (przycerkiewny i drugi położony na południe od cerkwi), Tyrawie Solnej (przycerkiewny). Znajduje się na nich od kilku do kilkunastu zabytkowych nagrobków,

w różnym stanie zachowania jednak większość z nich nie posiada znaczących cech artystycznych. Pochodzą z lokalnych, rzemieślniczych warsztatów.

Na cmentarzach takich jak w Dobrej (oba cmentarze, na starszym znajduje się ruina kapliczki kubaturowej), Hłomecy, Łodzinie, owszem zachowały się nagrobki sprzed II wojny światowej, ale nie przedstawiają one wartości artystycznych.

d. Zabytki ruchome.

Zasób zabytków ruchomych znajdujących się na terenie Gminy Sanok to właściwie wyłącznie zabytki związane z kultem religijnym. Głównie są to elementy wyposażenia cerkwi i kościołów. Do wyjątków należy zabytkowe wyposażenie kapliczek. Największym bogactwem Gminy patrząc pod kątem zabytków ruchomych są cerkwie i ich wystrój.

Cerkwie.

Analizując zachowane zabytki można założyć tezę, że najcenniejsze znajdują się w cerkwi w Tyrawie Solnej. Jest to najprawdopodobniej najbardziej kompletny pochodzący głównie z 1 poł. XIX wieku wystrój cerkiewny nie tylko na terenie Gminy, ale również w regionie. Podstawowy zrąb wyposażenia świątyni pochodzi z czasów jej budowy tj. z 1837 r. W tym czasie powstał późnobarokowy ikonostas oraz analogiczne stylistycznie, flankujące go dwa ołtarze boczne. Struktury architektoniczno-stolarskie są rozbudowaną ramą dla zdobiących je ikon, które w większości są im współczesne. Ich twórcą był Józef Bogdański, z rodziny która już na stałe weszła do historii sztuki. On i jego potomkowie przez prawie półtora wieku tworzyli wyposażenie kilkudziesięciu cerkwi. Ikonostas został w 1927 r. odnowiony i uzupełniony o wieńczące go tonda. W tym samym czasie powstała dopasowana stylistycznie do istniejącego już wystroju bogata polichromia utrzymana w późnobarokowej stylistyce iluzjonistycznego malarstwa ściennego autorstwa Władysława Lisowskiego. Pochodzący z Sanoka Lisowski jest autorem wielu dzieł, głównie malowideł ściennych w kościołach i cerkwiach ziemi sanockiej. Za ikonostasem ustawiono baldachimowy presteół, o antepediach wypełnionych malowidłami. Nimi też ozdobione tabernakulum. Ołtarz na ścianie prezbiterium datowany jest na 2 poł. XVII w.

i wiązany z prężnie w tym czasie działającymi warsztatami krośnieńskimi. Umieszczono w nim tak samo datowany obraz Grupa Pasji. Do wyposażenia cerkwi należą także m.in. także ambona z obrazem Chrystusa Pantokratora na zaplecku oraz ława kolatorska stojąca obecnie w babińcu z malowanymi przedstawieniami na przedpiersiu – św. Pawłem Pustelnikiem i św. Franciszkiem. Na odrzwiach wejścia do nawy zachowała się pisana cyrylicą inskrypcja odnosząca się do budowy kościoła, a na szyldzie zamka umieszczonych w nich drzwi również widnieje inskrypcja z datą 1838.

Podobnej wartości, jak zabytki znajdujące się Tyrawie, jest także kompletne wyposażenie cerkwi w Lalinie. Na wystrój świątyni składa się dwukondygnacyjny, późnobarokowy ikonostas (1 poł. XIX w.) o bogatej dekoracji snycerskiej, utrzymany w podobnej stylistyce baldachimowy prestoł (XVIII w.) z ikoną Hodegetrii i niewielkim tabernakulum o ścinakach dekorowanych malowidłami. W nawie ustawiono dwa barokowe ołtarze boczne z interesującymi antepediami – w każdym zawarto po dwa przedstawienia (prawdopodobnie pierwotnie pełniły one rolę antepediów prestołu). Pozostałe elementy wyposażenia cerkwi w Lalinie to koszowa ambona oraz chór muzyczny wsparty na dwóch filarach. Całości dopełnia niezwykle dekoracyjne malarstwo ścienne o cechach barokowego malarstwa iluzjonistycznego - ściany boczne o podziałach architektonicznych, marmoryzowane, w prezbiterium z wizerunkami świętych. Na stropie widnieją przedstawienia wielopostaciowe (np. Boże Narodzenie) w bogato dekorowanych bordiurach. Autorstwo ikonostasu oraz polichromii jest przypisywane wspomnianej już rodzinie Bogdańskich.

Należy także wyróżnić wystrój cerkwi w Hłomczy, która dalej pełni swoją pierwotną funkcję. Wnętrze jej zdobi rozłożysty ikonostas (1859) powstały w stylistyce barokowej z późniejszymi od niego ikonami (XX w.), z 2 poł. XIX w. pochodzi także baldachimowy prestoł z architektonicznym tabernakulum. Ściany cerkwi nawy i prezbiterium pokryte bardzo dekoracyjnym malarstwem ściennym ze scenami figuralnymi, datowane jest ono na czas powstania świątyni.

Zachowała się także dekoracja wnętrza cerkwi w Dobrej. Składa się nań neobarokowy ikonostas powstały w l. 1899-1904, wykonany przez Antoniego i Michała Bogdańskich. Za nim prestoł z malowanym antepedium oraz ołtarz z obrazem – Sceną Ukrzyżowania. Wnętrze cerkwi zdobią polichromie o cechach późnobarokowych, których autorami byli wspomniani Bogdańscy, z którymi współpracował Michał Demkowicz. Polichromie charakteryzują się scenami figuralnymi na sklepieniu, natomiast na ścianach pozostawiono pola, w których zawieszono obrazy.

W pełni dotrwało do naszych czasów również wyposażenie cerkwi w Międzybrodziu, obejmujące m.in. ikonostas o schodkowej strukturze dopasowanej do wnętrza świątyni wykonany w znanej firmie Bogdanowiczów z Lwowa, dwa neostylowe ołtarze boczne, a także malarstwo ściennie, które wykonali Bogdańscy z Jaślisk.

Zachowało się wyposażenie niewielkiej cerkwi filialnej w Łodzinie, w skład którego wchodzi zdekompletowany ikonostas (ok. 1875 r.), prestoł wraz z nastawą ołtarzową oraz parę ikon będących pierwotnie na wyposażeniu opuszczonej cerkwi w Mrzygłodzie. Wnętrze szpeci boazeria pokrywająca ściany.

Cerkiew w Kostarowcach w większości wystrój swój posiada z czasów kiedy pełniła funkcję cerkwi. Wyjątkiem są elementy, które znajdowały się za ikonostasem (2 poł. XIX w.), ponieważ w tej świątyni ikonostas został cofnięty pod wschodnią ścianę prezbiterium. Wieńczące go ikony, które nie zmieściły się w nowej lokalizacji zostały umieszczone w górniej części ściany oddzielającej nawę od prezbiterium. W dolnych partiach te same ściany stoi para niewielkich ołtarzy bocznych. Całości wystroju dopełnia malarstwo ściennie ze scenami wielopostaciowymi na stropie i wizerunkami świętych na ścianach bocznych.

Na tle omówionych powyżej cerkwi skromnie przedstawia się wystrój świątyni w Czerteżu. Została ona pozbawiona części wyposażenia w okresie powojennym, część jego elementów wywieźli wierni, a część w tym ikonostas została przekazana do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Obecnie w cerkwi zachowały się dwa ołtarze boczne, które wykazują cechy późnobarokowe. W ich strukturach są późniejsze obrazy – z I. 20. XX w. Ponadto w prezbiterium pozostał prestoł z czterema malowanymi antepediami oraz architektonicznym tabernakulum. Ściany wnętrza zdobią pozostałości polichromii, której autorem był Paweł Zaporozskij, w postaci ornamentalnych pasów i nielicznych przedstawień figuralnych.

Także w Jurowcach wystrój cerkwi nie zachował się w komplecie. Spowodowane to było specyficznym rozumianą adaptacją świątyni po tym jak została ona miejscowym rzymskokatolickim kościołem parafialnym. Będąc dalej kościołem, jej wnętrze zdobią dwa zabytkowe ołtarze: główny i w kaplicy południowej. Wszystkie można określić jako neostylowe, nawiązujące do struktur barokowych. W ołtarzu głównym, wyróżniającym go elementem są zapewne starsze od niego floralne uszaki z przedstawieniami w tondach. Z oryginalnego wystroju można jeszcze wymienić ambonę.

Niewiele dotrwało do naszych czasów z wyposażenia cerkwi w Sanoczku. W wielokrotnie przekształcaniej świątyni znajdujemy dwa zabytkowe feretrony.

Kościół.

Wartościowym przykładem wystroju kościelnego jest wnętrze kościół parafii w Dudyńcach (Jędruszkowce). Zachowano w nim ciągłość historyczną ponieważ po wybudowaniu nowego kościoła w l. 70. XIX w. postanowiono zachować część wyposażenia ze starej świątyni. W ten sposób możemy podziwiać XVIII wieczną chrzcielnicę wykonaną z piaskowca czy też przykłady malarstwa z XVII i XXVIII w. - obrazy które zostały wkomponowane w XIX wieczne nastawy ołtarzowe. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem (1 poł. XVII w.), w ołtarzach bocznych obrazy św. Jana Ewangelisty (1 poł. XVII w.) oraz św. Walentego z fundatorami Wojciechem i Tomaszem Leszczyńskimi (3 ćw. XVII w.). Dzieła snycersko-rzeźbiarskie dekorujące wnętrze dudyńskiej świątyni powstały w l. 70-80 XIX w. i reprezentują popularną wówczas stylistykę neogotycką.

Jedne z najstarszych zabytków ruchomych, z tych które znajdują się w świątyniach zdobią wnętrze kościół w Niebieszczanach. W tej stosunkowo młodej świątyni (1925 r.) znajduje się gotycki krucyfiks (XV w.) umieszczony na belce tęczowej, czy kamienna, kielichowa chrzcielnica (XV w.). Parafianie po wybudowaniu kościoła przenieśli większość wyposażenia ze starej świątyni. Oprócz wspomnianych już elementów w kościele znajduje się także barokowy ołtarz główny (ok. poł. XVII w., później przerabiany) oraz dwa ołtarze boczne (1 ćw. XVIII w.) z charakterystycznymi uszakami z motywem suchego akantu. W ołtarzach umieszczono obrazy w większości zapewne współczesne kościołowi. Ciekawa jest niewielka rzeźba umieszczona na ścianie prezbiterium przedstawiająca Ukrzyżowanego i niewielkiego aniołka (XVIII w.), który zbiera do kielicha krew Chrystusa. Całość ujęta jest w ramę w kształcie serca. Barokowy jest także feretron z wizerunkiem NMP NP i patrona kościoła św. Mikołaja.

Zabytkowe w wyposażenie kościół w Strachocinie utrzymane jest zasadniczo w konwencji neostylowej. Składają się na nie dwa ołtarze boczne - umieszczone w ramionach transeptu wyk. zapewne w 1 ćw. XX w., konfesjonały i inne drobne elementy wystroju. Starsza od nich jest puklowana chrzcielnica czy też barokowe feretrony oraz kilka obrazów umieszczony w późniejszych ramach, które zostały przeniesione ze starszej świątyni. Wnętrze kościoła zdobią także witraże wykonane najprawdopodobniej w 1903 r. w krakowskim zakładzie S.G. Żeleńskiego, częściowo naprawiane przez tenże Zakład w 1943 r. W tym samym czasie przybywa do Strachociny popularny na Ziemi Sanockiej malarz Władysław Liskowski (jego dzieła znajdują się m.in. w Grabownicy Starzeńskiej,

Humniskach, Porażu, Sanoku), który wraz z pomocnikami wykonał polichromię świątyni (ukończona w 1945 r.).

Obecna świątynia w Wujkiem, mimo że przez długi czas funkcjonowała jako cerkiew posiada wyposażenie charakterystyczne dla kościoła. W jego skład wchodzi nie dużych rozmiarów późnobarokowy ołtarz główny oraz towarzyszące mu dwa ołtarze boczne i ambona. Wszystkie te elementy datowane są na pocz. XIX w. O użytkowaniu świątyni przez grekokatolików świadczą niektóre z obrazów charakterystycznych dla tego obrządku jak np. przedstawienie św. Onufrego.

Kolejna zabytkowa świątynia opisywana pod względem zasobu zabytków ruchomych to kościół w Falejówce. Pochodząca z l. 1908-14 świątynia posiada w swoim wnętrzu komplet trzech zabytkowych ołtarzy, ambonę oraz ławki we wschodnim transepcie. Ołtarze boczne oraz ambona pochodzą zapewne z czasów budowy kościoła. Utrzymane są w stylistyce neogotyckiej i powstały w jednym warsztacie. Natomiast niektóre cechy ołtarza głównego mogą wskazywać, że jest on starszy niż kościół (XVIII-XIX w.), a został przerobiony po przeniesieniu do Falejówki. W polu głównym tego ołtarza umieszczono barokowy Krucyfiks.

Skromnie prezentuje się wystrój najstarszej świątyni na omawianym terenie – kościół w Mrzygłodzie. Miało na to wpływ wiele nieszczęśliwych zdarzeń, które przez wieki dotyczyły tę budowlę. Na jej wyposażenie składa się barokowa, puklowana, chrzcielnica o dekoracyjnym, drewnianym przekryciu oraz trzy ołtarze o cechach nawiązujących do rozwiązań barokowych.

Wystrój kościół w Załużu charakteryzuje malarstwo ścienne autorstwa artysty Alfreda Żmudy, powstałe w 1934 r., o ciekawych cechach aktualizacji poprzez stroje czy też sportretowanie współcześnie mu żyjących. Wg dostępnych publikacji Żmuda, absolwent krakowskiej ASP, uczeń Józefa Mehoffera, bywał we dworze z Załużu i znał się z fundatorem kościoła.

Kaplica/kościółek w Prusieku posiada skromny wystrój pochodzący zapewne z 1 ćw. XX w. Składa się on z ołtarza w formie aediculi na wysokim postumencie oraz dwóch feretronów.

W kościół w Pakoszówce znajduje się ołtarz główny o cechach barokowych z obrazem Chrztu Jezusa; zapewne starszy od samej świątyni.

Kapliczki.

Formami upamiętnienia szczególnych wydarzeń lub formą podziękowania za doznane łaski są stawiane na te okoliczności kapliczki. Ich zasób na terenie Gminy Sanok nie jest za duży, a one same są ciekawe, ale nie przedstawiają wybitnych walorów artystycznych. Wśród tych zabytkowych najczęściej spotykane są kapliczki słupowe, jedno lub kilkusegmentowe, z niszami na święte wizerunki. Przykłady takich realizacji możemy zobaczyć np. w Czerteżu (nr 32), na cmentarzu starym w Dobrej, w tej samej miejscowości obok nr 25, w Falejówce (nr 109a), w Kostarowcach (np. 1. ok. 100 m od nr 66a, 2. przy drodze do cerkwi), Lisznej (naprzeciw nr 38, z datą 1901), Łodzinie (nr 4), Mrzygłodzie (nr 2), w Strachocinie (obok cmentarza). Do ładniejszych należy kapliczka w Lalinie (dz. nr 342, z 1911 r.), u której podstawy umieszczono datę powstania, a obydwie segmenty zwieńczone są gzymsami oraz półkoliście zwieńczona kapliczka w Raczkowej (naprzeciw nr 36).

Natomiast nielicznie na obszarze Gminy są spotykane kapliczki figuralne. Jednym z nielicznych takich przykładów jest kapliczka w Pakoszówce, gdzie na dekoracyjnie opracowanym postumencie została ustawiona rzeźba NMP NP (nr 30). Należy zaznaczyć, że może to być jedna z najstarszych kapliczek na terenie Gminy Sanok - posiada ona inskrypcję fundacyjną z datą 1872 r. Kapliczki z rzeźbami NMP NP spotykamy także przy drogach prowadzących do znajdujących się na terenie Gminy zespołów dworskich w Jurowcach i Pisarowcach.

Innym przykładem kapliczki figuralnej jest kapliczka w Falejówce obok szkoły, gdzie we współczesnym sztafażu umieszczono drewnianą rzeźbę św. Jana Nepomucena (datowana na 1828 r. ?). Tak jak nakazuje tradycja, tego bardzo popularnego niegdyś świętego ustawiono przy przepływającym przez wieś potoczku. Kolejną ciekawą realizacją jest kapliczka znajdując się w Płowcach (nr 43) - na wysokim postumencie z wnęką, w której figurka Marii Królowej, umieszczono rzeźbę Chrystusa Króla.

Na obszarze Gminy wyróżniają się kapliczki w Pakoszówce, które poprzez zastosowanie w budowie par słupów bliższe są stylistycznie okolicom Brzozowa. Taką kapliczką jest wysoka kapliczka niedaleko nr 152 (na niej tabliczka poświęcona pamięci błogosławionego bpa Kocyłowskiego). Drugą kapliczką na posesji nr 199.

Innego rodzaju kapliczka znajduje się w Sanoczku, w sąsiedztwie szkoły, gdzie na niewielkim postumencie z niszą umieszczono dekoracyjny, żeliwny krucyfiks. Tego rodzaju krucyfiksy najczęściej spotykane są na cmentarzach niż w kapliczkach.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Sanok położona jest na styku kilku regionów geograficznych. Jest to rozległa jednostka samorządu terytorialnego, której obszar posiada bogatą rzeźbę terenu. Centralną jego część zajmuje Kotlina Sanocka będąca częścią obniżenia zwanego Dołami Jasielsko – Sanockimi. Miejscowości Gminy położone na południe od Sanoka znajdują się na wzniesieniach Pogórza Bukowskiego. Północno wschodnie tereny Gminy obejmują grzbiety Gór Słonnych wchodzących w skład rozleglejszej jednostki geograficznej określanej mianem Gór Sanocko-Turczańskich. Natomiast północny – zachód Gminy obejmuje Pogórze Dynowskie. W centralnej części tego terenu przepływa rzeka San płynąca dosyć rozległą doliną, posiadająca przewężenie w Załużu i Międzybrodziu. San wraz z licznymi dopływami stanowi o dużej atrakcyjności osadniczej tego terenu zarówno w chwili obecnej jak i w pradziejach. Korzystne stosunki hydrograficzne, bardzo istotne z punktu widzenia pradziejowego osadnictwa, uzupełnione zostały przez dogodne ukształtowanie terenu z licznymi płaskimi cyplami i wierzchołkami wzniesień oraz występującymi tutaj dobrymi glebami brunatnymi i bielcowymi pylastymi. Splot powyższych korzystnych uwarunkowań sprawił, że tereny gminy Sanok już w pradziejach stanowiły obszar atrakcyjny dla osadnictwa.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach, a także w okresach historycznych, tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji.

Pierwsze stanowiska archeologiczne na terenie gminy znane były już przed II wojną światową. W roku 1937 przeprowadzone zostały badania archeologiczne w Międzybrodziu. Część stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych posiadających

własną formę terenową, rozpoznanych zostało w latach 50 i 60 XX wieku w ramach działalności Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej prowadzącej badania w polskich Karpatach. Znaczną ilość stanowisk zlokalizował prof. Michał Parczewskich w ramach archeologicznych badań powierzchniowych doliny górnego Sanu prowadzonych od końca lat 70 i na początku lat 80 wieku XX wraz z mgr Anną Muzyczuk. Część stanowisk odkryto w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez Muzeum w Wieliczce, w latach 1984 i 1985, w związku z badaniami historii solowarstwa w dolinie potoku Tyrawka, gdzie znajduje się kilka słonych źródeł.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Sanok została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie Gminy w latach 80 i 90 XX wieku. Powyższa metoda powstawała w latach 70 XX wieku, polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Cały kraj został podzielony na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, na której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego.

Obszar gminy obejmuje 14 niepełnych obszarów AZP. Stanowiska zlokalizowane na terenie Gminy Sanok zewidencjonowano na 13 obszarach: 111-77 badany przez Antoniego Lubelczyka w 1985 r., 111-78 badany przez Annę Muzyczuk, Elżbietę Pohorską – Kleję oraz Jerzego Ginalskiego w 1998 r., 111-79, 112-79, 114-79 badane przez Michała Parczewskiego odpowiednio w 1997, 1988 1985 roku, 112-77, 112-78, 113-77, 113-78, 114-78 badane przez Elżbietę Pohorską – Kleję odpowiednio w latach 1987, 1990, 1986, 1984, 1989, 113-79 oraz 114-77 badane przez J. Bober oraz E. Pohorską – Kleję w 1992 i 1993 r., 115-78 badany przez J. Bobera w 1987 r.

Łącznie na terenie gminy zewidencjonowano 615 stanowisk archeologicznych (patrz: ANEKS nr 2). Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie datowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieje” bądź ich przynależność kulturowo - chronologiczna w nielicznych przypadkach nie została określona.

Szczegóły dotyczące poszczególnych stanowisk archeologicznych zawarte zostały w ANEKSIE nr 2 na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk określona została na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy szczególnie podkreślić, iż spośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach gminy Sanok nie wszystkie posiadają jednaką wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych należy określić jako posiadającą dużą wartość poznawczą są to zwłaszcza rozległe osady wielokulturowe, grodziska, kurhany. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość poznawcza danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych.

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Trzeba tu jednak brać pod uwagę ograniczenia które wpływają na metodę badań powierzchniowych a które wiążą się, zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów bądź ogrodzonych terenów przy gospodarskich, które zajmują tereny dogodne do osadnictwa również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa wpływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych jak erozja bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego Gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe (zwłaszcza terenów objętych AZP w latach osiemdziesiątych) jak i badania wykopaliskowe, które najpełniej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości poznawczej danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie Gminy to ślady osadnictwa czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk wg. liczebności są punkty osadnicze czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorię stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska, obozowiska stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (na

podstawie badań powierzchniowych) niejednokrotnie potwierdzony w trakcie archeologicznych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości z podaniem ogólnej liczby stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie Gminy wraz z wyszczególnieniem stanowisk najcenniejszych zgodnie z informacjami zawartymi w kratach ewidencyjnych stanowisk a także z uwzględnieniem dotychczas zrealizowanych badań archeologicznych.

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określany epoką kamienia a dokładniej jej dwie pierwsze części tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka trwającym 3 miliony lat. Ogółem na epokę kamienia spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy Sanok badacze datowali 16 obiektów. Do najcenniejszych odkryć związanych z górnym paleolitem doszło na stanowisku nr 1 AZP 112-79/80 w Hłomeczy. W trakcie badań realizowanych przez mgr Annę Muzyczuk z Muzeum Podkarpackiego w Krośnie w roku 1997 odsłonięto pozostałości bardzo rzadkiej kamiennej budowli będącej prawdopodobnie podstawą szałasów ludności tzw. kultury magdaleńskiej charakterystycznej dla rozległych terenów Europy w młodszej części górnego paleolitu. Głównym zajęciem przedstawicieli tej kultury archeologicznej było polowanie na liczne wówczas stada reniferów. Natomiast z kulturą świderską, występującą na terenie Podkarpacia w schyłkowym paleolicie związane jest znalezisko tzw. liściaka świderskiego (rodzaj narzędzia kamiennego) na stan. 10 AZP 112-77/92 w Pakoszówce. Pozostałe stanowiska datowane na epokę kamienia (ANEKS nr 2) wiążą się najczęściej z pojedynczymi znaleziskami kamiennych narzędzi bądź półsurowców służących do ich produkcji, datowanych ogólnie na „epokę kamienia” np.: Prusiek stan. 3 AZP 114-78, stan. 14 AZP 114-77/68, stan. 18 AZP 114-77/72, Stróże Wielkie stan. 10 AZP 114-78/45.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia) okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określany ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie Dołów Jasielsko-Sanockich oraz otaczających ich pogórzy i gór wiązana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej

się zbieractwem oraz łowiectwem do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą wypaleniskową duże połacie terenu. Dotychczas na terenie Gminy nie badano osad związanych z tą kulturą, jednakże badacze wiążą z nią kilka stanowisk archeologicznych ze znaleziskami pojedynczych fragmentów naczyń oraz narzędzi krzemiennych świadczących być może o penetracji tych terenów przez przedstawicieli powyższej jednostki kulturowej. Są to: Raczkowa stan. 7 AZP 112-78/7, Tyrawa Solna stan. 31 AZP 112-79/31, Wujskie stan. 4 AZP 113-79/28. Stricte na okres neolitu datowanych zostało 38 stanowisk archeologicznych do najcenniejszych i najciekawszych osad i znalezisk narzędzi kamiennych należą: Kostarowce stan. 37 AZP 112-77/131, Liszna stan. 3 AZP 112-78/108, Międzybrodzie stan. 1 AZP 112-78/88, stan. 4 AZP 112-78/87, Niebieszczany stan. 50 AZP 114-77/83, Strachocina stan. 5 AZP 112-77/38, Tyrawa Solna stan. 4 AZP 112-79/4, stan. 12 AZP 112-79/12, stan. 14 AZP 112-79/14, stan. 20 AZP 112-79/20, stan. 30 AZP 112-79/30. Z późno neolityczną kulturą ceramiki sznurowej wiązane jest stanowisko nr 35 AZP 112-77/129 w Kostarowcach oraz znalezisko grocika do strzały ze stan. 7 AZP 113-79/31 w Wujskiem. Jednostka ta funkcjonowała u schyłku neolitu na rozległych obszarach Europy środkowej (III tysiąclecie p.n.e.). Jej nazwa pochodzi od specyficznego sposobu zdobienia ceramiki odciskami sznura. Podstawą gospodarki kultury ceramiki sznurowej była wysoce wyspecjalizowana hodowla.

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie gminy datowanych zostało 100 stanowisk archeologicznych wśród których do ciekawszych znalezisk należą: Jurowce stan. 16 AZP 112-78/52, Kostarowce stan. 3 AZP 113-77/130, stan. 19 AZP 112-77/115, stan. 31 AZP 112-77/125, Niebieszczany stan. 6 AZP 114-78/79, stan. 24 AZP 114-78/97, stan. 35 AZP 114-78/109, Płowce stan. 1 AZP 114-78/5, Prusiek stan. 5 AZP 114-78/76, Raczkowa stan. 3 AZP 112-78/3, Trepcza stan. 23 AZP 112-78/74, stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5. Z kulturą mierzanowicką która na terenie Podkarpacia funkcjonowała we wczesnej epoce brązu związane są znaleziska dokonane w Hłomczy na stanowisku nr 1 AZP 112-79/80 oraz w Raczkowej na stan. 15 AZP 111-78/34. Kultura ta wykształciła się na podłożu społeczeństw schyłkowego neolitu, charakteryzuje ją bardziej osiadły tryb życia i typowo rolnicza forma gospodarki.

Ogólnie na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu gminy datowano 116 stanowisk archeologicznych. Z tego na wczesną epokę brązu 12, ogólnie na epokę brązu 32, na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego 68, natomiast na sam okres halsztacki 4. Do najciekawszych stanowisk datowanych na wczesną epokę brązu oraz na późniejsze jej fazy a także jej przełom z okresem halsztackim należy zaliczyć, badane wykopaliskowo, stanowisko nr 1 AZP 112-79/80 z Hłomczy. Kolejnym ważnym stanowiskiem jest obiekt nr 2 AZP 112-78/84 w Trepczy – grodzisko „Horodyszczce”. W trakcie przeprowadzonych w jego obrębie badań archeologicznych udokumentowano najstarsze warstwy archeologiczne datowane na wczesną epokę brązu. Odkryto tutaj zabytki ceramiczne, metalowe i kamienne związane z tym okresem i archeologiczną kulturą Otomani-Füzesabony. Jednostka ta charakteryzowała się bardzo bogatą kulturą materialną z wysoko rozwiniętą technologią obróbki brązu oraz złota a także wysokim poziomem zdobnictwa naczyń ceramicznych. Pierwotne siedziby tej kultury znajdowały się po południowej stronie Karpat. Ludność tej kultury budowała umocnione osady. W Trepczy potwierdzono występowanie fortyfikacji analogicznych do odkrytych na osadzie w Trzciniicy k. Jasła tzw. „Karpackiej Troi”. Ponadto z okresem epoki brązu związane są, cenne z naukowo-badawczego punktu widzenia, osady: Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, stan. 3 AZP 112-79/82, Mrzyglód stan. 4 AZP 112-79/67, stan. 7 AZP 112-79/70, Liszna stan. 13 AZP 113-79/5, Pakoszówka stan. 16 AZP 112-77/98, Sanoczek stan. 17 AZP 113-78/24, Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 4 AZP 112-79/4, stan. 33 AZP 112-79/33, Załuż stan. 2 AZP 114-79/60, stan. 3 AZP 114-79/61, stan. 4 AZP 114-79/62, stan. 5 AZP 114-79/63, stan. 7 AZP 114-79/65, stan. 10 AZP 114-79/68.

Na czasy przełomu epoki brązu i okresu halsztackiego datowane zostały następujące cenne osady: Bykowce stan. 4 AZP 113-79/19, stan. 6 AZP 113-79/21, stan. 7 AZP 113-79/22, Dobra stan. 2 AZP 111-79/23, stan. 17 AZP 111-79/37, Falejówka stan. 1 AZP 112-78/11, Liszna stan. 2 AZP 112-78/105, stan. 12 AZP 113-79/4, Łodzina stan. 5 AZP 111-79/45, Międzybrodzie stan. 2 AZP 112-78/90, stan. 4 AZP 112-78/87, Mrzyglód stan. 1 AZP 112-79/64, stan. 3 AZP 112-79/66, stan. 7 AZP 111-79/40, Raczkowa stan. 10 AZP 111-78/29, Sanoczek stan. 23 AZP 113-77/165, Trepcza stan. 12 AZP 112-78/78, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5, stan. 6 AZP 112-79/6, stan. 8 AZP 112-79/8, stan. 12 AZP 112-79/12, stan. 13 AZP 112-79/13, stan. 14 AZP 112-79/14, stan. 24 AZP 112-79/24, stan. 25 AZP 112-79/25, stan. 26 AZP 112-79/26, stan. 29 AZP 112-79/29. Ze schyłkiem epoki brązu i początkiem okresu halsztackiego należy wiązać skarb przedmiotów brązowych odkryty niedawno (przełom 2013/2014 r.) na górze Wroczeń w

Srogowie Górnym (stan. 20 AZP 112-77/146). Na znalezisko to składały się m.in. wykonane z brązu zdobione bransolety, naszyjniki oraz siekierka brązowa. Z podobnie datowanymi znaleziskami skarbów przedmiotów brązowych mieliśmy do czynienia na stanowisku nr 1 AZP 112-79/80 w Hłomczy (300 drobnych przedmiotów wykonanych z brązu wśród których znajdowały się misternie wykonane ozdoby) oraz w Tyrawie Solnej stan. 2 AZP 112-79/2 (4 naramienniki brązowe). Odnośnie przynależności kulturowej powyższych stanowisk archeologicznych ciągle mamy do czynienia z sytuacją wymagającą wyjaśnienia. Stan badań i wiedzy na temat sytuacji kulturowej w tej części Karpat, w omawianym okresie dziejów, na chwilę obecną jest jeszcze niezadowolający i znacząco odbiega od stosunkowo dobrze rozpoznanej sytuacji kulturowej obszaru zlokalizowanego na północ od Karpat. Stanowiska archeologiczne datowane na epokę brązu i okres halsztacki wyznaczone na podstawie badań powierzchniowych posiadają jedynie ograniczoną wartość poznawczą. Z okresu tego wyraźnie wyróżnia się skupisko stanowisk zlokalizowane w obrębie dołów Jasielsko – Sanockich i ich obrzeży, jednakże rozpoznanie pełnego obrazu sytuacji kulturowej na tym terenie wymaga dalszych intensywnych badań archeologicznych. Niewątpliwie omawiany teren w epoce brązu a także we wczesnej epoce żelaza podlegał silnym oddziaływaniom zakarpackim.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. Na okres lateński z terenu gminy datowanych na podstawie badań AZP zostało 6 stanowisk archeologicznych. Osadnictwo celtyckie potwierdzono zostało w trakcie badań wykopaliskowych na stanowisku archeologicznym w Pakoszówce (nr 32 AZP 112-77/114) gdzie odkryto datujący fragment zapinki oraz szklany paciorek twarzowy oraz w Srogowie Górnym stan 1-2 AZP 112-77/133. W Trepczy na stan. 4 AZP 112-78/81 znaleziono natomiast złotą monetę tzw. stater typu Nike datowaną na przełom III i II w. p.n.e. Również w Trepczy na stanowisku nr 2 grodzisku „Horodyszczce” w trakcie badań wykopaliskowych potwierdzono funkcjonowanie osady celtyckiej dzięki licznym znaleziskom ceramiki grafitowej, a także celtyckich naczyń toczonych na kole oraz fragmentu szklanej bransolety. Z osadnictwem celtyckim datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych, i części Pogórza Dynowskiego. Jednakże

na chwilę obecną stan wiedzy o nim jest nadal niezadowalający i wymaga pogłębionych badań.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie Polski południowo-wschodniej w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowy oraz sepulkralnych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przeszliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Z okresem rzymskim związany jest skokowy przyrost stanowisk archeologicznych na terenie gminy. Ogółem na te czasy datowanych zostało 242 stanowiska. Do najciekawszych stanowisk należą badane wykopaliskowo osady w Hłomczy nr 1 AZP 112-79/80 oraz Pakoszówce stan. 1 AZP 112-77/83 i 26 AZP 112-77/108 a także w Lisznej na stan. 1 AZP 112-79/89. Z jednym z najważniejszych stanowisk związanych z kulturą przeworską mamy do czynienia w Prusieku gdzie na stanowisku nr 25 AZP 114-77/126 ujawniono i przebadano ciałopalne cmentarzysko popielnicowe. Drugie takie samo stanowisko zostało odkryte w Pakoszówce – stanowisko nr 33 AZP 112-77/114. Ponadto do najciekawszych osad wyznaczonych w trakcie badań powierzchniowych zaliczymy: Bykowce stan. 2 AZP 113-79/17, stan. 6 AZP 113-79/21, Czerteż stan. 5 AZP 113-77/161, stan. 6 AZP 113-77/160, Jędruszkowce stan. 7 AZP 113-77/107, Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, stan. 11 AZP 112-79/87, Kostarowce stan. 1 AZP 113-77/128, stan. 3 AZP 113-77/130, stan. 4 AZP 113-77/131, stan. 12 AZP 113-77/139, stan. 15 AZP 113-77/142, stan. 17 AZP 113-77/144, stan. 31 AZP 112-77/125, stan. 32 AZP 112-77/126, stan. 36 AZP 112-77/130, stan. 37 AZP 112-77/131, Lalin stan. 10 AZP 112-77/81, Liszna stan. 3 AZP 112-78/108, Łodzina stan. 10 AZP 111-79/50, Markowce stan. 5 AZP 113-77/174, Międzybrodzie stan. 1 AZP 112-78/88, stan. 4 AZP 112-78/87, stan. 5 AZP 112-78/91, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, Niebieszczany stan. 6 AZP 114-78/79, stan. 7 AZP 114-78/80, stan. 8 AZP 114-78/81, stan. 35 AZP 114-78/109, Pakoszówka stan. 3 AZP 112-77/85, stan. 10 AZP 112-77/92, stan. 13 AZP 112-77/95, stan. 14 AZP 112-77/96, stan. 22 AZP 112-77/104, stan. 27 AZP 112-77/109, stan. 30 AZP 112-77/112, Pisarowce stan. 4 AZP 113-77/115, stan. 7 AZP 113-77/118, Prusiek stan. 14 AZP 114-77/68, Sanoczek stan. 3 AZP 114-78/1, stan. 6 AZP 113-78/13, stan. 12 AZP 113-78/19, stan. 22 AZP 113-77/164, Srogów Dolny stan. 4 AZP 112-78/56, stan. 7 AZP 112-78/59, stan. 12 AZP 112-78/64, Srogów Górny stan. 8 AZP 112-78/39, stan. 17 AZP 112-78/48, Strachocina stan. 15 AZP 112-77/48, stan. 24 AZP 112-77/57, stan. 37 AZP 112-77/70, stan. 39 AZP 112-77/72, stan. 40 AZP 112-77/73, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, stan. 12 AZP 112-78/78, stan. 22 AZP 112-

78/75, stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 5 AZP 112-79/5, stan. 18 AZP 112-79/18, stan. 32 AZP 112-79/32, Załuż stan. 1 AZP 114-79/59, stan. 3 AZP 114-79/61, stan. 5 AZP 114-79/63, stan. 10 AZP 114-79/68.

Od drugiej połowy IV w n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” (na terenie gminy Sanok nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres). W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowanych zostało 111 stanowisk archeologicznych. Do najcenniejszych, których wartość została potwierdzona w trakcie badań wykopaliskowych bądź które posiadają własną formę terenową należą: Bykowce stan. 4 AZP 113-79/19, Trepcza stan. 1 AZP 112-78/85 (grodzisko), stan. 2 AZP 112-78/84 (grodzisko), stan. 3 AZP 112-78/86 (cmentarzysko kurhanowe), stan. 25 AZP 112-78/110, Tyrawa Solna stan. 1 AZP 112-79/1 (grodzisko). Do pozostałych wyróżniających się na podstawie znalezisk powierzchniowych osad z wczesnego średniowiecza należy zaliczyć: Dobra stan. 9 AZP 111-79/29, stan. 16 AZP 111-79/36, Falejówka stan. 16 AZP 112-78/26, Hłomcza stan. 2 AZP 112-79/81, stan. 9 AZP 112-79/85, stan. 11 AZP 112-79/87, Jurówce stan. 6 AZP 113-77/150, Kostarowce stan. 6 AZP 113-77/133, stan. 12 AZP 113-77/139, stan. 36 AZP 112-77/130, Międzybrodzie stan. 2 AZP 112-78/90, Mrzygłód stan. 1 AZP 112-79/64, stan. 8 AZP 112-79/71, stan. 9 AZP 112-79/72, stan. 11 AZP 112-79/74, Niebieszczany stan. 35 AZP 114-78/109, Pisarowce stan. 4 AZP 113-77/115, Prusiek stan. 22 AZP 114-77/76, stan. 18 AZP 114-77/72, stan. 5 AZP 114-78/76, stan. 14 AZP 114-77/68, Sanoczek stan. 6 AZP 113-78/13, stan. 25 AZP 113-77/167, stan. 7 AZP 113-78/14, Srogów Dolny stan. 12 AZP 112-78/64, Srogów Górny stan. 1-2 AZP 112-77/133, Stróże Małe stan. 9 AZP 114-78/16, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, stan. 12 AZP 112-78/78, stan. 22 AZP 112-78/75, stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 8 AZP 112-79/8, stan. 9 AZP 112-79/9, stan. 15 AZP 112-79/15, stan. 20 AZP 112-79/20, stan. 22 AZP 112-79/22, stan. 32 AZP 112-79/32, Załuż stan. 4 AZP 114-79/62, stan. 5 AZP 114-79/63.

Ogólnie na okres średniowiecza datowanych zostało 132 stanowiska archeologiczne, do cennych zaliczymy: Jędruszkowce stan. 7 AZP 113-77/107, Kostarowce stan. 4 AZP 113-77/131, stan. 15 AZP 113-77/142, stan. 19 AZP 112-77/115, Niebieszczany stan. 33 AZP 114-78/106, Prusiek stan. 9 AZP 114-77/63, stan. 13 AZP 114-77/67, stan. 18 AZP 114-77/72, stan. 20 AZP 114-77/74, Sanoczek stan. 24 AZP 113-

77/166, Srogów Dolny stan. 14 AZP 112-78/66, stan. 15 AZP 112-78/67, Srogów Górny stan. 7 AZP 112-78/38, stan. 15 AZP 112-78/46.

Z okresem późnego średniowiecza z terenu Gminy jest związanych 80 stanowisk archeologicznych. Wykopaliskowo badana była osada na stanowisku nr 9 AZP 112-79/9 w Tyrawie Solnej, udało się wówczas potwierdzić jej naukową wartość. Wśród pozostałych osad z tego okresu wymienienia wymagają: Bykowce stan. 2 AZP 113-79/17, Hłomcza stan. 3 AZP 111-79/52, Liszna stan. 3 AZP 112-78/108, Międzybrodzie stan. 1 AZP 112-78/88, stan. 2 AZP 112-78/90, stan. 4 AZP 112-78/87, Niebieszczany stan. 35 AZP 114-78/109, Prusiek stan. 14 AZP 114-77/68, stan. 17 AZP 114-77/71, Trepcza stan. 9 AZP 113-78/37, stan. 22 AZP 112-78/75, Tyrawa Solna stan. 9 AZP 112-79/9, stan. 10 AZP 112-79/10, stan. 11 AZP 112-79/11, stan. 15 AZP 112-79/15, stan. 23 AZP 112-79/23, stan. 28 AZP 112-79/28, Załuż stan. 4 AZP 114-79/62, stan. 5 AZP 114-79/63, stan. 10 AZP 114-79/68, stan. 11 AZP 114-79/69. Na przełom okresu średniowiecza i okresu nowożytnego badacze datowali 46 stanowisk archeologicznych wśród których godne wymienienia są: Czerteż stan. 5 AZP 113-77/161, Kostarowce stan. 36 AZP 112-77/130, Pakoszówka stan. 10 AZP 112-77/92, stan. 30 AZP 112-77/112, Stróże Wielkie stan. 10 AZP 114-78/45, Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73.

Na okres nowożytny datowano 99 stanowisk archeologicznych, wśród których wyróżnić należy: Dobra stan. 9 AZP 111-79/29, Mrzyglód stan. 1 AZP 112-79/64, stan. 10 AZP 112-79/73, Niebieszczany stan. 4 AZP 114-78/108 pozostałość po dworze, Prusiek stan. 13 AZP 114-77/67, Tyrawa Solna stan. 3 AZP 112-79/3, stan. 12 AZP 112-79/12, stan. 13 AZP 112-79/13, stan. 15 AZP 112-79/15, stan. 22 AZP 112-79/22.

286 stanowisk archeologicznych uzyskało ogólne określenie na pradziejowe wskazujące jedynie na użytkowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych. Do cenniejszych osad posiadających takie datowanie zaliczamy: Bykowce stan. 2 AZP 113-79/17, Czerteż stan. 6 AZP 113-77/160, Dobra stan. 8 AZP 111-79/28, stan. 16 AZP 111-79/36, Hłomcza stan. 5 AZP 111-79/54, stan. 6 AZP 111-79/55, Kostarowce stan. 17 AZP 113-77/144, stan. 24 AZP 112-77/118, stan. 35 AZP 112-77/129, Liszna stan. 2 AZP 112-78/105, Międzybrodzie stan. 1 AZP 112-78/88, Mrzyglód stan. 12 AZP 112-79/75, Pakoszówka stan. 32 AZP 112-77/114, Prusiek stan. 3 AZP 114-78/73, Raczkowa stan. 1 AZP 112-78/1, Sanoczek stan. 12 AZP 113-78/19, Strachocina stan. 15 AZP 112-77/48, stan. 17 AZP 112-77/50, Stróże Wielkie stan. 15 AZP 114-78/50, Trepcza stan. 6 AZP 113-78/34, stan. 12 AZP 112-78/78, stan. 22 AZP 112-78/75, stan. 24 AZP 112-78/73, Tyrawa Solna stan. 15 AZP 112-79/15, Załuż stan. 4 AZP 114-79/62.

Nieliczne stanowiska archeologiczne nie posiadają ustalonej chronologii. Niewielka część stanowisk została scharakteryzowana jako stanowiska archiwalne. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w ANEKSIE nr 2. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski przede wszystkim w latach 50 i 60 XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Jednakże pełniejsze rozpoznanie tej kwestii wymagałoby wykonania licznych badań wykopaliskowych. Sytuacją taką mamy do czynienia np. w Pakoszówce na stanowiskach nr: 8 AZP 112-77/90, 10 AZP 112-77/92, 11 AZP 112-77/93, 12 AZP 112-77/94, 13 AZP 112-77/95, 14 AZP 112-77/96 – obiekty te łączy wspólne datowanie na okres rzymski. Również z tą epoką mamy do czynienia w przypadku blisko położonych względem siebie stanowisk nr 1 AZP 112-77/83 oraz 22 AZP 112-77/104 w Pakoszówce i nr 1-2 AZP 112-77/133 oraz 3 AZP 112-77/134 w Srogowie Górnym. Zwarty kompleks stanowisk archeologicznych datowanych na okres rzymski wystąpił w miejscowości Kostarowce zaliczyć do niego można następujące obiekty: 19 AZP 112-77/115, 22 AZP 112-77/116, 23 AZP 112-77/117, 24 AZP 112-77/118, 30 AZP 112-77/124, 31 AZP 112-77/125, 32 AZP 112-77/126, 34 AZP 112-77/128, 35 AZP 112-77/129, 36 AZP 112-77/130, 37 AZP 112-77/131. Z epoką brązu i okresem halszackim związane są stanowiska nr 8 AZP 112-79/8, 12 AZP 112-79/12, 13 AZP 112-79/13, 14 AZP 112-79/14, 29 AZP 112-79/29 w Tyrawie Solnej. Na okres wczesnego średniowiecza datowany został kompleks znanych stanowisk archeologicznych (grodziska, cmentarzysko, osada) w Trepczy, są to stan. 1 AZP 112-78/85, 2 AZP 112-78/84, 3 AZP 112-78/86, 25 AZP 112-78/110. Również na wczesne średniowiecze datowano położone blisko siebie stanowiska nr: 4 AZP 114-79/62, 5 AZP 114-79/63, 6 AZP 114-79/64 w Załużu. Ponadto wydaje się, że z kompleksami osadniczymi mamy do czynienia w miejscowościach Hłomecza, Kostarowce, Mrzyglód, Strachocina Trepcza, Tyrawa Solna jednakże datowanie występujących tam stanowisk archeologicznych nie jest już tak jednoznaczne. Występują tam stanowiska datowane na różne epoki pradziejów jak również na czasy średniowieczne, natomiast charakterystyczne jest to, iż stanowiska występują w bardzo bliskiej odległości względem siebie.

Na niewielkiej liczbie stanowisk, w stosunku do ich ogólnej liczby, prowadzono badania wykopaliskowe, jednakże rezultaty wykonanych badań miały doniosłe znaczenie dla poszerzenia wiedzy o pradziejach regionu.

W Międzybrodziu jeszcze w latach przedwojennych (1937-1938) Irina Dobriańska przeprowadziła badania archeologiczne na osadzie z okresu rzymskiego. Z badań tych zachowały się w Muzeum Historycznym w Sanoku liczne fragmenty naczyń ceramicznych.

Jedne z najciekawszych i najcenniejszych badań archeologicznych zrealizowano w Trepczy na stanowisku nr 2 AZP 112-78/84, grodzisku wczesnośredniowiecznym „Horodyszczce”. Obiekt ten badany był przez Jerzego Ginalskiego z Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku w drugiej połowie lat 90 XX wieku oraz na początku XXI wieku, bezpośrednią przyczyną podjęcia badań była nielegalna penetracja jego obszaru przez tzw. „poszukiwaczy skarbów” przy użyciu wykrywaczy metalu. Grodzisko to położone jest na południowych wzniesieniach Pogórza Dynowskiego na zalesionym stożkowato ściętym wzgórzu przy tzw. przełomie międzybrodzkim czyli miejscu największego przewężenia doliny Sanu od północy zamykającego Kotlinę Sanocką. Obiekt ten posiada pierścieniowaty system umocnień w postaci kilku linii wałów otaczających go od północy południa i zachodu i jednego wału od wschodu ze względu na naturalną niedostępność grodu z tej strony. Stanowisko to zostało odkryte w 1958 r. w ramach działania Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej, wówczas również wykonano niewielkie badania sondażowe. Badania archeologiczne realizowane od 1996 r. ujawniły na majdanie grodziska obecność kamiennych relikwiarzów dwóch drewnianych obiektów sakralnych oraz rozległego cmentarzyska liczącego kilkaset pochówków datowanych na okres od XII do drugiej połowy XIII wieku. Na grodzisku pozyskano liczne zabytki ruchome żelazne, brązowe, srebrne i złote m.in. narzędzia, elementy uzbrojenia oraz ozdoby niekiedy wykonane bardzo kunsztownie. Do najciekawszych znalezisk należy pieczęć książęca oraz pierwsze na Podkarpaciu zabytki związane z chrześcijańskim kultem religijnym wśród których znalazło się kilka krzyży relikwiarzowych – enkolpionów wykonanych z brązu. Na obiekcie potwierdzone zostało również osadnictwo związane z wcześniejszym okresem wczesnego średniowiecza jego fazą plemienną gdzie zarysowały się wyraźne oddziaływania Państwa Wielkomorawskiego. Poświadczono tutaj również osadnictwo z okresu lateńskiego związane z kulturą celtycką poświadczono przez znaleziska ceramiki grafitowej, celtyckich naczyń toczonych na kole a także fragmentu szklanej bransolety. Z tą fazą zasiedlenia stanowiska związane jest również kamienne

umocnienie nasypu wału głównego. Najstarszy horyzont chronologiczny „Horodyszcz” związany jest ze znaleziskami z wczesnej epoki brązu tj. ceramiką, zabytkami metalowymi oraz kamiennymi wiązany z funkcjonowaniem w tym miejscu grup ludności kultury Otomani-Füzesabony.

Stanowisko archeologiczne nr 25 w Trepczy AZP 112-78/110 było badane wykopaliskowo w latach 2007-2010 przez mgr Jerzego Ginalskiego oraz mgr Marcina Glinianowicza z Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Obiekt ten w ewidencji konserwatorskiej figuruje jako wczesnośredniowieczny punkt osadniczy, zlokalizowany został na fragmencie zbocza grodziska „Horodna”. Badania archeologiczne potwierdziły osadową genezę stanowiska oraz wskazały na jej produkcyjny charakter. Odkryte zostały tutaj obiekty mieszkalne oraz o przeznaczeniu gospodarczo-mieszkalnym w postaci palenisk. W trakcie prac pozyskano liczne noże oraz tzw. grzywny grotopodobne. Duża ilość odkrytych grotów od strzał może wskazywać na wrogi najazd i gwałtowny koniec osady. Przeprowadzone badania wskazują na zasiedlenie stanowiska w okresie wczesnego średniowiecza najprawdopodobniej w czasach plemiennych.

Stanowisko nr 25 w Prusieku AZP 114-77/126 odkryte zostało na początku XXI wieku. W latach 2004–2009 w jego obrębie prowadzone były badania archeologiczne. Ich realizacja przyniosła rewelacyjne wyniki, na powierzchni ponad 15 arów ujawniono obecność cmentarzyska ciałopalnego. Udokumentowano tutaj obecność ponad czterdziestu obiektów grobowych oraz dołków postłupowych będących pozostałością konstrukcji z czasów użytkowania nekropoli. Stanowisko to na podstawie charakterystycznych cech obrządku pogrzebowego oraz wyposażenia pochówków datowane zostało na przełom wczesnego i młodszego okresu rzymskiego – 2 poł. II w. po Chrystusie. Ludność która użytkowała cmentarzysko identyfikowana jest z archeologiczną kulturą przeworską zamieszkującą w ówczesnym czasie większą część ziem obecnej Polski. Natomiast badane cmentarzysko jest jedyną nekropolią powyższej kultury odkrytą w polskich Karpatach. Przeprowadzone badania pozwoliły pozyskać liczne zabytki ruchome m.in.: metalowe części stroju i ozdoby w postaci fibul, okuć pasa, liczne wisiory w tym egzemplarze złote. Część grobów należała do wojowników, odkryto tutaj elementy uzbrojenia w tym miecze importowane z terenów Cesarstwa Rzymskiego. Badania w Prusieku prowadziła dr Judyta Rodzińska-Nowak z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Badania wykopaliskowe na stanowisku nr 1 AZP 112-77/83 w Pakoszówce prowadzone były w latach 1998–2008 przez Prof. Renatę Madydę-Legutko z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego wraz z zespołem. Stanowisko to położone jest

na zboczach góry Wroczeń. Przeprowadzone badania pozwoliły wydzielić tutaj dwie strefy zabudowy: gospodarczo-produkcyjną zlokalizowaną w niższej partii stanowiska z licznymi czworokątnymi paleniskami oraz jamami gospodarczymi, oraz strefę mieszkalną położoną wyżej na stokach góry z pozostałościami zabudowy w postaci konstrukcji słupowych. Pozyskane zabytki ruchome pozwoliły datować powyższą osadę na przełom wczesnego i początku młodszego okresu rzymskiego. Część odkrytych w Pakoszówce naczyń ceramicznych znajduje bliskie analogie z dackim kręgiem kulturowym i pozwala wnioskować o kontaktach obu kręgów cywilizacyjnych. Do ciekawszych znalezisk należy tutaj fragment metalowego lustra o perforowanym brzegu zapewne import z terenów wchodzących w obręb Imperium Rzymskiego. Również z młodszym okresem rzymskim związana jest druga osada badana w Pakoszówce na stanowisku nr 26 AZP 112-77/108. Stwierdzono tutaj obecność licznego zbioru ceramiki naczyniowej wyrabianej przy użyciu koła garncarskiego także posiadającej analogie w kręgu dackim.

Na stanowisku nr 32 AZP 112-77/114 w Pakoszówce przeprowadzone zostały sondażowe badania archeologiczne pod kierownictwem Anny Muzyczuk i Elżbiety Pohorskiej-Klei. Odsłonięto tutaj obiekty archeologiczne w typie osadowym, a także produkcyjnym w postaci palenisk. Pozyskano liczne zabytki ruchome charakterystyczne dla osadnictwa celtyckiego m.in.: ceramikę grafitową, szklany paciorek a także żelazną zapinkę o konstrukcji środkowo lateńskiej. Przeprowadzone rozpoznanie pozwoliło powiązać badaną osadę z kręgiem kultury celtyckiej i środkową fazą okresu lateńskiego. Dodatkowo badania stanowiły kolejny przyczynek do potwierdzenia hipotezy o istnieniu w środkowym i górnym dorzeczu Sanu enklawy osadnictwa celtyckiego.

Liszna stan. 1 AZP 112-79/89 była badana archeologicznie w latach 1975-1976 przez M. Zielińską. Ujawniono tutaj pozostałości osady z późnego okresu rzymskiego w postaci dołków posłupowych oraz obiekt o charakterze gospodarczym. Pozyskano nieliczne fragmenty naczyń ceramicznych, kilka przedmiotów metalowych oraz fragment naczynia szklanego prawdopodobnie importu z terenów rzymskich posiadającego wyraźne nawiązania do ziem nadczarnomorskich. Do ciekawych znalezisk należy zaliczyć także kamienne dłutko. Stanowisko to zostało datowane na późny okres rzymski.

Stanowisko archeologiczne nr 1 AZP 112-79/80 w Hłomczy zlokalizowane zostało na rozległym cyplu lewobrzeżnej nadzalewowej terasy Sanu. Zostało ono odkryte w 1979 r. natomiast badania archeologiczne rozpoczęto tutaj w 1981 r. Obiekt ten zajmuje rozległy obszar obejmujący blisko 6 hektarów powierzchni. Dotychczas badaniami archeologicznymi objęto jedynie kilkadziesiąt arów. Jednakże dokonane znaleziska

pozwalają wnioskować, iż mamy tutaj do czynienia z jednym z najcenniejszych archeologicznych obiektów województwa Podkarpackiego. Na stanowisku ujawniono obecność stu kilkudziesięciu obiektów osadowych, 10 skupisk ceramiki, skarbu ozdób brązowych zdeponowanych w glinianym naczyniu oraz ponad 12 tysięcy zabytków ruchomych z których wiele posiadało cechy unikatowe. Stanowisko to posiada charakter wielokulturowy. Wyróżnione zostały tutaj obiekty z górnego Paleolitu, wczesnej epoki brązu, epoki brązu i okresu halsztackiego a także okresu rzymskiego.

Trepcza stan. 3 AZP 112-78/86, cmentarzysko kurhanowe objęte było badaniami prowadzonymi przez Józefa Janowskiego pod koniec lat 50 i w latach 60 XX wieku, potwierdzono wówczas powiązanie kopców z okresem wczesnego średniowiecza.

W ostatnich latach przeprowadzono szereg badań archeologicznych w Bykowcach związanych z budową w obrębie miejscowości domów jednorodzinnych. W roku 2006 mgr Maria Zielińska z Muzeum Historycznego w Sanoku przeprowadziła badania w obrębie stanowiska nr 4 AZP 113-79/19. Potwierdzono wówczas obecność na stanowisku pozostałości wczesnośredniowiecznego osadnictwa. W roku 2010 na tym samym stanowisku badania prowadził mgr Piotr Kotowicz również z Muzeum Historycznego. W ich wyniku ujawniono obecność czterech obiektów archeologicznych z których pozyskano zabytki pozwalające wiązać odkryte obiekty z okresem przypadającym na młodszą epokę brązu – wczesną epokę żelaza. Ponadto z humusu zebrano ceramikę datowaną na okres wpływów rzymskich oraz okres wczesnego średniowiecza. Obserwacja archeologiczna przeprowadzona została również w obrębie stanowiska nr 5 AZP 113-79/20 w Bykowcach w 2009 r. przez P. Kotowicza. Na stanowisku tym nie stwierdzono wówczas obecności nawarstwień, obiektów oraz zabytków archeologicznych. Natomiast w roku 2014 przeprowadzono badania w obrębie stanowiska nr 7 AZP 113-79/22 również kierowane przez Piotra Kotowicza. Nie odkryto tutaj obiektów archeologicznych jednakże obecność pradziejowego osadnictwa potwierdziły luźne znaleziska fragmentów naczyń ceramicznych datowanych na okres rzymski.

W roku 2010 mgr Piotr Kotowicz przeprowadził rozpoznanie archeologiczne w obrębie stanowiska nr 9 AZP 112-79/9 w Tyrawie Solnej. Obiekt ten został odkryty w latach 80 XX wieku. Przeprowadzone badania archeologiczne poprzedziły planowaną budowę domu jednorodzinnego. W ich wyniku ujawniono obecność siedmiu obiektów średniowiecznych (XIII-XIV) o charakterze gospodarczo – mieszkalnym, zawierających fragmenty naczyń ceramicznych, przedmiot żelazny, polepę, żuźle oraz kości zwierzęce.

Na złożu wtórnym w obiektach średniowiecznych pozyskano zabytki wskazujące na penetrację obszaru stanowiska w epoce brązu oraz w okresie wpływów rzymskich.

Pakoszówka stanowisko nr 3 AZP 112-77/85 oraz Trepcza stanowisko nr 24 AZP 112-78/73. Badania prowadzone w sierpniu 2015 roku, w związku z budową sieci napowietrznej i podziemnej linii światłowodowej. Prace ziemne związane z budową przedmiotowej inwestycji prowadzone były wzdłuż w/w stanowisk wykopami szerokości 100 cm i głębokości od 50 do 60 cm. We wszystkich wykopach zarejestrowano jedynie warstwy naturalne (humus) oraz cielec. Na żadnym ze stanowisk nie stwierdzono występowania obiektów archeologicznych, warstw kulturowych, ani materiału ruchomego.

W 2016 roku w Jurowcach przypadkowo odkryto skarb. Był to skarb monet z II połowy XVII wieku, tzw. depozyt. Składały się na niego srebrny szóstak króla Jana Kazimierza, siedem srebrnych trójkrajców cesarza austriackiego Leopolda I Habsburga oraz 29 miedzianych szelągów, najpewniej bitych również w trakcie panowania Jana Kazimierza (te zachowały się w słabszym stanie). Zestaw monet wskazuje, że skarb został ukryty najwcześniej w początkach XVII stulecia. Prawdopodobnie ktoś zakopał skarb w woreczku lnianym, skórzanym albo z innego organicznego materiału, który nie zachował się do naszych czasów.

Pakoszówka stanowisko nr 27 AZP 112-77/109, badania prowadzone we wrześniu 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji konserwatorskiej widnieje, jako ślad osadnictwa z okresu rzymskiego oraz z okresu średniowiecza. Badania miały charakter interwencyjny i objęły teren 450 m². W obrębie badanego terenu nie zarejestrowano obiektów archeologicznych, a jedynie sześć prostokątnych wykopów nowożytnych. Znaleziono materiał zabytkowy, w formie dziesięciu fragmentów skorup glinianych; niewielka ilość i słaby stan zachowania artefaktów uniemożliwia dokładne określenie chronologiczno-kulturowe stanowiska. Stwierdzono, że materiał ten pochodzi z późnego okresu rzymskiego.

Strachocina stanowisko nr 21 AZP 112-77/54, badania prowadzone we wrześniu 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko widnieje w ewidencji, jako punkt osadniczy z okresu rzymskiego. Badaniem objęto teren o powierzchni 16, 5 ara. W obrębie badanego terenu zarejestrowano 37 obiektów archeologicznych; były to głównie ślady dołków posłupowych, które mniej lub bardziej układały się w zarys zamierzonej konstrukcji oraz kilka jam. Łącznie zebrano 191 fragmentów naczyń glinianych, datowanych na późny okres rzymski, 2 kamienie ze śladami gładzenia oraz jeden fragment glinianego przęslika. Z uwagi na to, że inwestycja

miała charakter liniowy i przebadano stanowisko na szerokość 7,5 metra, ciężko doszukać się zamierzonego układu odkrytych obiektów. Duża liczba dołków posłupowych sugeruje, że na badanym terenie znajdowała się jakaś konstrukcja wspierająca się na słupach. Więcej informacji dostarczyłyby szeroko płaszczyznowe badania tego stanowiska.

Strachocina stanowisko nr 25 AZP 112-77/58, badania prowadzone w październiku 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji konserwatorskiej widnieje jako pradziejowy punkt osadniczy oraz punkt osadniczy z późnego okresu rzymskiego oraz z nowożytności. Badaniami objęty był teren o powierzchni około 375 m². W obrębie badanego terenu zarejestrowano pięć obiektów archeologicznych; były to ślady mocno zniszczonych prostokątnych oraz owalnie prostokątnych palenisk wyłożonych kamieniami. W trakcie badań zarejestrowano jedynie spągi palenisk, ich miąższość maksymalnie osiągnęła do 20 cm. Wypełniska były niejednolite, plamiste; w ich skład wchodziły kamienia, polepa i węgle drzewne. Łącznie zebrano sześć fragmentów naczyń glinianych, datowanych na późny okres rzymski; zarejestrowano je tylko w jednym obiekcie.

Pakoszkówka stanowisko nr 3 AZP 112-77/85, badania prowadzone w październiku 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji konserwatorskiej widnieje jako osada z okresu rzymskiego oraz punkt osadniczy z okresu średniowiecza. Badania miały charakter wyprzedzający i objęły teren o powierzchni 1425 m². W badanym obrębie zarejestrowano 16 obiektów archeologicznych; były to jamy i dołki posłupowe. Materiał zabytkowy, w łącznej ilości 777 fragmentów, znaleziono w obiektach archeologicznych (420 szt.) oraz w warstwie kulturowej (357 szt.). W trakcie prowadzonych badań natrafiono na jamy gospodarcze oraz na część produkcyjną, gdzie zalegały fragmenty naczyń zasobowych o różnym stopniu wypalenia; od form słabo wypalonych o spękanych powierzchniach i różnych barwach (od ceglastej po ciemnoszarą), po formy dobrze wypalone barwy szarej, stalowoszarej oraz ciemnoszarej. Świadczyć to może o tym, że na tym terenie zajmowano się produkcją „szeroko kołnierzowych” naczyń zasobowych. Z uwagi na to, że inwestycja związana z budową gazociągu miała charakter liniowy i badania wykopaliskowe przeprowadzono tylko w granicach inwestycji, uchwycono jedynie fragment stanowiska. Z punktu widzenia archeologicznego jest to bardzo ciekawe stanowisko, które znacząco może wzbogacić wiedzę na temat późnego okresu wpływów rzymskich na badanym terenie. W skład pozyskanego materiału zabytkowego wchodzi: 764 fragmenty naczyń glinianych, 1 kamień (rozcieracz) oraz 12 grudek polepy konstrukcyjnej. Materiał ten to w

przeważającej większości fragmenty naczyń glinianych, wykonanych ręcznie. Pochodzą one z różnych części naczyń, od wylewów po dna; są różnie zachowane, lepiej lub gorzej wypalone, ich powierzchnie posiadają barwy w różnych odcieniach brunatnego, a przełomy są wielobarwne, co może świadczyć o wypale naczyń w atmosferze utleniającej, czyli przy dopływie tlenu. Jest to tzw. ceramika kuchenna, czyli naczynia grubościenne, gorszej jakości przeznaczone do użytku codziennego. Oprócz niej występują fragmenty naczyń tzw. cienkościennych, dobrze wykonanych i wypalonych o powierzchniach i przełomach jednobarwnych (w różnych odcieniach szarości); są to naczynia wykonane na kole wolnoobrotowym. Ich jednobarwność sugeruje, że zostały wypalone w atmosferze redukcyjnej, czyli piecach bez dopływu tlenu. Wśród materiału zabytkowego na uwagę zasługuje 80 fragmentów wyżej wspomnianych szeroko kołnierzowych naczyń zasobowych. Charakteryzują się one masywnymi rozmiarami i pogrubionym wylewem; chronologicznie powiązane są z późnym okresem rzymskim i z wczesnym okresem wędrówek ludów. Wykonane one zostały na kole garncarskim, w różnym stopniu wypalania, od form dobrze wypalonych, o szarych i stalowoszarych powierzchniach i jednobarwnych przełomach, po fragmenty źle wypalone. Niektóre posiadają zdobienia w postaci dwurzędowych lub wielorzędowych poziomych rytych linii.

Srogów Górny stanowisko nr 1-2 AZP 112-77/133, badania prowadzone na przełomie października i listopada 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko to uznane jest za bardzo cenną osadę, datowaną na późny okres rzymski oraz wczesne średniowiecze. Badaniami objęto teren o powierzchni 21,75 ara. W obrębie badanego terenu zarejestrowano 83 obiekty archeologiczne; były to dołki posłupowe (64), jamy (15) i jamy osadowe / półziemianki (4). Materiał zabytkowy pozyskano głównie z eksploracji obiektów i było to 234 fragmenty naczyń glinianych, 8 grudek polepy konstrukcyjnej, 1 fragment żelaznego sierpa i 1 żelazna motyka. Wypełniska obiektów były w większości niejednolite, plamiste, w kilku z nich zaobserwowano występowanie drobnej polepy i węgla drzewnych oraz pojedynczych kamieni. Wielkość i miąższość ich była mocno zróżnicowana, od małych dołków posłupowych, do dużych dochodzących do około 5 metrów długości półziemianek; w większości obiekty były płytkie, od 4 do 74 cm. Wstępnie materiał ten datowany jest na okres wpływów rzymskich i okres wczesnego średniowiecza.

Srogów Górny stanowisko nr 20 AZP 112-77/146, badania prowadzone w listopadzie 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji konserwatorskiej widnieje, jako osada z okresu

rzymskiego. Stanowisko odkryte zostało w 2017 roku, w trakcie odhumusowania trasy gazociągu pod nadzorem archeologicznym; odkryto zarysy czterech obiektów wziemnych o wypełniku wskazującym na pradziejowe pochodzenie. Badania miały charakter interwencyjny i objęły teren o powierzchni 3,75 ara. W toku badań wydzielono i zadokumentowano sześć obiektów archeologicznych; pięć z nich były to jamy, jeden zaś to dołek posłupowy. Pozyskano łącznie sześć fragmentów naczyń glinianych. Jamy i ślady po nich w części były mocno zdegradowane, zarejestrowano głównie ich spągi. Głębokość obiektów mieściła się w przedziale od 5 do 42 cm. Obiekty posiadały jednolite wypełniki, barwy brunatno szarej, w kilku z nich zaobserwowano występowanie drobnej polepy i węgla drzewnych oraz pojedynczych kamieni.

Falejówka stanowisko nr 15 AZP 112-78/25, badania prowadzone w listopadzie 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko widnieje w ewidencji, jako punkt osadniczy z neolitu, późnego okresu rzymskiego i z okresu nowożytnego. Badaniami objęto powierzchnię około 30 m². W trakcie badań zadokumentowano jeden obiekt archeologiczny. Ze względu na liniowy charakter inwestycji przebadano archeologicznie jedynie fragment stanowiska. Podczas prac nie odkryto ruchomego materiału zabytkowego, natomiast natrafiono na jedną jamę, której wypełnik miał charakter pradziejowy. Przy szeroko płaszczyznowych badaniach wykopaliskowych wyniki mogą być bardziej owocne.

Falejówka stanowisko nr 24 AZP 112-78/34, badania prowadzone w listopadzie 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko w ewidencji widnieje, jako punkt osadniczy z przełomu średniowiecza oraz okresu nowożytnego. Badaniami objęto teren o powierzchni 4,5 ara; obszar badanego stanowiska charakteryzuje się glebami brunatnymi powstałymi na glinach zwałowych oraz piaskach i piaskowcach. W wyniku badań nie zaobserwowano obiektów i nawarstwień archeologicznych, ani nie pozyskano ruchomego materiału zabytkowego, na podstawie którego można byłoby określić chronologię stanowiska. Nie wyklucza to jednak pradziejowego osadnictwa na tym terenie; ślady pozostawione przez człowieka mogą znajdować się w innej części stanowiska.

Falejówka stanowisko nr 27 AZP 112-78/37, badania prowadzone w listopadzie 2017 roku, w związku z budową gazociągu DN 700 Hermanowice – Strachocina. Stanowisko zewidencjonowane zostało jako ślad osadnictwa z okresu rzymskiego oraz z okresu średniowiecza. Badaniami objęto teren o powierzchni 2,25 ara. Obszar badanego stanowiska charakteryzuje się glebami brunatnymi powstałymi na glinach zwałowych oraz

piaskach i piaskowcach. W wyniku badań nie zaobserwowano obiektów i nawarstwień archeologicznych, ani nie pozyskano ruchomego materiału zabytkowego, na podstawie którego można byłoby określić chronologię stanowiska. Nie wyklucza to jednak pradziejowego osadnictwa na tym terenie; ślady pozostawione przez człowieka mogą znajdować się w innej części stanowiska.

Wzgórze Czerteż. Działania zespołu badawczego Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2017 i 2018 roku. Zewidencjonowano pozycję długiego esowatego okopu oraz dodatkowe trzy fragmenty okopów przebiegających pomiędzy drogą z Jasiela a szczytem wzniesienia. Przebieg pozycji jest nieregularny, w swoim kształcie łukowaty. Początkowo rysuje się na osi północny zachód – południowy wschód, żeby dalej zakręcić w kierunku południowym. W kilku miejscach okop jest zasypyany. Znacznie lepiej zachowała się część północno-zachodnia, gdzie widoczne są mniejsze konstrukcje, czytelny jest tu podział na sekcje. Najgorzej zachowana jest część centralna, a w części południowej okop jest stosunkowo dobrze widoczny. W tej okolicy znajduje się kopiec kamienny, zlokalizowany na obszarze satorzawia bukowego. Widoczne są także niewielkie kopce ziemne, mocno jednak zdegradowane. Przypomina ta w całości małe polowe cmentarze wojenne. Miejsce to powinno zostać w przyszłości przebadane przy użyciu georadaru, a następnie zweryfikowane metodami wykopaliskowymi. Poniżej szczytu Czerteż znajduje się kolejny duży odcinek tranzei; jest dość dobrze zachowany. Ale nie udało się zadokumentować pełnego przebiegu jego struktury. Za linią okopów, przy granicy Państwa znajduje się kilkanaście małych dołków strzeleckich oraz jeden kopiec kamienny. natrafiono tu także na trzy ziemianki; każda z nich posiadała dobrze zaznaczone wejście. Dwie struktury, zlokalizowane w części wschodniej posiadały bardziej kwadratowy kształt, a jedna największa prostokątny. Prowadził do niej długi rów dobiegowy. Struktury te najprawdopodobniej zostały wykonane pośpiesznie podczas odwrotu Armii Austro-Węgierskiej po nieudanej ofensywie, której celem miało być oswobodzenie Przemyśla w 1915 roku.

Pakoszówka stanowisko nr 33 AZP 112-77. Odkryte zostało w 2015 roku, jest to nekropolia kultury przeworskiej, w strefie karpackiej. Znajduje się w południowej części Pogórza Dynowskiego, w odległości kilkuset metrów od osady. Stanowisko położone jest na zboczach góry Wroczeń. Cmentarzysko pochodzi z czasów wpływów rzymskich. Natrafiono na 10 pochówków, w większości mężczyzn, bogato wyposażonych. Znaleźiska to broń, przedmioty codziennego użytku i biżuteria. Cmentarzysko związane jest przypuszczalnie z migracją Wandalów w czasie wojen markomańskich (II wiek n.e.), czyli

konfliktu zbrojnego między Cesarstwem Rzymskim a plemionami germańskimi. Prawdopodobnie cmentarzysko związane było z jedną z dwóch pobliskich osad. Pierwsza mieściła się w okolicy dzisiejszego Srogowa Górnego, druga w rejonie wsi Pakoszówka. Dzisiaj trudno wskazać do której osady cmentarzysko należało. Obecność mieczy na cmentarzysku świadczy o kontaktach pomiędzy Wandalami a Cesarstwem Rzymskim. Badania archeologiczne prowadzone na przestrzeni od lipca do września 2018 roku, na cmentarzysku ciałopalnym kultury przeworskiej. W toku prac przebadano powierzchnię 200,5 m² stanowiska w obrębie pięciu wykopów. Prace miały na celu określić granice cmentarzyska od strony N, E i S. W trakcie badań nie natrafiono na dalsze pochówki, jedynie w warstwie humusu i pogłębia zalegały nieliczne fragmenty ceramiki z różnych okresów czasowych, zabytki kamienne oraz pojedyncze, drobne przedmioty żelazne. W wykopach natrafiono na pojedyncze fragmenty ceramiki, z których część jest datowanych na okres wpływów rzymskich, ale niektóre mają niewątpliwie wcześniejszą i późniejszą chronologię. Natrafiono też na zabytek krzemienny, który wstępnie można wiązać z neolitem lub wczesną epoką żelaza. Trudno określić chronologię gwoździowatych przedmiotów żelaznych.

Niebieszczany stanowisko nr 4 AZP 114-78/108; badania prowadzone w maju 2018 roku w związku z budową sieci oświetlenia drogowego. Stanowisko obejmuje relikty dworu obronnego, datowane jest na XV-XVII wiek. Badania skoncentrowały się na wschodnim boku płaskiego nasypu, na którym w dawnych czasach posadowiony był dwór obronny otoczony fosą. W toku badań wykonano wykop długości 55 m i szerokości od 1m do 0,3 m, pokrywający się swym przebiegiem z linią ułożenia kabli. Eksplorację ograniczono do 0,5 m głębokości. Uwidoczniono stratyografię na profilach. Warstwę pierwszą tworzyła darń i ciemnobrązowy humus (warstwa ta dochodziła maksymalnie do 10 cm głębokości); poniżej zalegała druga warstwa – ciemnobrązowy nasyp współczesny z fragmentami cegieł, żwirową podsypką drogi asfaltowej i przedmiotami współczesnymi (warstwa ta sięgała do głębokości 30-50 cm). Od 16 metra (mierząc od południa) pojawił się także strop warstwy trzeciej – jasnobrązowa, plamista warstwa z fragmentami cegieł. Zaobserwowano skupisko kamieni, fragmentów cegieł i zaprawy.

Niebieszczany działka ew. nr 3806, poszukiwania zabytków archeologicznych przy użyciu wykrywacza metali, prowadzone w marcu 2019 roku. Poszukiwania przeprowadzono w związku z odkryciem na tym terenie wczesnośredniowiecznej, brązowej głowicy buławy gwiazdzistej, datowanej na XII-XIII w. Odkrycia dokonała w 2016 roku przypadkowa osoba podczas zbierania grzybów. Celem przeprowadzonych

badania poszukiwawczych było pozyskanie wszystkich zalegających płytko (do 30 cm) zabytków i zweryfikowanie miejsca odkrycia zabytku, jako potencjalnego stanowiska archeologicznego. Przeszukano obszar około 3 ha między widłami dwóch potoków. Natrafiono na liczne ślady działań wojskowych w trakcie II wojny światowej (łuski, odłamki) oraz na cztery zabytki o wcześniejszej chronologii: żelazny grot włóczni (chronologicznie tożsamy z buławą), żelazna podkowa (z okresu późnego średniowiecza), żelazna podkówka do buta (nowożytna) oraz sztabka okucia (o niesprecyzowanej chronologii). Przeprowadzone badania poszukiwawcze wskazują, że odkryta buława jest znaleziskiem luźnym.

f. Rejestr zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Dla województwa podkarpackiego jest nim Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków, mający swą siedzibę w Przemyślu, dysponujący delegaturami w Krośnie, Rzeszowie i Tarnobrzegu. Odpowiednim terytorialnie dla gminy Sanok jest Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków – Delegatura w Krośnie. Wpis do rejestru odbywa się na mocy decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub posiadacza wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. W tym samym trybie do rejestru wpisuje się zabytki ruchome, a także otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

Rejestr zabytków nieruchomych.

Bykowce – zespół dworsko-parkowy: dwór i park; *A-964 z 22.11.1993.*

Czerzeż – zespół cerkiewny: cerkiew greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego i dzwonnica oraz starodrzew; *A-159 z 08.05.1968.*

Dobra – kościół filialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (d. cerkiew); *A-195 z 27.03.1990.* W zespole dzwonnica bramna; *A-113 z 26.08.1968.*

Dobra, przysiółek Ratnówka – kapliczka przydrożna Matki Bożej, na działce nr 457; A-1390 z 29.02.2016.

Falejówka – zespół dworsko-parkowy: dwór oraz park; A-1255 z 18.08.1993.

Hłomcza – zespół cerkiewny: greckokatolicka cerkiew parafialna pw. Soboru Bogurodzicy; A-222 z 12.11.1990. W zespole dzwonnica oraz kamienny mur ogrodzeniowy z bramką; A-1467 z 09.05.2017.

Jurowce – kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła (d. cerkiew pw. św. Jerzego); A-1165 z 13.05.1996.

Jurowce – zespół dworsko-parkowy: dwór, stajnia i spichlerz (gumno); wokół dworu jest park; A-122 z 09.09.1988.

Kostarowce – kościół filialny pw. Narodzenia NMP (d. łemkowsko-bojkowska cerkiew pw. św. Szymona Słupnika); A-1323 z 13.05.1996.

Kostarowce – zespół dworsko-parkowy: spichlerz oraz park z 3 stawami; A-314 z 28.08.1994.

Lalin – kościół filialny pw. św. Jerzego (d. cerkiew); A-1482 z 02.10.1995.

Łodzina – kościół filialny pw. Narodzenia NMP (d. cerkiew) obok d. cmentarz przycerkiewny z nagrobkami; A-1288 z 26.03.1996.

Markowce – zespół dworsko-parkowy: dwór, budynki gospodarcze i park; A-1057 z 05.07.1984.

Międybrodzie – kościół filialny pw. św. Trójcy (d. cerkiew), obok dzwonnica; A-227 z 23.11.1990.

Mrzygłód – zespół kościelny: kościół parafialny pw. Rozesłania Apostołów, wokół ogrodzenie z dzwonnica i 4 kapliczkami; A-1300 z 27.11.1952.

Mrzygłód – nr 102, dom; A-283 z 25.06.1960.

Mrzygłód – nr 103, dom; A-284 z 25.06.1960.

Mrzygłód – nr 104, dom; A-282 z 24.06.1960.

Niebieszczany – kościół parafialny pw. św. Mikołaja Bpa; A-361 z 04.06.2009.

Niebieszczany – park dworski z kamienną piwnicą dworską; A-309 z 02.04.1994.

Pisarowce – zespół pałacowo-parkowy: pałac i park; A-1256 z 31.08.1994.

Raczkowa – kapliczka przydrożna w sąsiedztwie domu nr 40; A-1226 z 24.02.2014.

Strachocina – park dworski; A-310 z 16.05.1994.

Trepcza – zespół cerkiewny: cerkiew pw. Zaśnięcia MB oraz ogrodzenie z bramką; A-325 z 25.10.1994.

Tyrawa Solna – kościół filialny pw. śś. Piotra i Pawła (d. cerkiew pw. św. Jana Chrzciciela); *A-1299 z 04.11.1992.*

Wujskie – zespół kościelny: kościół parafialny pw. śś. Kosmy i Damiana oraz dzwonnica; *A-10 z 20.08.1999.*

Załuż – zespół dworsko-parkowy: dwór z parkiem; *A-44 z 04.07.1984.*

Rejestr zabytków ruchomych.

Czerzeź – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza cerkwi greckokatolickiej; *B-318 z 27.11.2009.*

Dobra – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-107 z 09.08.2004.*

Hłomcza – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza cerkwi greckokatolickiej; *B-407 z 13.04.2011.*

Kostarowce – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-782 z 05.07.2016.*

Lalin – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-70 z 09.01.2003.*

Międzybrodzie – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-443 z 02.08.2011.*

Mrzygłód – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego; *B-373 z 28.12.2010.*

Niebieszczany – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego; *B-472 z 04.07.1998.*

Tyrawa Solna – wyposażenie ruchome wraz z dekoracją malarską wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej; *B-46 z 13.12.2001.*

Wujskie – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego; *B-327 z 16.02.2010.*

Rejestr zabytków archeologicznych.

Międzybrodzie – punkt osadniczy; *A-83 z 03.09.1992.*

Srogów Górny – osada i punkt osadniczy; *A-82 z 17.02.1993.*

Trepcza – grodzisko; *A-406 z 11.12.1968.*

Trepcza – grodzisko; *A-474 z 14.07.1969.*

Trepcza – cmentarzysko kurhanowe; *A-475 z 14.07.1969.*

Trepcza – punkt osadniczy; A-83 z 02.03.1993.

Tyrawa Solna – grodzisko; C-45 z 14.07.1969.

Załuż – osada, ślad osadnictwa i grób ciałopalny; A-646 z 13.03.1971.

7. Ocena zasobu zabytkowego. Analiza szans i zagrożeń.

Mocne strony:

- Wartościowy zasób cerkiewnej architektury drewnianej, której wartość podnosi w dużej mierze zachowany wystrój.
- Drewniane cerkwie znajdują się na Szlaku Architektury Drewnianej – marki o dużej rozpoznawalności.
- Zróżnicowany zasób architektury sakralnej.
- Duże walory krajobrazowe miejscowości położonych wzdłuż doliny Sanu.
- Duży zasób cennych stanowisk archeologicznych.
- Wyróżniający Gminę zasób architektury militarnej – Linia Mołotowa.
- Stosunkowo dobry stan zachowania najważniejszych zabytkowych obiektów.
- Dobry dojazd do Gminy, dobre skomunikowanie z resztą województwa.
- Sąsiedztwo Sanoka – jako miejsca ściągającego turystów, zaplecza turystycznego, bazy wypadowej.
- Na terenie Gminy znajduje się Sanktuarium św. Andrzeja Boboli – miejsce ruchu pielgrzymkowego.

- Miejscowości związane z życiem błogosławionego biskupa Jozafata Kocyłowskiego (Pakoszówka, Lalin).
- Prowadzenie zorientowanej na turystę strony internetowej Gminy; w podawanej treści nie zamkniętej wyłącznie na Gminie.
- Wprowadzenie zewnętrznej informacji turystycznej (tablice w miejscowościach).
- Rozwijająca się baza noclegowa i turystyczna.
- Istnienie imprezy o charakterze międzynarodowym – Międzynarodowy Bieszczadzki Wyciąg Górski Załuż – promocja Gminy.
- Rzeka San jako miejsce turystyki wodnej.

Słabe strony:

- W większości przypadków brak możliwości zwiedzania wewnątrz zabytkowych cerkwi i kościołów.
- Zaniedbany stan większości zespołów dworsko-parkowych.
- Niedostatecznie rozwinięta zewnętrzna informacja turystyczna (tablice informacyjne, nośniki danych, oznakowanie zabytkowych, ciekawych obiektów) szczególnie tych nie znajdujących się na wyznaczonych szlakach.
- Brak skutecznej ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego ze względu na brak stosownych zapisów w *Studium uwarunkowań...*
- Brak wystarczających nakładów na ochronę zabytków i prace konserwatorskie przy obiektach zabytkowych oraz na kulturę i dziedzictwo narodowe.
- Średnia promocja walorów kulturowych i turystycznych.
- Słabe skomunikowanie pomiędzy miejscowościami gminy po obu stronach Sanu.
- Niejednorodność obszarowa – wyraźnie wyodrębnione części Gminy: wschodnia, południowa, północna.
- Brak systemowej ochrony zabytków w działaniu Gminy w formie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie.

Szanse – czynniki pozytywnego oddziaływania na środowisko kulturowe:

- Bogaty zasób cennej drewnianej architektury cerkiewnej, unikatowy zasób architektury militarnej.
- Atrakcyjne ukształtowanie terenu.

- Możliwość finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki UE i in.
- Korzystne warunki dla rozwoju turystyki z wszechstronnym wykorzystaniem zasobu i wartości dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego i naturalnego.
- Rozwój turystyki ukierunkowanej (rowerowej, wodnej).
- Korzystne warunki dla rozwoju turystyki rowerowej, agroturystyki z wszechstronnym wykorzystaniem zasobu i wartości dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego i naturalnego.
- Stopniowa poprawa stanu substancji zabytkowej.
- Współpraca z Sanokiem oraz sąsiednimi gminami przy opracowywaniu kompleksowych ofert turystycznych.

Zagrożenia – czynniki negatywnego oddziaływania na środowisko kulturowe:

- Budowa obwodnicy Sanoka nie połączona z umiejętną próbą zatrzymania turysty w regionie może skutkować zmniejszeniem się liczby odwiedzających miasto jak i region.
- Sąsiedztwo Sanoka, w dużym stopniu przyciągającego ruch turystyczny.
- Zmniejszenie dotacji na konserwacje zabytków.
- Postępujące niszczenie niezagospodarowanych zabytków (zespoły dworskie, schrony Linii Mołotowa).
- Postępująca degradacja zabytkowego, drewnianego budownictwa regionu.
- Nieumiejętne prace remontowe często niszczące zabytki.

8. Założenia programowe.

Wymienione w tym rozdziale zadania są działaniami, których realizacja przewidziana jest na okres wieloletni. Możliwość ich realizacji zależy od możliwości i środków wygospodarowanych przez Gminę.

Należy w tym miejscu przedstawić efekty realizacji założeń nakreślonych w poprzednio obowiązującym Programie. Gmina sporządziła sprawozdanie z realizacji Gminnego Programu Ochrony nad Zabytkami Gminy Sanok za okres od 2015 do grudnia 2016.

W okresie objętym sprawozdaniem realizowano prace remontowe i konserwatorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków:

Cerkiew w Hłomczy:

- Wymiana istniejącej stolarki okiennej zewnętrznej konstrukcji drewnianej, powtarzającej kształt, wielkość i podziały stolarki istniejącej.
- Remont okien witrażowych konstrukcji stalowej, wymiana kolorowego przeszklenia oraz wykonanie nowych skrzydeł wewnętrznych w konstrukcji drewnianej wszystkich okien, powtarzającej kształt skrzydeł zewnętrznych w budynku cerkwi.

- Wymiana oraz modernizacja wewnętrznej instalacji elektrycznej oraz nagłaśniającej w cerkwi.

Kościół w Niebieszczanach:

- Remont cokołu kamienia, wykonanie odwodnienia i zabezpieczenia przeciwwilgociowego budynku kościoła.
- Wykonanie prac remontowych przy tynkach wewnętrznych w kościele.

Cerkiew w Jurowcach:

- Wymiana pokrycia dachu z remontem więźby i obróbkami blacharskimi.

Park w Kostarowcach:

- Inwentaryzacja drzewostanu i projekt rewitalizacji parku.

Dawny dwór Rylskich w Pisarowcach:

- Prace remontowo-konserwatorskie polegające na zabezpieczeniu przeciwwilgociowym budynku, wymianie stolarki i ślusarki w poziomie piwnic, remont wejścia głównego z wymianą drzwi głównych.

Cerkiew w Międzybrodziu:

- Prace konserwatorskie przy ikonostasie.

Kościół w Mrzygłodzie:

- Przeprowadzenie prac przy chórze muzycznym.

Za kolejne dwa lata, tj. 2017-2018, Gmina nie sporządziła sprawozdania z realizacji założeń programowych. Jednakże należy zaznaczyć, że prace przy wyżej wymienionych zabytkach były kontynuowane. Rozpoczęto ponadto prace przy ikonostasie w dawnej cerkwi w Dobrej.

Poniżej przedstawia się zaktualizowane założenia programowe oraz potrzeby konserwatorskie.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Istniejące *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Sanok* uchwalone w 1998 r. oraz wielokrotnie już zmieniane opracowane zostało bez dokładnego rozpoznania wartości kulturowych, co przełożyło się na niedostateczną ochronę dziedzictwa kulturowego gminy w zapisach *Studium*. Tematykę szeroko pojętego

dziedzictwa kulturowego, rozpoznania jego zasobu, a także wskazania jego ochrony zawiera studium wartości kulturowych, którego gmina nie posiada. Analiza *Studium uwarunkowań* wskazała na wiele braków m.in. tak istotnych jak strefy ochrony konserwatorskiej. W związku z powyższym postuluje się:

- opracowanie *Studium wartości kulturowych Gminy Sanok*.
- aktualizację *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Sanok*, które uwzględni zapisy zawarte w *Studium wartości kulturowych* i w niniejszym Gminnym Programie.

Gmina Sanok winna uwzględniać w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego gminy dziedzictwo kulturowe, a w szczególności:

- obiekty zabytkowe - zarówno wpisane do rejestru zabytków jak i wszystkie obiekty zabytkowe ujęte w zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków,
- zapisy dotyczące ochrony zabytków zawartych w niniejszym *Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Sanok*.

Ważnym zadaniem jest przeprowadzenie rewaloryzacji zdegradowanych założeń dworsko-parkowych w Pakoszówce, Jurowcach i Markowcach. Gmina winna przy tym wspierać nowego właściciela założenia w Jurowcach, który rozpoczął i stara się kontynuować prowadzenie prac.

Niektóre obiekty z terenu gminy wymagają wykonania prac w celu prawidłowego zagospodarowania otoczenia zabytkowych obiektów (wszelkie prace w otoczeniu obiektów zabytkowych należy wykonać w porozumieniu z WUOZ Delegatura w Krośnie), np. zachowania ekspozycji szczególnie cennych panoram i ekspozycji zespołów rezydencjonalnych w Pisarowcach, Załużu; cerkwi w Czerteżu, Dobrej, Lalinie, Hłomczy, Międzybrodziu, Tyrawy Solnej.

Zagospodarowania i przeprowadzenia kapitalnego remontu wymaga dwór w Falejówce.

Kontynuacji prowadzonych prac wymaga dwór w Pisarowcach; konieczne jest również przeprowadzenie prac pielęgnacyjnych w parku.

Obligatoryjnym zadaniem gminy jest prowadzenie bieżących prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkowych obiektach będących w posiadaniu gminy.

Gmina winna wspierać działania zmierzające do powstrzymania procesu niszczenia oraz działań ratunkowych w stosunku do obiektów zabytkowych o dużych walorach

architektonicznych lub historycznych, nie będących własnością Gminy, korzystając z możliwości dofinansowania prac przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Słusznym jest również postulat dotyczący utworzenia Związku Gmin Linii Mołotowa (na wzór Związku Gmin Fortecznych) mającego na celu remont i zagospodarowanie zabytkowych obiektów wchodzących w skład Linii Mołotowa.

Ważnym jest zidentyfikowanie w terenie oraz podejmowanie działań mających na celu zagospodarowanie miejsc po nieistniejących cerkwiach w Bykowcach, Prusieku, Stróżach Wielkich, będących jednocześnie dawnymi miejscami pochówków.

Kluczowym dla właściwej ochrony obiektów zabytków jest postulat dotyczący podjęcia przez gminę inicjatyw zmierzających do wpisania do rejestru zabytków obiektów posiadających wartości architektoniczne, historyczne lub artystyczne, które dotychczas nie figurują w rejestrze. Dotyczy to m.in. następujących obiektów:

- Kościół w Lisznej.
- Zespół kościelny w Strachocinie.
- Schrony Linii Mołotowa.
- Dwór w Sanoczku.

Gmina Sanok winna rozważyć możliwość utworzenia Gminnego Funduszu Odnowy Zabytków, który dofinansowywałby prace konserwatorskie podejmowane przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością gminy. Sugeruje się dofinansowywanie (refundowanie) kosztów tylko tych prac, które zyskają akceptację WUOZ Delegatura w Krośnie.

Równie ważne jest wspieranie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkowych kapliczkach kubaturowych. Należy zwracać uwagę w trakcie wykonywania remontów zabytkowych kapliczek na zachowanie lub przywracanie ich pierwotnej, tradycyjnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego, wystroju i detalu architektonicznego itp. – pomocne mogą być fotografie archiwalne ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatury w Krośnie.

Odrębny postulat tyczy się prowadzenia gminnej ewidencji zabytków.

Jednym z najważniejszych zadań gminy dotyczących zabytków nieruchomych jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których

ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchomości, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Sanok utworzyła gminną ewidencję zabytków; powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ewidencji włącza się wartościowe obiekty dotychczas niezewidencjonowane, natomiast obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji.

b. Zabytki ruchome.

Gmina winna podjąć działania zmierzające do objęcia ochroną polegającą na wpisie do rejestru zabytków ruchomych najcenniejszych nagrobków znajdujących się na cmentarzach na terenie gminy.

Wsparcia wymagają prowadzone prace konserwatorskie przy wystroju i wyposażeniu świątyń, w miarę potrzeb i możliwości. Również prace konserwatorskie przy zabytkowych kapliczkach wymagają takiegoż wsparcia. Zwracać należy uwagę w trakcie wykonywania remontów zabytkowych kapliczek na zachowanie lub przywracanie ich pierwotnej, tradycyjnej bryły, formy, stylu, materiałów, pokrycia dachowego, wystroju i detalu architektonicznego itp.

Gmina winna stanowić pomoc doradczą w kwestii planowanych prac, a także częstych i niepotrzebnych zmian w wystroju świątyń zabytkowych.

Ważnym zadaniem Gminy, tak jak w przypadku zabytków nieruchomości, jest podjęcie inicjatyw zmierzających do wpisania do rejestru zabytków wartościowych

obiektów dotychczas w rejestrze nieujętych. Zapis ten odnosi się zarówno do wyposażenia cerkwi i kościołów, jak i najcenniejszych przykładów nagrobków oraz kapliczek.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi gminy Sanok winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami. W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych w latach 80 XX w. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenie powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchni na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych Gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział Gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu Gminy.

Na terenie gminy prowadzone są od kilku lat regularne badania pradziejowego osadnictwa z okresu rzymskiego, prowadzone przez pracowników naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Program ten warty jest i wymaga wsparcia ze strony Gminy, zaś teren objęty programem wymaga utworzenia ochrony strefowej.

Należy tutaj podkreślić, że zagadnienia związane z pradziejami oraz historią gminy nie zostały dotychczas kompleksowo opracowane. Gmina nie posiada studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z dziedzictwem kulturowym. Gdzie można znaleźć precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiają poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu Gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki Gminy związanej z ochroną stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Podkreślić tutaj należy, iż zapisy dotyczące stanowisk archeologicznych w funkcjonującym studium potraktowane zostały bardzo pobieżnie i wymagają zmian i uzupełnień. W dokumencie tym przedstawiono stan archeologicznego dziedzictwa na rok 1996, wyróżniono wówczas 262 stanowiska archeologiczne. Jednakże po roku tym zrealizowane zostały kolejne archeologiczne badania powierzchniowe. Obecnie liczba stanowisk archeologicznych na terenie gminy wynosi 615. Studium wymaga w tym względzie aktualizacji. Ponadto brak jest tam przejrzystych zapisów dotyczących ochrony stanowisk archeologicznych. Konieczne jest tutaj sformułowanie zapisów o bezwzględnej potrzebie zachowania i ochrony obiektów najcenniejszych i posiadających własną formę terenową tj. grodziska, kurhany a także o nakazie prowadzenia badań archeologicznych w przypadku realizacji jakichkolwiek inwestycji w obszarze stanowisk archeologicznych. Dodatkowo nie wszystkie stanowiska archeologiczne oznaczono na załącznikach graficznych do studium, wymaga to stosownego uzupełnienia

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów

zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony relikwów archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu. Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Najcenniejsze stanowiska archeologiczne z terenu gminy Sanok wymienione zostały w niniejszym opracowaniu przy okazji opisu zasobu dziedzictwa archeologicznego gminy.

Dodatkowo odpowiednia adnotacja o szczególnej wartości stanowiska została również umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami.

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych należy realizować wyprzedzającą daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Sytuacją taką mamy do czynienia np. w Pakoszówce na stanowiskach nr: 8 AZP 112-77/90, 10 AZP 112-77/92, 11 AZP 112-77/93, 12 AZP 112-77/94, 13 AZP 112-77/95, 14 AZP 112-77/96 – obiekty te łączy wspólne datowanie na okres rzymski. Również z tą epoką mamy do czynienia w przypadku blisko położonych względem siebie stanowisk nr 1 AZP 112-77/83 oraz 22 AZP 112-77/104 w Pakoszówce i nr 1-2 AZP 112-77/133 oraz 3 AZP 112-77/134 w Srogowie Górnym. Zwarty kompleks stanowisk archeologicznych datowanych na okres rzymski wystąpił w miejscowości Kostarowce zaliczyć do niego można następujące obiekty: 19 AZP 112-77/115, 22 AZP 112-77/116, 23 AZP 112-77/117, 24 AZP 112-77/118, 30 AZP 112-77/124, 31 AZP 112-77/125, 32 AZP 112-77/126, 34 AZP 112-77/128, 35 AZP 112-77/129, 36 AZP 112-77/130, 37 AZP 112-77/131. Z epoką brązu i okresem halsztackim związane są stanowiska nr 8 AZP 112-79/8, 12 AZP 112-79/12, 13 AZP 112-79/13, 14 AZP 112-79/14, 29 AZP 112-79/29 w Tyrawie Solnej. Na okres wczesnego średniowiecza datowany został kompleks znanych stanowisk archeologicznych (grodziska, cmentarzysko, osada) w Trepczy, są to stan. 1 AZP 112-78/85, 2 AZP 112-78/84, 3 AZP 112-78/86, 25 AZP 112-78/110. Również na wczesne średniowiecze datowano położone blisko siebie stanowiska nr: 4 AZP 114-79/62, 5 AZP 114-79/63, 6 AZP 114-79/64 w Załużu. Mając to na uwadze należy ustanowić strefy obserwacji archeologicznej (w studium oraz mpzp), gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym.

Całkowity zakaz zabudowy powinien obowiązywać w obrębie i otoczeniu stanowisk archeologicznych (wyznaczonym w dokumentach planistycznych)

posiadających własną formę terenową tj. Trepcza stan. 1 AZP 112-78/85, stan. 2 AZP 112-78/84, stan. 3 AZP 112-78/86, Tyrawa Solna stan. 1 AZP 112-79/1.

Szczególną ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy gminy odpowiedzialni za wydawanie decyzji o warunkach zabudowy bądź lokalizacji inwestycji celu publicznego bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych, (co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki np. szersze rozpoznanie osadnictwa neolitycznego, osadnictwa z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza a także osadnictwa celtyckiego.

Z terenu gminy Sanok, ze względu na bardzo wysoką wartość poznawczą oraz własną formę terenową, zostały wpisane do rejestru zabytków następujące stanowiska archeologiczne: Międzybrodzie stan. 5 AZP 112-78/91 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-83 w dniu 3.09.1992 r., Srogów Górny stan. 17 AZP 112-78/48 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-82 w dniu 17.02.1993 r., Trepcza stan. 1 AZP 112-78/85 wpisane do rejestru zabytków pod nr A-406 w dniu 11.12.1968 r., Trepcza stan. 2 AZP 112-78/84 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-474 w dniu 14.07.1969 r., Trepcza stan. 3 AZP 112-78/86 wpisane do rejestru pod nr A-475 w dniu 14.07.1969 r., Trepcza stan. 24 AZP 112-78/73 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-83 w dniu 2.03.1993 r., Tyrawa Solna stan. 1 AZP 112-79/1 wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr C-45 w dniu 14.07.1969 r., Załuż stan. 1 AZP 114-79/59 wpisane do rejestru zabytków pod nr A-646 w dniu 13.03.1971 r.

Dodatkowo, na chwilę obecną, do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą, zakwalifikować można stanowisko archeologiczne nr 1 w Hłomczy AZP 112-79/80.

Z uwagi na odkryte u podnóży góry Wroczeń unikatowe cmentarzysko w Pakoszówce st. nr 33, należy rozważyć utworzenie strefy ochronnej dla całej góry Wroczeń.

W przypadku pozostałych cennych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość i konieczność zachowania „in situ” mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów, do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Opracowanie i uchwalenie przez gminę *Studium wartości kulturowych Gminy Sanok.*

Dokładna identyfikacja miejsc po nieistniejących cerkwiach w Bykowcach, Prusieku, Stróżach Wielkich.

Wspieranie inicjatyw zmierzających do upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy np. w postaci publikacji przewodnikowych, popularnonaukowych i albumowych.

Opracowanie szczegółowej mapy turystycznej gminy z dokładnym oznaczeniem i opisaniem najważniejszych zabytków, tras turystycznych oraz umieszczenie jej na stronie internetowej gminy (istniejące na stronie internetowej mapy są dobre dla celów podglądowych, ale np. symbol cerkwi w Czerteżu lokalizuje tą cerkiew na granicy Trepczy).

Intensywna promocja zasobu dziedzictwa kulturowego Gminy.

Niezmiernie ważne było by nawiązanie współpracy z administratorami świątyń w celu ich udostępnienia zwiedzającym – np. w sezonie „letnim” jeden dzień w tygodniu (sobota/niedziela) w określonych godzinach. We współpracy z właściwym Urzędem Pracy przeszkolenie osób bezrobotnych do oprowadzania po tych obiektach.

Nawiązywanie współpracy z sąsiednimi gminami i próba inicjowania działań o charakterze ponad gminnym, np.:

- tworzenia regionalnych szlaków tematycznych, tras rowerowych, jednolitych informacji przestrzennych o zabytkach;
 - Aureola Sanoka – śladami cerkwi i cerkwisk wokół Sanoka (Wujskie – Bykowce – Stróże – Prusiek – Sanoczek – Czerteż – Kostarowce – Pakoszówka – Lalin – Grabówka – Końskie – Mrzygłód - Tyrawa Solna – Siemuszowa – Hołuczów – Tyrawa Wołoska – Wujskie),
 - Szlak Linii Mołotowa – ewentualnie nawiązanie współpracy z Bieszczadzkiem Towarzystwem Cyklistów w celu rewitalizacji oznakowania szlaku Linii Mołotowa oraz jego rozbudowy o tablice informacyjne.
- zapewnienie oznakowania stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz zainstalowanie tablic informacyjnych przy nich.
- tworzenie szlaków lub ścieżek edukacyjnych związanych z archeologią.

Zorganizowanie konkursów o zabytkach w szkołach podległych Gminie.

Zainteresowanie szkół ideą adopcji zabytku.

Dokumentacja i popularyzacja historii gminy poprzez prezentację historycznych cmentarzy i cerkwisk, np.: wykonanie na zabytkowych cmentarzach i cerkwiskach ujednoliconych tablic informacyjnych, zawierających ich krótką historię, prezentację najciekawszych nagrobków.

Opracowanie map, przewodników po Gminie Sanok ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego i różnego rodzaju tras turystycznych. Należy zwrócić uwagę na precyzyjną lokalizację obiektów wskazywanych na mapie.

Wzbogacenie i urozmaicenie podstrony internetowej – Wirtualny spacer po Gminie, która jest ciekawa, ale zwiera ograniczony zasób informacji o zabytkach.

Ścisła współpraca z Centrum Informacji Turystycznej w Sanoku w celu promocji dziedzictwa kulturowego Gminy.

9. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.

Instrumentami wdrażania *Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Sanok* dysponują wszystkie podmioty zobowiązane do działań zapisanych w *Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*.

Władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym:

- finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć – możliwość ujmowania w rocznych budżetach środków finansowych na zagadnienia związane z ochroną zabytków,
- sporządzanie i aktualizowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych, gospodarczych i politycznych, stymulowanie powstawania zrzeszeń publiczno-prywatnych,

informowanie środowisk, opinii publicznej, władz państwowych itp.,

- stymulowanie działań właścicieli obiektów zabytkowych do ich utrzymywania w należytym stanie,
- promowanie pozytywnych działań w ochronie zabytków np. przez fundowanie nagród, nagłaśnianie przez media, przyznawanie dyplomów itp.

Zakłada się, że zadania określone w *Programie* będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz samorządowych z WKZ oraz z: właścicielami i posiadaczami obiektów, diecezjami, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi;

2. Działania własne władz samorządowych:

- a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powoływanie parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które winny być objęte ochroną;
- b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
- c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych,
- d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.

3. działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

Zgodnie z *Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* burmistrz ma obowiązek sporządzenia co 2 lata sprawozdania z realizacji programu, które przedstawia radzie gminy. Postuluje się, by sprawozdania te przekazywane były do wiadomości Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatury w Krośnie oraz do Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Rzeszowie.

10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Zakłada się, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w *Gminnym programie*, będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji lub w zasięgu władz samorządowych, jak również inne źródła (rządowe, prywatne, itp.)

Podstawowymi źródłami finansowania są:

- finanse publiczne:
 - krajowe (budżet państwa, budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, fundusze celowe)
 - zagraniczne (środki Unii Europejskiej i inne środki pomocowe)
- finanse prywatne (osób fizycznych i prawnych, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.)

Zgodnie z *Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega m.in. na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, a także na

prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz jego zabezpieczeniu, dla utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań także jest obowiązkiem podmiotu posiadającego tytuł prawny do zabytku - osób fizycznych, jednostek organizacyjnych - a więc właścicieli, trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym. Wsparciem w realizacji tych zadań mogą być środki publiczne przekazywane w formie dotacji celowej, udzielanej na wniosek właściciela, użytkownika lub osób przez nie upoważnionych.

Na poszczególne zadania będą podejmowane próby uzyskania funduszy zewnętrznych w ramach obowiązujących programów.

Dotacje na ochronę dziedzictwa kulturowego, w tym na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane, przeznaczane z budżetu państwa i budżetów samorządów lokalnych, mogą być udzielane przez:

- Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego) oraz innych ministrów
- Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda),
- Sejmik Województwa (budżet województwa),
- Fundusz Kościelny przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji,
- rady powiatów (budżety powiatów),
- rady gmin (budżety gmin).

11.1. Wykaz zabytków nieruchomych gminy Sanok ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków.

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Materiał	Datowanie
BYKOWCE						
1.	Bykowce		z. dworski	dwór wpis do rej. zab. (A-964 z 22.11.1993)	mur	1850-1899
2.	Bykowce		z. dworski	Park wpis do rej. zab. (A-964 z 22.11.1993)		XVIII/XIX w.
3.	Bykowce			cmentarz rzym.kat.		pocz. XX w.
4.	Bykowce			cmentarz gr.kat.		zap. II ćw. XIX w.
CZERTEŻ						
5.	Czerteż		z. cerkiewny	cerkiew wpis do rej.zab. (A-159 z 08.05.1968)	drew	1742
6.	Czerteż		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna wpis do rej.zab. (A- 159 z 08.05.1968)	drew	1750-1775
7.	Czerteż		z. cerkiewny	cmentarz gr.kat./rzym.kat.		Przed 4 ćw. XVIII w.
DĘBNA						

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Materiał	Datowanie
8.	Dębna	droga do Mrzygłodu		kapliczka	mur	1875-1899
DOBRA						
9	Dobra		z. cerkiewny	cerkiew wpis do rej.zab. (A-195 z 27.03.1990)	drew	1879
10	Dobra		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna wpis do rej.zab. (A-113 z 26.08.1968)	drew/mur	1600-1799
11.	Dobra		z. cerkiewny	plebania gr.kat.	mur	1800-1825
12.	Dobra		z. cerkiewny	cmentarz gr.kat		
13.	Dobra			dom ludowy	drew	1900-1925
14.	Dobra		z. starego cmentarza	cmentarz gr.kat/rzym.kat.		I ćw. XIX w.
15.	Dobra		z. starego cmentarza	kaplica - ruina	mur	1834
16.	Dobra			cmentarz gr.kat/rzym.kat.		pocz. XX w.
17.	Dobra	droga do Hłomczy		kapliczka	mur	1850
18.	Dobra	droga do Ulucza		kapliczka	mur	1875-1899
19.	Dobra	nr 88		dom	drew	1890-1910
20.	Dobra	nr 90		dom	drew	1890-1910
21.	Dobra	Nr ewid. działki 457		kapliczka wpis do rej.zab. (A-1390 z 29.02.2016)	mur	2 poł. XIX w.
FALEJÓWKA						
22.	Falejówka		z. dworski	dwór wpis do rej.zab. (A-1255 z 18.08.1993)	drew/mur	1890-1910
23.	Falejówka		z. dworski	park wpis do rej.zab. (A-1255 z 18.08.1993)		pocz. XX w.
24.	Falejówka			cmentarz choleryczny		XIX w.
25.	Falejówka			cmentarz rzym.kat.		przed 4 ćw. XIX w.
HŁOMCZA						
26.	Hłomcza		z. cerkiewny	cerkiew wpis do rej.zab. (A-222 z 12.11.1990)	drew	1859
27.	Hłomcza		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna wpis do rej.zab. (A-1467 z 09.05.2017)	mur	1850-1875
28.	Hłomcza		z. cerkiewny	mur ogrodzeniowy z bramką wpis do rej.zab. (A-1467 z 09.05.2017)	mur	1850-1899
29.	Hłomcza	droga do Mrzygłodu		kapliczka	mur	1800-1850
30.	Hłomcza			cmentarz rzym.kat.		pocz. XX w.
31.	Hłomcza			cmentarz gr.kat.		poł. XIX w.
32.	Hłomcza			cmentarz gr.kat/rzym.kat.		II poł. XIX w.
JUROWCE						
33.	Jurowce		z. cerkiewny	cerkiew wpis do rej.zab. (A-1165 z 13.05.1996)	drew	1873
34.	Jurowce		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna	mur	1905
35.	Jurowce		z. cerkiewny	plebania	mur	1850-1875

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Materiał	Datowanie
36.	Jurowce		z. dworski	dwór wpis do rej.zab. (A-122 z 09.09.1988)	mur	1775-1825
37.	Jurowce		z. dworski	gumno dworskie	mur	1875-1899
38.	Jurowce		z. dworski	figura MBNP	kam	1889
39.	Jurowce		z. dworski	Park wpis do rej.zab. (A-122 z 09.09.1988)		
40.	Jurowce		z. cmentarza	cmentarz gr.kat./rzym.kat.	mur	1890-1910
41.	Jurowce		z. cmentarza	brama cmentarna		
42.	Jurowce	nr 15		dom	mur	1890-1910
KOSTAROWCE						
43.	Kostarowce		z. cerkiewny	cerkiew wpis do rej.zab. (A-1323 z 13.05.1996)	drew	1872
44.	Kostarowce		z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna	mur	1934
45.	Kostarowce		z. cerkiewny	Cmentarz gr.kat./rzym.kat.		
46.	Kostarowce		z. podworski	spichlerz dworski wpis do rej.zab. (A-314 z 28.08.1994)	mur	1850-1899
47.	Kostarowce		z. podworski	park wpis do rej.zab. (A-314 z 28.08.1994)	mur	1850-1899
48.	Kostarowce	nr 1		dom	drew	1890-1910
49.	Kostarowce	droga do cerkwi		kapliczka	mur	1800-1825
50.	Kostarowce	nr 155		kapliczka	mur	1935
51.	Kostarowce	droga do Strachociny		kapliczka	mur	1850
LALIN						
52.	Lalin		z. cerkiewny	cerkiew wpis do rej.zab. (A-1482 z 02.10.1995)	drew	1835
53.	Lalin			szkoła	mur	1930-1939
54.	Lalin	nr 5		dom	drew	1900-1925
55.	Lalin	nr 6		dom	drew	1930-1939
56.	Lalin	nr 10		dom	drew	1933
57.	Lalin	nr 15		dom	drew	1900-1925
58.	Lalin	nr 16		dom	drew	1912
59.	Lalin	nr 17		dom	drew	1930-1939
60.	Lalin	nr 18		dom	drew	1930-1939
61.	Lalin	nr 21		dom	drew	1900-1925
62.	Lalin	nr 22		dom	drew	1920-1929
63.	Lalin	nr 23		dom	drew	1905
64.	Lalin	nr 33		dom	drew	1920-1929
65.	Lalin	nr 36		dom	drew	1920-1929
66.	Lalin	nr 43		dom	drew	1920-1929
67.	Lalin	nr 43		ZAGRODA	drew	1920-1929
68.	Lalin	nr 43		stajnia	drew	1920-1929
69.	Lalin	nr 43		piwnica	mur/drew	1920-1929
70.	Lalin	nr 44		dom	drew	1900-1925
71.	Lalin	nr 44		kapliczka	mur	1900-1925
72.	Lalin			kapliczka	mur	1911
73.	Lalin			kapliczka	mur	1900-1925
74.	Lalin			cmentarz gr.kat./rzym.kat.		koniec XIX w.
75.	Lalin			cmentarz gr.kat.		I poł. XIX w.

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Materiał	Datowanie
ŁODZINA						
76.	Łodzina		z. cerkiewny	cerkiew wpis do rej.zab. (A-1288 z 26.03.1996)	drew	1743
77.	Łodzina		z. cerkiewny	cmentarz gr.kat. wpis do rej.zab. (A-1288 z 26.03.1996)	drew	1743
78.	Łodzina		z. podworski	brama dworska	mur	1800-1825
79.	Łodzina		z. podworski	park		
80.	Łodzina	nr 4		kapliczka	mur	1890-1910
81.	Łodzina			cmentarz rzym.kat.		
MARKOWCE						
82.	Markowce		z. dworski	dwór wpis do rej.zab. (A-1057 z 05.07.1984)	mur	1890-1910
83.	Markowce		z. dworski	budynki inwentarskie wpis do rej.zab. (A-1057 z 05.07.1984)	mur	1875-1890
84.	Markowce		z. dworski	park wpis do rej.zab. (A-1057 z 05.07.1984)		
MIĘDZYBRODZIE						
85.	Międzybrodzie		z. cerkiewny	cerkiew wpis do rej.zab. (A-227 z 23.11.1990)	mur	1899
86.	Międzybrodzie	obok cerkwi	z. cerkiewny	dzwonnica cerkiewna wpis do rej.zab. (A-227 z 23.11.1990)	mur	1899
87.	Międzybrodzie		z. cerkiewny	cmentarz gr.kat.		
88.	Międzybrodzie			cmentarz rzym.kat.		
MRZYGLÓD						
89.	Mrzyglód		z. kościelny	kościół parafialny wpis do rej.zab. (A-1300 z 27.11.1952)	mur	1400-1425
90.	Mrzyglód		z. kościelny	dzwonnica kościelna wpis do rej.zab. (A-1300 z 27.11.1952)	mur	1836
91.	Mrzyglód		z. kościelny	kapliczka wpis do rej.zab. (A-1300 z 27.11.1952)	mur	1836
92.	Mrzyglód		z. kościelny	kapliczka wpis do rej.zab. (A-1300 z 27.11.1952)	mur	1836
93.	Mrzyglód		z. kościelny	kapliczka wpis do rej.zab. (A-1300 z 27.11.1952)	mur	1836
94.	Mrzyglód		z. kościelny	kapliczka wpis do rej.zab. (A-1300 z 27.11.1952)	mur	1836
95.	Mrzyglód		z. kościelny	bramka kościelna wpis do rej.zab. (A-1300 z 27.11.1952)	mur	1750-1799
96.	Mrzyglód			cerkiew	mur	1900-1925
97.	Mrzyglód	nr 141 (d.110)		ratusz	mur	1850-1899
98.	Mrzyglód			szkoła	mur	1900-1910
99.	Mrzyglód	nr 20		dom	drew	1875-1899
100.	Mrzyglód	nr 29		dom	drew	1875-1899
101.	Mrzyglód	nr 30		dom	drew	1875-1899
102.	Mrzyglód	nr 31		dom	drew	1900

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Materiał	Datowanie
103.	Mrzygłód	nr 32		dom	drew	1850-1899
104.	Mrzygłód	nr 34		dom	drew	1850-1899
105.	Mrzygłód	nr 35		dom	drew	1875-1899
106.	Mrzygłód	nr 36		dom	drew	1850-1875
107.	Mrzygłód	nr 40		d. szkoła	drew	1850-1875
108.	Mrzygłód	nr 41		dom	drew	1875-1899
109.	Mrzygłód	nr 42		dom	drew	1890-1910
110.	Mrzygłód	nr 44		dom	drew	1875-1899
111.	Mrzygłód	nr 45		dom	drew	1908
112.	Mrzygłód	nr 47		dom	drew	1920
113.	Mrzygłód	nr 48		dom	drew	1898
114.	Mrzygłód	nr 98		dom	drew	1875-1899
115.	Mrzygłód	nr 101		dom	drew	1875-1899
116.	Mrzygłód	nr 102		dom wpis do rej.zab. (A-283 z 25.06.1960)	drew	1850-1899
117.	Mrzygłód	nr 103		dom wpis do rej.zab. (A-284 z 25.06.1960)	drew	1875-1899
118.	Mrzygłód	nr 104		dom wpis do rej.zab. (A-282 z 24.06.1960)	drew	1850-1899
119.	Mrzygłód	nr 105		dom	drew	1875-1899
120.	Mrzygłód	droga do Sanoka		kapliczka	mur	1890-1910
121.	Mrzygłód	droga do Hłomczy		kapliczka	mur	1875-1899
122.	Mrzygłód	nr 2		kapliczka	mur	1890-1910
123.	Mrzygłód	droga do Sanoka		kapliczka	mur	1900-1925
124.	Mrzygłód			cmentarz przykościelny rzym.kat.		
125.	Mrzygłód			cmentarz rzym.kat.		przed 1912 r.
126.	Mrzygłód			cmentarz gr. kat.		XIX w.
127.	Mrzygłód			Mogiła rozstrzelanych w czasie II wojny światowej		
128.	Mrzygłód			Zespół Małomiasteczkowy		przed 1415 r.
NIEBIESZCZANY						
129.	Niebieszczany		z. podworski	piwnica dworska wpis do rej.zab. (A-309 z 02.04.1994)	kam	1750-1825
130.	Niebieszczany		z. podworski	Park wpis do rej.zab. (A-309 z 02.04.1994)		
131.	Niebieszczany			Cmentarz rzym.kat.		
132.	Niebieszczany			Kościół parafialny wpis do rej.zab. (A-361 z 04.06.2009)	mur	1925
PAKOSZÓWKA						
133.	Pakoszówka		z. dworski	Dwór	mur	1875-1910
134.	Pakoszówka		z. dworski	spichlerz dworski	mur	1775-1825
135.	Pakoszówka		z. dworski	park		
PISAROWCE						
136.	Pisarowce		z. dworski	Dwór wpis do rej.zab. (A-1256 z 31.08.1994)	mur	1800-1850
137.	Pisarowce		z. dworski	spichlerz dworski	mur	1899-1910

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Materiał	Datowanie
138.	Pisarowce		z. dworski	park wpis do rej.zab. (A-1256 z 31.08.1994)		
139.	Pisarowce	obok sklepu		figura przydrożna	kam	1900-1925
140.	Pisarowce	nr 44		kapliczka	kam	1900-1925
	RACZKOWA					
141.	Raczkowa	obok domu nr 40		kapliczka wpis do rej.zab. (A-1226 z 24.02.2014)	kam	2 poł. XIX w.
	SANOCZEK					
142.	Sanoczek			cerkiew	drew	1863
143.	Sanoczek	nr 22		kapliczka	mur	1875-1899
144.	Sanoczek			dwór	mur	1910
145.	Sanoczek			cmentarz gr.kat/rzym.kat.		
	STRACHOCINA					
146.	Strachocina			kościół parafialny	mur	1900
147.	Strachocina			dzwonnica kościelna	mur	1932
148.	Strachocina			Park wpis do rej.zab. (A-310 z 16.05.1994)		
149.	Strachocina			Dom	drew	1900-1925
150.	Strachocina	nr 108		Dom	drew	1875-1899
151.	Strachocina	nr 113		Dom	drew	1890-1910
152.	Strachocina	nr 208		Dom	drew	1875-1899
153.	Strachocina	nr 211		Dom	drew	1875-1899
154.	Strachocina	droga do Bażanówki		kapliczka	mur	1875-1899
155.	Strachocina	obok cmentarza		kapliczka	mur	1850-1875
156.	Strachocina			cmentarz rzym.kat.		
	TREPCZA					
157.	Trepcza		z. cerkwi	cerkiew wpis do rej.zab. (A-325 z 25.10.1994)	mur	1807
158.	Trepcza		z. cerkwi	mur z bramką wpis do rej.zab. (A-325 z 25.10.1994)	mur	1807
159.	Trepcza			plebania	mur	1775-1825
160.	Trepcza	nr 13		kapliczka	mur	1850-1899
161.	Trepcza	nr 38		kapliczka	mur	
162.	Trepcza		z. dworski	dwór	drew	1850
163.	Trepcza			cmentarz gr.kat/rzym.kat		
	TYRAWA SOLNA					
164.	Tyrawa Solna		z. cerkwi	cerkiew wpis do rej.zab. (A-1299 z 04.11.1992)	drew	1837
165.	Tyrawa Solna		z. cerkwi	cmentarz gr.kat		
166.	Tyrawa Solna			cmentarz rzym.kat.		
167.	Tyrawa Solna	droga do Siemuszowej		kapliczka	mur	1850-1875
168.	Tyrawa Solna	droga do Siemuszowej		kapliczka	kam/mur	1850-1899
169.	Tyrawa Solna	droga do Siemuszowej		kapliczka	mur	1850-1899
170.	Tyrawa Solna	nr 10		dom	drew	1900-1925
171.	Tyrawa Solna	nr 11		dom	drew	1900-1925
	WUJSKIE					

L.p.	Miejscowość	Adres	Zespół	Obiekt	Materiał	Datowanie
172.	Wujskie		z. cerkwi	cerkiew wpis do rej.zab. (A-10 z 20.08.1999)	mur	1804
173.	Wujskie		z. cerkwi	dzwonnica cerkiewna wpis do rej.zab. (A-10 z 20.08.1999)	mur	1804
174.	Wujskie		z. cerkwi	cmentarz gr.kat/rzym,kat.		
ZAŁUŻ						
175.	Załuż		z. dworski	dwór wpis do rej.zab. (A-44 z 04.07.1984)	mur	1875-1899
176.	Załuż		z. dworski	kaplica grobowa	mur	1875-1899
177.	Załuż		z. dworski	spichlerz dworski	mur	1875-1899
178.	Załuż		z. dworski	park wpis do rej.zab. (A-44 z 04.07.1984)		
179.	Załuż			Cmentarz - II wojna światowa		

11.2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze gminy Sanok, na podstawie badań powierzchniowych realizowanych w ramach programu badawczego Archeologiczne Zdjęcie Polski.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
1.	Bykowce	1(16)	113-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późne średniowiecze	
2.	Bykowce	2(17)	113-79	Punkt osadniczy	Okres rzymski Pradzieje Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
3.	Bykowce	3(18)	113-79	Punkt osadniczy	Epoka brązu Wczesne średniowiecze Średniowiecze	
4.	Bykowce	4(19)	113-79	Punkt osadniczy	Neolit Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
5.	Bykowce	5(20)	113-79	Punkt osadniczy	Okres rzymski Późne średniowiecze	
6.	Bykowce	6(21 – 113-79; 24 – 114-79)	113-79 114-79	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Na obszarze 114-79 znajduje się tylko skrawek stanowiska jego

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	większa część zlokalizowana została na obszarze 113-79.
7.	Bykowce	7(22)	113-79	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
8.	Bykowce	8(25)	114-79	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Okres nowożytny	
9.	Bykowce	9(26)	114-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
10.						
11.	Bykowce	11(23)	113-79	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski Wczesne średniowiecze	
12.	Bykowce	12(24)	113-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	
13.	Czerteż	1(4)	113-78	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
14.	Czerteż	2(5)	113-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Wczesna ep. brązu Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	
15.	Czerteż	3(6)	113-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Późne średniowiecze Okres nowożytny	
16.	Czerteż	4(158)	113-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
17.	Czerteż	5(161)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
18.	Czerteż	6(160)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
19.	Czerteż	7(157)	113-77	Punkt osadniczy	Średniowiecze	
20.	Czerteż	8(156)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
21.	Czerteż	9(159)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit	
22.	Dębna	1(100)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
23.	Dębna	2(99)	112-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
24.	Dębna	3(98)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
25.	Dębna	4(101)	112-78	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Okres nowożytny	
26.	Dębna	5(102)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
27.	Dębna	6(103)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
28.	Dębna	7(104)	112-78	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze/o. nowożytny	
29.	Dobra	1(22)	111-79	Ślad	Ep. brązu/o.	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadnictwa	halsztacki Pradzieje	
30.	Dobra	2(23)	111-79	Osada Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
31.	Dobra	3(88)	112-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	
32.	Dobra	4(24)	111-79	Ślad osadnictwa	Neolit	
33.	Dobra	5(25)	111-79	Ślad osadnictwa	Neolit	
34.	Dobra	6(26)	111-79	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	
35.	Dobra	7(27)	111-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
36.	Dobra	8(28)	111-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
37.	Dobra	9(29)	111-79	Ślad osadnictwa Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
38.	Dobra	10(30)	111-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	
39.	Dobra	11(31)	111-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki	
40.	Dobra	12(32)	111-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
41.	Dobra	13(33)	111-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze Okres nowożytny	
42.	Dobra	14(34)	111-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
43.	Dobra	15(35)	111-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres nowożytny	
44.	Dobra	16(36)	111-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Okres lateński Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
45.	Dobra	17(37)	111-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Pradzieje Okres nowożytny	
46.	Dobra	18(38)	111-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
47.	Dobra	19(39)	111-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halszacki Okres nowożytny	
48.	Falejówka	1(11)	112-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halszacki Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
49.	Falejówka	2(12)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
50.	Falejówka	3(13)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
51.	Falejówka	4(14)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
52.	Falejówka	5(15)	112-78	Ślad osadnictwa	Średniowiecze/o. nowożytny	
53.	Falejówka	6(16)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze/o. nowożytny	
54.	Falejówka	7(17)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres nowożytny	
55.	Falejówka	8(18)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze Okres nowożytny	
56.	Falejówka	9(19)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
57.	Falejówka	10(20)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
58.	Falejówka	11(21)	112-78	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
59.	Falejówka	12(22)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
60.	Falejówka	13(23)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
61.	Falejówka	14(24)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
62.	Falejówka	15(25)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit Późny okres rzymski Okres nowożytny	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
63.	Falejówka	16(26)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesne średniowiecze Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
64.	Falejówka	17(27)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski	

Lp.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
65.	Falejówka	18(28)	112-78	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
66.	Falejówka	19(29)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Okres nowożytny	
67.	Falejówka	20(30)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO „FALEJÓWKA 8”
68.	Falejówka	21(31)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. Brązu Pradzieje Średniowiecze	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA oraz MPZP „FALEJÓWKA 8”
69.	Falejówka	22(32)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje (okres rzymski) Okres nowożytny	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO „FALEJÓWKA 8”
70.	Falejówka	23(33)	112-78	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	
71.	Falejówka	24(34)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA oraz MPZP „FALEJÓWKA 8”
72.	Falejówka	25(35)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późny okres rzymski	
73.	Falejówka	26(36)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
74.	Falejówka	27(37)	112-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski średniowiecze	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
75.	Falejówka	28(22)	111-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski	
76.	Falejówka	29(23)	111-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
77.	Falejówka	30(24)	111-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki	
78.	Falejówka	31(25)	111-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	
79.	Falejówka	32(26)	111-78	Ślad	Neolit/wcz. ep.	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadnictwa	brązu	
80.	Falejówka	33(27)	111-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
81.	Falejówka	34(28)	111-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	
82.	Hłomcza	1(80)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Górny paleolit Neolit Wczesna ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Wczesny okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
83.	Hłomcza	2(81)	112-79	Osada	Epoka brązu Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
84.	Hłomcza	3(82 na 112-79; 52 na 111-79)	112-79 111-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko położone na granicy dwóch obszarów AZP.
85.	Hłomcza	4(53)	111-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Pradzieje	
86.	Hłomcza	5(54)	111-79	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
87.	Hłomcza	6(55)	111-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
88.	Hłomcza	7(83)	112-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
89.	Hłomcza	8(84)	112-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
90.	Hłomcza	9(85)	112-79	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
91.	Hłomcza	10(86)	112-79	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
92.	Hłomcza	11(87)	112-79	Osada	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
93.	Hłomcza	12(56)	111-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki	
94.	Jędruszkowce	1(101)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
95.	Jędruszkowce	2(102)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	
96.	Jędruszkowce	3(103)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
97.	Jędruszkowce	4(104)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
98.	Jędruszkowce	5(105)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu	
99.	Jędruszkowce	6(106)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
100.	Jędruszkowce	7(107)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
101.	Jędruszkowce	8(108)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze	
102.	Jędruszkowce	9(109)	113-77	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	
103.	Jędruszkowce	10(110)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
104.	Jędruszkowce	11(111)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
105.	Jędruszkowce	12(36)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	
106.	Jurowce	1(138)	112-77	Grodzisko	Wczesne średniowiecze	Obiekt domniemany. Badania AZP 1987 r. nie potwierdziły jego lokalizacji w terenie.
107.	Jurowce	2(139)	112-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu?	Znalezisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji.
108.	Jurowce	3(140)	112-77	Grodzisko	Brak określonej chronologii	Obiekt domniemany.
109.	Jurowce	4(155)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Epoka brązu Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
110.	Jurowce	5(149 na 113-77; 141 na 112-77)	113-77 112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko położone w obrębie dwóch arkuszy AZP.
111.	Jurowce	6(150)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
112.	Jurowce	7(151)	113-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze	
113.	Jurowce	8(152)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	
114.	Jurowce	9(153)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Pradzieje	
115.	Jurowce	10(154)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
116.	Jurowce	11(142)	112-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
117.	Jurowce	12(143)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
118.	Jurowce	13(144)	112-77	Punkt	Średniowiecze	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadniczy		
119.	Jurowce	14(145)	112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
120.	Jurowce	15(51)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
121.	Jurowce	16(52)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
122.	Kostarowce	1(128)	113-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
123.	Kostarowce	2(129)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
124.	Kostarowce	3(130)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
125.	Kostarowce	4(131)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
126.	Kostarowce	5(132)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	
127.	Kostarowce	6(133)	113-77	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
128.	Kostarowce	7(134)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Wczesne średniowiecze	
129.	Kostarowce	8(135)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze Okres nowożytny	
130.	Kostarowce	9(136)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje	
131.	Kostarowce	10(137)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
132.	Kostarowce	11(138)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
133.	Kostarowce	12(139)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Ep. brązu/o. halszacki Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
134.	Kostarowce	13(140)	113-77	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halszacki Okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
135.	Kostarowce	14(141)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
136.	Kostarowce	15(142)	113-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
137.	Kostarowce	16(143)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	
138.	Kostarowce	17(144)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
139.	Kostarowce	18(145)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
140.	Kostarowce	19(146 na 113-77; 115 na 112-77)	113-77 112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko położone w obrębie dwóch arkuszy AZP.
141.	Kostarowce	20(147)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
142.	Kostarowce	21(148)	113-77	Punkt osadniczy	Średniowiecze Okres nowożytny	
143.	Kostarowce	22(116)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
144.	Kostarowce	23(117)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	
145.	Kostarowce	24(118)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
146.	Kostarowce	25(119)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
147.	Kostarowce	26(120)	112-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski Okres nowożytny	
148.	Kostarowce	27(121)	112-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	
149.	Kostarowce	28(122)	112-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	
150.	Kostarowce	29(123)	112-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
151.	Kostarowce	30(124)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	
152.	Kostarowce	31(125)	112-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
153.	Kostarowce	32(126)	112-77	Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje (ep. brązu?) Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
154.	Kostarowce	33(127)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
155.	Kostarowce	34(128)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
156.	Kostarowce	35(129)	112-77	Punkt osadniczy	Neolit (kul. Ceramiki)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					sznurowej) Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	
157.	Kostarowce	36(130)	112-77	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
158.	Kostarowce	37(131)	112-77	Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
159.	Kostarowce	38(132)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Późne średniowiecze	
160.	Lalin	1(13)	111-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
161.	Lalin	2(14)	111-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
162.	Lalin	3(15)	111-77	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Średniowiecze	
163.	Lalin	4(16)	111-77	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Pradzieje	
164.	Lalin	5(17)	111-77	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
165.	Lalin	6(77)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
166.	Lalin	7(78)	112-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna ep. brązu	
167.	Lalin	8(79)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
168.	Lalin	9(80)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
169.	Lalin	10(81)	112-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
170.	Lalin	11(82)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
171.	Lalin	12(10)	112-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
172.	Liszna	1(89)	112-79	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
173.	Liszna	2(105)	112-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
174.	Liszna	3(108)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit Okres rzymski Późne	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

Lp.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					średniowiecze	
175.	Liszna	4(109)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późne średniowiecze	
176.	Liszna	5(116)	113-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Epoka brązu	
177.	Liszna	6(90)	112-79	Kopce ziemne	Brak określonej chronologii	
178.	Liszna	7(106)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
179.	Liszna	8(107)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
180.	Liszna	9(1)	113-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
181.	Liszna	10(2)	113-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
182.	Liszna	11(3)	113-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
183.	Liszna	12(4)	113-79	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
184.	Liszna	13(5)	113-79	Punkt osadniczy	Pradzieje (ep. brązu?)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
185.	Łodzina	1(41)	111-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres nowożytny	
186.	Łodzina	2(42)	111-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki	
187.	Łodzina	3(43)	111-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze Okres nowożytny	
188.	Łodzina	4(44)	111-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Okres nowożytny	
189.	Łodzina	5(45)	111-79	Osada Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
190.	Łodzina	6(46)	111-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
191.	Łodzina	7(47)	111-79	Browar?	Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
192.	Łodzina	8(48)	111-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
193.	Łodzina	9(49)	111-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecze/o. nowożytny Okres nowożytny	
194.	Łodzina	10(50)	111-79	Osada Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
195.	Łodzina	11(51)	111-79	Grodzisko?	Brak określonej chronologii	Stanowisko domniemane.
196.	Markowce	1(170)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
197.	Markowce	2(171)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
198.	Markowce	3(172)	113-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
199.	Markowce	4(173)	113-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
200.	Markowce	5(174)	113-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
201.	Markowce	6(175)	113-77	Punkt osadniczy	Wczesna ep. brązu Wczesne średniowiecze	
202.	Markowce	7(57)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres laterński?	
203.	Markowce	8(58)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
204.	Markowce	9(59)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres laterński?	
205.	Międzybrodzie	1(88)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
206.	Międzybrodzie	2(90)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
207.	Międzybrodzie	3(89)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późne średniowiecze	
208.	Międzybrodzie	4(87)	112-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Neolit Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
209.	Międzybrodzie	5(91)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-83 w dniu 3.09.1992 r.
210.	Międzybrodzie	6(92)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
211.	Międzybrodzie	7(93)	112-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Okres nowożytny	
212.	Międzybrodzie	8(94)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
213.	Międzybrodzie	9(95)	112-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski	
214.	Międzybrodzie	10(96)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
215.	Międzybrodzie	11(97)	112-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
216.	Mrzygłód	1(64)	112-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	
217.	Mrzygłód	2(65)	112-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze Okres nowożytny	
218.	Mrzygłód	3(66)	112-79	Ślad osadnictwa osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
219.	Mrzygłód	4(67)	112-79	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
220.	Mrzygłód	5(68)	112-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	
221.	Mrzygłód	6(69)	112-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki	
222.	Mrzygłód	7(70 na 112-79; 40 na 111-79)	112-79 111-79	Osada	Pradzieje (ep. brązu?)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko położone na dwóch arkuszach AZP.
223.	Mrzygłód	8(71)	112-79	Ślad osadnictwa Osada Urządzenie produkcyjne	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
224.	Mrzygłód	9(72)	112-79	Ślad osadnictwa Osada Urządzenie produkcyjne	Pradzieje (późny okres rzymski?) Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
225.	Mrzygłód	10(73)	112-79	Osada	Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
226.	Mrzygłód	11(74)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje (ep. brązu?) Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
227.	Mrzygłód	12(75)	112-79	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Okres nowożytny	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
228.	Mrzygłód	13(76)	112-79	Ślad osadnictwa Urządzenie produkcyjne	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
229.	Mrzygłód	14(77)	112-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Pradzieje	
230.	Mrzygłód	15(78)	112-79	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje	
231.	Mrzygłód	16(79)	112-79	Ślad osadnictwa	285-395 n.e.	Znalezisko 4 monet.
232.	Niebieszczany	1(70)	115-78	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje	
233.	Niebieszczany	2(71)	115-78	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
234.	Niebieszczany	3(72)	115-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
235.	Niebieszczany	4(108)	114-78	Dwór obronny	XV/XVII w.	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
236.	Niebieszczany	5(78)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
237.	Niebieszczany	6(79)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres halsztacki Okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
238.	Niebieszczany	7(80)	114-78	Punkt osadniczy	Wczesna ep. brązu Okres halsztacki Okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
239.	Niebieszczany	8(81)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
240.	Niebieszczany	9(82)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze	
241.	Niebieszczany	10(83)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
242.	Niebieszczany	11(84)	114-78	Punkt osadniczy	Epoka kamienia Okres rzymski Średniowiecze	
243.	Niebieszczany	12(85)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
244.	Niebieszczany	13(86)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
245.	Niebieszczany	14(87)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesne średniowiecze	
246.	Niebieszczany	15(88)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
247.	Niebieszczany	16(89)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	
248.	Niebieszczany	17(90)	114-78	Ślad	Pradzieje	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadnictwa	Średniowiecze	
249.	Niebieszczany	18(91)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
250.	Niebieszczany	19(92)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski	
251.	Niebieszczany	20(93)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późne średniowiecze	
252.	Niebieszczany	21(94)	114-78	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
253.	Niebieszczany	22(95)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
254.	Niebieszczany	23(96)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
255.	Niebieszczany	24(97)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
256.	Niebieszczany	25(98)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
257.	Niebieszczany	26(99)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
258.	Niebieszczany	27(100)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
259.	Niebieszczany	28(101)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
260.	Niebieszczany	29(102)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
261.	Niebieszczany	30(103)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
262.	Niebieszczany	31(104)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
263.	Niebieszczany	32(105)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres halsztacki	
264.	Niebieszczany	33(106)	114-78	Punkt osadniczy	Wczesna ep. brązu Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
265.	Niebieszczany	34(107)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
266.	Niebieszczany	35(109)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres halsztacki Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
267.	Niebieszczany	36(110)	114-78	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
268.	Niebieszczany	37(111)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
269.	Niebieszczany	38(112)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
270.	Niebieszczany	39(113)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
271.	Niebieszczany	40(114)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
272.	Niebieszczany	41(115)	114-78	Ślad osadnictwa	Wczesna ep. brązu	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
273.	Niebieszczany	42(116)	114-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
274.	Niebieszczany	43(117)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
275.	Niebieszczany	44(118)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
276.	Niebieszczany	45(119)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
277.	Niebieszczany	46(79)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	
278.	Niebieszczany	47(80)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
279.	Niebieszczany	48(81)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
280.	Niebieszczany	49(82)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Późne średniowiecze	
281.	Niebieszczany	50(83)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Neolit Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
282.	Niebieszczany	51(84)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia Epoka brązu Pradzieje	
283.	Pakoszkówka	1(83)	112-77	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
284.	Pakoszkówka	2(84)	112-77	Skarb monet	XVIII	Brak określonej lokalizacji.
285.	Pakoszkówka	3(85)	112-77	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
286.	Pakoszkówka	4(86)	112-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
287.	Pakoszkówka	5(87)	112-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Średniowiecze/o. nowożytny	
288.	Pakoszkówka	6(88)	112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
289.	Pakoszkówka	7(89)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski	
290.	Pakoszkówka	8(90)	112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	
291.	Pakoszkówka	9(91)	112-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna ep. brązu	
292.	Pakoszkówka	10(92)	112-77	Punkt osadniczy Osada	Paleolit schyłkowy Pradzieje Neolit/wczesna ep. brązu Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
293.	Pakoszkówka	11(93)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
294.	Pakoszkówka	12(94)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
295.	Pakoszkówka	13(95)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
296.	Pakoszkówka	14(96)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
297.	Pakoszkówka	15(97)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski	
298.	Pakoszkówka	16(98)	112-77	Punkt osadniczy	Epoka brązu Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
299.	Pakoszkówka	17(99)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
300.	Pakoszkówka	18(100)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
301.	Pakoszkówka	19(101)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
302.	Pakoszkówka	20(102)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
303.	Pakoszkówka	21(103)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	
304.	Pakoszkówka	22(104)	112-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
305.	Pakoszkówka	23(105)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje	
306.	Pakoszkówka	24(106)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski	
307.	Pakoszkówka	25(107)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje	
308.	Pakoszkówka	26(108)	112-77	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
309.	Pakoszkówka	27(109)	112-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
310.	Pakoszkówka	28(110)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
311.	Pakoszkówka	29(111)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
312.	Pakoszkówka	30(112)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
313.	Pakoszkówka	31(113)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
314.	Pakoszkówka	32(114)	112-77	Osada Punkt osadniczy	Pradzieje Epoka brązu Okres laterński	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
315.	Pakoszkówka	33(146)	112-77	Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej	Okres wpływów rzymskich	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
316.	Pisarowce	1(112)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko kamiennego toporka. Brak dokładnej lokalizacji.
317.	Pisarowce	2(113)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
318.	Pisarowce	3(114)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
319.	Pisarowce	4(115)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
320.	Pisarowce	5(116)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
321.	Pisarowce	6(117)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Późne średniowiecze Okres nowożytny	
322.	Pisarowce	7(118)	113-77	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO „PISAROWCE 7”
323.	Pisarowce	8(119)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
324.	Pisarowce	9(120)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
325.	Pisarowce	10(121)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
326.	Pisarowce	11(122)	113-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
327.	Pisarowce	12(123)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
328.	Pisarowce	13(124)	113-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
329.	Pisarowce	14(125)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje(neolit?) Późny okres rzymski	
330.	Pisarowce	15(126)	113-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze	
331.	Pisarowce	16(127)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
332.	Płowce	1(5)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
333.	Płowce	2(27)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje (wcz. ep. brązu)	
334.	Płowce	3(28)	113-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
335.	Płowce	4(29)	113-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
336.	Płowce	5(30)	113-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
337.	Płowce	6(31)	113-78	Ślad osadnictwa	Wczesna ep. brązu Późne średniowiecze	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Okres nowożytny	
338.	Płowce	7(32)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
339.	Płowce	8(3)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	
340.	Płowce	9(4)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
341.	Płowce	10(6)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późne średniowiecze	
342.	Płowce	11(7)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit Epoka brązu Pradzieje	
343.	Prusiek	1(75)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit	
344.	Prusiek	2(60)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
345.	Prusiek	3(73)	114-78	Punkt osadniczy	Epoka kamienia Pradzieje	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
346.	Prusiek	4(74)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
347.						
348.	Prusiek	5(76)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
349.	Prusiek	6(77)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
350.	Prusiek	7(61)	114-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze/o. nowożytny Pradzieje	
351.	Prusiek	8(62)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
352.	Prusiek	9(63)	114-77	Osada	Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
353.	Prusiek	10(64)	114-77	Ślad osadnictwa	424-455 n.e.	Solid Walentyniana III.
354.	Prusiek	11(65)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późne średniowiecze	
355.	Prusiek	12(66)	114-77	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
356.	Prusiek	13(67)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka brązu Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
357.	Prusiek	14(68)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
358.	Prusiek	15(69)	114-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
359.	Prusiek	16(70)	114-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
360.	Prusiek	17(71)	114-77	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późne	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				Osada	średniowiecze Pradzieje	
361.	Prusiek	18(72)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Okres lateński Wczesne średniowiecze Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
362.	Prusiek	19(73)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Wczesne średniowiecze Pradzieje Okres nowożytny	
363.	Prusiek	20(74)	114-77	Ślad osadnictwa Osada	Okres rzymski Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
364.	Prusiek	21(75)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Późne średniowiecze Pradzieje	
365.	Prusiek	22(76)	114-77	Osada Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
366.	Prusiek	23(77)	114-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Pradzieje	
367.	Prusiek	24(78)	114-77	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze Pradzieje Wczesne średniowiecze	
368.	Prusiek	25(126)	114-77	Cmentarzysko ciałopalne	Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
369.	Raczkowa	1(1)	112-78	Osada Punkt osadniczy	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
370.	Raczkowa	2(2)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
371.	Raczkowa	3(3)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
372.	Raczkowa	4(4)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
373.	Raczkowa	5(5)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
374.	Raczkowa	6(6)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
375.	Raczkowa	7(7)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit	Znalezisko związane z kulturą pucharów lejkowatych.
376.	Raczkowa	8(8)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
377.	Raczkowa	9(9)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski	
378.	Raczkowa	10(29)	111-78	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o.	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					halsztacki	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
379.	Raczkowa	11(30)	111-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Ep. brązu Okres nowożytny	
380.	Raczkowa	12(31)	111-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski	
381.	Raczkowa	13(32)	111-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
382.	Raczkowa	14(33)	111-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
383.	Raczkowa	15(34)	111-78	Ślad osadnictwa Osada Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Wczesna ep. brązu Epoka brązu Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
384.	Raczkowa	16(35)	111-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
385.	Raczkowa	17(36)	111-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
386.	Sanoczek	1(8)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
387.	Sanoczek	2(9)	113-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	
388.	Sanoczek	3(10 na 113-78; 1 na 114-78)	113-78	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Pradzieje	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej. Stanowisko położone w obrębie dwóch arkuszy AZP.
389.	Sanoczek	4(11)	113-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
390.	Sanoczek	5(12)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
391.	Sanoczek	6(13)	113-78	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
392.	Sanoczek	7(14)	113-78	Ślad osadnictwa Osada	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
393.	Sanoczek	8(15)	113-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
394.	Sanoczek	9(16)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
395.	Sanoczek	10(17)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Okres nowożytny	
396.	Sanoczek	11(18)	113-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski Późne średniowiecze Okres nowożytny	
397.	Sanoczek	12(19)	113-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
398.	Sanoczek	13(20)	113-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
399.	Sanoczek	14(21)	113-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
400.	Sanoczek	15(22)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
401.	Sanoczek	16(23)	113-78	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Okres nowożytny	
402.	Sanoczek	17(24)	113-78	Punkt osadniczy	Pradzieje (ep. brązu?)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
403.	Sanoczek	18(25)	113-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
404.	Sanoczek	19(26)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje (ep. brązu?)	
405.	Sanoczek	20(162)	113-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
406.	Sanoczek	21(163)	113-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
407.	Sanoczek	22(164)	113-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
408.	Sanoczek	23(165)	113-77	Osada Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
409.	Sanoczek	24(166)	113-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
410.	Sanoczek	25(167)	113-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
411.	Sanoczek	26(168)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
412.	Sanoczek	27(169)	113-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Okres nowożytny	
413.	Sanoczek	28(2)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
414.	Srogów Dolny	1(1)	113-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
415.	Srogów Dolny	2(2)	113-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
416.	Srogów Dolny	3(3)	113-78	Ślad osadnictwa	Wczesna ep. brązu	
417.	Srogów Dolny	4(56)	112-78	Punkt	Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	punktu widzenia
418.	Srogów Dolny	5(57)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
419.	Srogów Dolny	6(58)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
420.	Srogów Dolny	7(59)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
421.	Srogów Dolny	8(60)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres nowożytny	
422.	Srogów Dolny	9(61)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje (ep. brązu?)	
423.	Srogów Dolny	10(62)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
424.	Srogów Dolny	11(63)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
425.	Srogów Dolny	12(64)	112-78	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
426.	Srogów Dolny	13(65)	112-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
427.	Srogów Dolny	14(66)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
428.	Srogów Dolny	15(67)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
429.	Srogów Dolny	16(68)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
430.	Srogów Dolny	17(69)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	
431.	Srogów Dolny	18(70)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
432.	Srogów Dolny	19(71)	112-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
433.	Srogów Dolny	20(72)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje	
434.	Srogów Dolny	21(53)	112-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
435.	Srogów Dolny	22(54)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
436.	Srogów Dolny	23(55)	112-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
437.	Srogów Górny	1-2(133)	112-77	Osada	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowiska 1 i 2 odkryte zostały w 1983 r. w trakcie badań AZP w 1987 r. obiekty uznano za jedno duże stanowisko archeologiczne.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
438.	Srogów Górny	3(134)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
439.	Srogów Górny	4(135)	112-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Średniowiecze	
440.	Srogów Górny	5(136)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje	
441.	Srogów Górny	6(137)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	
442.	Srogów Górny	7(38)	112-78	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
443.	Srogów Górny	8(39)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje(okres rzymski?) Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
444.	Srogów Górny	9(40)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Późny okres rzymski Średniowiecze Okres nowożytny	
445.	Srogów Górny	10(41)	112-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	
446.	Srogów Górny	11(42)	112-78	Punkt osadniczy	Okres rzymski Późny okres rzymski Okres nowożytny	
447.	Srogów Górny	12(43)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres nowożytny	
448.	Srogów Górny	13(44)	112-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Średniowiecze Okres nowożytny	
449.	Srogów Górny	14(45)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesne średniowiecze Średniowiecze/o. nowożytny	
450.	Srogów Górny	15(46)	112-78	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
451.	Srogów Górny	16(47)	112-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
452.	Srogów Górny	17(48)	112-78	Osada Punkt osadniczy	Okres rzymski Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-82 w dniu 17.02.1993 r.
453.	Srogów Górny	18(49)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
454.	Srogów Górny	19(50)	112-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
455.	Srogów Górny	20(147)	112-77	Osada	Okres rzymski	
456.	Strachocina	1(34)	112-77	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	Czekan brązowy. Znaleźisko archiwalne.
457.	Strachocina	2(35)	112-77	Grodzisko	Brak określonej chronologii	Brak określonej lokalizacji.
458.	Strachocina	3(36)	112-77	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura ceramiki sznurowej)	Topór kamienny. Brak określonej lokalizacji. Znaleźisko archiwalne.
459.	Strachocina	4(37)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Denar Gordiana. Brak określonej lokalizacji. Znaleźisko archiwalne.
460.	Strachocina	5(38)	112-77	Osada	Neolit	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
461.	Strachocina	6(39)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
462.	Strachocina	7(40)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
463.	Strachocina	8(41)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO „STRACHOCINA”
464.	Strachocina	9(42)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późny okres rzymski	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO „STRACHOCINA”
465.	Strachocina	10(43)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
466.	Strachocina	11(44)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	
467.	Strachocina	12(45)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
468.	Strachocina	13(46)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
469.	Strachocina	14(47)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
470.	Strachocina	15(48)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
471.	Strachocina	16(49)	112-77	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna ep. brązu Późny okres rzymski	
472.	Strachocina	17(50)	112-77	Osada	Pradzieje	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
473.	Strachocina	18(51)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
474.	Strachocina	19(52)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres nowożytny	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
475.	Strachocina	20(53)	112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
476.	Strachocina	21(54)	112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
						WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
477.	Strachocina	22(55)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
478.	Strachocina	23(56)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze	
479.	Strachocina	24(57)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
480.	Strachocina	25(58)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Okres nowożytny	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
481.	Strachocina	26(59)	112-77	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
482.	Strachocina	27(60)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
483.	Strachocina	28(61)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
484.	Strachocina	29(62)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
485.	Strachocina	30(63)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
486.	Strachocina	31(64)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
487.	Strachocina	32(65)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	
488.	Strachocina	33(66)	112-77	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
489.	Strachocina	34(67)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Późny okres rzymski Średniowiecze/o. nowożytny	
490.	Strachocina	35(68)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Średniowiecze	
491.	Strachocina	36(69)	112-77	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
492.	Strachocina	37(70)	112-77	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesny okres rzymski Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
493.	Strachocina	38(71)	112-77	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
494.	Strachocina	39(72)	112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
495.	Strachocina	40(73)	112-77	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
496.	Strachocina	41(74)	112-77	Punkt osadniczy	Okres rzymski Średniowiecze	
497.	Strachocina	42(75)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje (neolit?)	
498.	Strachocina	43(76)	112-77	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny Okres nowożytny	
499.	Stróże Małe	1(8)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					Pradzieje Średniowiecze	
500.	Stróże Małe	2(9)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit Średniowiecze	
501.	Stróże Małe	3(10)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
502.	Stróże Małe	4(11)	114-78	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	
503.	Stróże Małe	5(12)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
504.	Stróże Małe	6(13)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	
505.	Stróże Małe	7(14)	114-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
506.	Stróże Małe	8(15)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski	
507.	Stróże Małe	9(16)	114-78	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
508.	Stróże Wielkie	1(36)	114-78	Kurhany?	Brak chronologii	Stanowisko domniemane.
509.	Stróże Wielkie	2(37)	114-78	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu	Brak określonej lokalizacji.
510.	Stróże Wielkie	3(38)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Późne średniowiecze	
511.	Stróże Wielkie	4(39)	114-78	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
512.	Stróże Wielkie	5(40)	114-78	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
513.	Stróże Wielkie	6(41)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
514.	Stróże Wielkie	7(42)	114-78	Punkt osadniczy	Epoka kamienia Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	
515.	Stróże Wielkie	8(43)	114-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
516.	Stróże Wielkie	9(44)	114-78	Punkt osadniczy	Neolit Okres rzymski Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
517.	Stróże Wielkie	10(45)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Epoka kamienia Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
518.	Stróże Wielkie	11(46)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Okres rzymski Średniowiecze	
519.	Stróże Wielkie	12(47)	114-78	Punkt osadniczy	Okres halsztacki Okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
520.	Stróże Wielkie	13(48)	114-78	Punkt	Neolit	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadniczy	Późny okres rzymski	
521.	Stróże Wielkie	14(49)	114-78	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halszacki Wczesne średniowiecze	
522.	Stróże Wielkie	15(50)	114-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit Epoka brązu Okres halszacki Wczesne średniowiecze	Stanowisko o dużej wartości naukowo-badawczej.
523.	Trepcza	1(85)	112-78	Grodzisko	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-406 w dniu 11.12.1968 r.
524.	Trepcza	2(84)	112-78	Grodzisko	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-474 w dniu 14.07.1969 r.
525.	Trepcza	3(86)	112-78	Cmentarzysko kurhanowe	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-475 w dniu 14.07.1969 r.
526.	Trepcza	4(81)	112-78	Ślad osadnictwa	Okres lateński	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
527.	Trepcza	5(33)	113-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze Pradzieje	
528.	Trepcza	6(34)	113-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy Osada	Neolit Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
529.	Trepcza	7(35)	113-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
530.	Trepcza	8(36)	113-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Późny okres rzymski Średniowiecze	
531.	Trepcza	9(37)	113-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
532.	Trepcza	10(38)	113-78	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Pradzieje Średniowiecze	
533.	Trepcza	11(83)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
534.	Trepcza	12(78)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halszacki Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
535.	Trepcza	13(79)	112-78	Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	
536.	Trepcza	14(39)	113-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
537.	Trepcza	15(40)	113-78	Punkt osadniczy	Średniowiecze	
538.	Trepcza	16(82)	112-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	Brak dokładnej lokalizacji znaleziska.
539.	Trepcza	17(41)	113-78	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	
540.	Trepcza	18(42)	113-78	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Średniowiecze	
541.	Trepcza	19(80)	112-78	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
542.	Trepcza	20(77)	112-78	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
543.	Trepcza	21(76)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Średniowiecze	
544.	Trepcza	22(75)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
545.	Trepcza	23(74)	112-78	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
546.	Trepcza	24(73)	112-78	Punkt osadniczy	Pradzieje Neolit/wcz. ep. brązu Epoka brązu Okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze/o. nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-83 w dniu 2.03.1993 r.
547.	Trepcza	25(110)	112-78	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
548.	Tyrawa Solna	1(1)	112-79	Grodzisko	X-XIII w.	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr C-45 w dniu 14.07.1969 r.
549.	Tyrawa Solna	2(2)	112-79	Skarb	Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
550.	Tyrawa Solna	3(3)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
551.	Tyrawa Solna	4(4)	112-79	Osada	Neolit Epoka brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
552.	Tyrawa Solna	5(5)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
553.	Tyrawa Solna	6(6)	112-79	Osada Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
554.	Tyrawa Solna	7(7)	112-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	
555.	Tyrawa Solna	8(8)	112-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
556.	Tyrawa Solna	9(9)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
557.	Tyrawa Solna	10(10)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
558.	Tyrawa Solna	11(11)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
559.	Tyrawa Solna	12(12)	112-79	Osada	Neolit Ep. brązu/o. halsztacki Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
560.	Tyrawa Solna	13(13)	112-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
561.	Tyrawa Solna	14(14)	112-79	Osada Ślad osadnictwa	Neolit Ep. brązu/o. halsztacki Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
562.	Tyrawa Solna	15(15)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
563.	Tyrawa Solna	16(16)	112-79	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
						WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
564.	Tyrawa Solna	17(17)	112-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze Okres nowożytny	
565.	Tyrawa Solna	18(18)	112-79	Osada Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
566.	Tyrawa Solna	19(19)	112-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Późne średniowiecze	
567.	Tyrawa Solna	20(20)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Neolit Pradzieje Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
568.	Tyrawa Solna	21(21)	112-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
569.	Tyrawa Solna	22(22)	112-79	Osada	Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
570.	Tyrawa Solna	23(23)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Ep. brązu/o. halsztacki Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
571.	Tyrawa Solna	24(24)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Epoka kamienia Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
572.	Tyrawa Solna	25(25)	112-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
573.	Tyrawa Solna	26(26)	112-79	Osada	Ep. brązu/o. halsztacki	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
574.	Tyrawa Solna	27(27)	112-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze	
575.	Tyrawa Solna	28(28)	112-79	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
576.	Tyrawa Solna	29(29)	112-79	Osada Ślad osadnictwa	Ep. brązu/o. halsztacki Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
577.	Tyrawa Solna	30(30)	112-79	Osada Ślad osadnictwa	Neolit (krąg kultur wstęgowych ?) Ep. brązu/o. halsztacki Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
578.	Tyrawa Solna	31(31)	112-79	Ślad osadnictwa	Neolit (kultura pucharów lejkowatych?)	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
579.	Tyrawa Solna	32(32)	112-79	Osada	Pradzieje (późny okres rzymski?) Wczesne	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					średniowiecze	
580.	Tyrawa Solna	33(33)	112-79	Osada Ślad osadnictwa	Pradzieje (ep. brązu?) Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. CHRONIONY NA PODSTAWIE PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO DLA GAZOCIĄGU WYSOKIEGO CIŚNIENIA RELACJI HERMANOWICE – STRACHOCINA
581.	Tyrawa Solna	34(34)	112-79	Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje	
582.	Tyrawa Solna	35(35)	112-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
583.	Wujskie	1(25)	113-79	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Średniowiecze Okres nowożytny	
584.	Wujskie	2(26)	113-79	Ślad osadnictwa	Okres rzymski Pradzieje Średniowiecze	
585.	Wujskie	3(27)	113-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecz/o. nowożytny	
586.	Wujskie	4(28)	113-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu (kultura pucharów lejkowatych)	
587.	Wujskie	5(29)	113-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Pradzieje Okres rzymski	
588.	Wujskie	6(30)	113-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
589.	Wujskie	7(31)	113-79	Ślad osadnictwa	Wczesna ep. brązu (kultura ceramiki sznurowej)	
590.	Wujskie	8(32)	113-79	Punkt osadniczy	Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
591.	Wujskie	9(33)	113-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
592.	Wujskie	10(34)	113-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
593.	Wujskie	11(35)	113-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
594.	Wujskie	12(36)	113-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecze Okres nowożytny	
595.	Wujskie	13(37)	113-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
596.	Wujskie	14(38)	113-79	Ślad osadnictwa	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Średniowiecze	
597.	Wujskie	15(39)	113-79	Punkt osadniczy	Epoka brązu	
598.	Wujskie	16(40)	113-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
599.	Wujskie	17(41)	113-79	Ślad	Ep. brązu/o.	

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
				osadnictwa	halsztacki Średniowiecze	
600.	Wujskie	18(42)	113-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
601.	Wujskie	19(43)	113-79	Ślad osadnictwa	Średniowiecze/o. nowożytny	
602.	Wujskie	20(44)	113-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
603.	Wujskie	21(45)	113-79	Punkt osadniczy	Neolit/wcz. ep. brązu Ep. brązu/o. halsztacki Pradzieje Średniowiecze/o. nowożytny	
604.	Zabłotce	1(7)	113-78	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Średniowiecze	
605.	Załuż	1(59)	114-79	Osada Ślad osadnictwa Grób ciałopalny	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków archeologicznych województwa podkarpackiego pod nr A-646 w dniu 13.03.1971 r.
606.	Załuż	2(60)	114-79	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
607.	Załuż	3(61)	114-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
608.	Załuż	4(62)	114-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późny okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
609.	Załuż	5(63)	114-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.
610.	Załuż	6(64)	114-79	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
611.	Załuż	7(65)	114-79	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia
612.	Załuż	8(66)	114-79	Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze	
613.	Załuż	9(67)	114-79	Ślad osadnictwa	Pradzieje Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	
614.	Załuż	10(68)	114-79	Osada	Epoka brązu Późny okres rzymski Późne	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia. CHRONIONY NA PODSTAWIE

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
					średniowiecze	PRZEPISÓW O MIEJSCOWYM PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO „ZAŁUŻ 11”
615.	Załuż	11(69)	114-79	Osada Ślad osadnictwa	Późne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z nauk.-badaw. punktu widzenia.